

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

БАБІЙ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 316.334:373.66

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ
КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ
(ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)**

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
ПУЧКОВ Олександр Олександрович,
кандидат філософських наук, доцент

Київ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	13
РОЗДІЛ 2 МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ	55
РОЗДІЛ 3 СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	113
ВИСНОВКИ	157
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	161

ВСТУП

Актуальність дослідження проблем формування світоглядної культури сучасних студентів обумовлена потребами виховання, в системі якого світогляд і культура виконують об'єднальну функцію щодо розмаїття цінностей та соціокультурних орієнтацій, що інтенсивно змінюються під впливом сучасних процесів. Останні десятиріччя характеризуються радикальною зміною життєвих принципів, цінностей, орієнтацій. Деякі з них мають прямо протилежний, ніж, скажімо, півтора десятиріччя тому, ідеологічний, політичний чи моральний зміст. І якщо старші покоління, збагачені (загартовані) соціальним досвідом зміни орієнтацій на «будівництво комунізму за 20 років» досягненням «розвиненого соціалізму», а згодом його «революційної перебудови» сприймають ці процеси досить інфантильно, то молодь, особливо та, становлення якої відбувалось в системі досить стійких «соціалістичних» морально-політичних пріоритетів, до нинішньої ситуації суперечливого співіснування різноспрямованих цінностей самостійно адаптуватись не може, виявляє своєрідну соціальну розгубленість або ж нетерпимість і неприйняття. Потреба у їх духовній консолідації є важливим соціальним завданням сучасної системи освіти, соціальної роботи і виховання, без вирішення якого навряд чи можна передбачати перспективну консолідацію нації, наведення порядку в суспільстві та державі, їх конкурентне утвердження на міжнародному рівні. Зрозумілим є також і те, що духовним стрижнем такої консолідації виступає світоглядна культура особистості, формування якої розглядається нами у якості стратегічного принципу сучасної гуманітарної політики.

Світоглядна культура формується під впливом цілого ряду факторів, що обумовлюють, доповнюють або суперечать одне одному. Важливе місце серед них належить соціальній роботі, органічно вплетеній в соціокультурний контекст та навчально-виховний процес. Дослідження

механізмів, рівнів, способів і напрямів цього «вплетення» знаходиться нині в початковій фазі. В наявній літературі переважна увага приділяється аналізу соціальної роботи як такої, що існує немов би автономно від навчально-виховного процесу й розповсюджується в основному на такі категорії людей, як незабезпечена чи проблемна молодь, діти-сироти, інваліди, малозабезпечені, пенсіонери тощо. При такому підході основна ж маса студентства немов би знаходиться «за межами» соціальної роботи або ж захоплюється нею лише частково. З другого боку, спеціалізований характер подібної соціальної роботи робить її проблематичною з точки зору ефективності стосовно студентської молоді, яка не попадає в розряд означених категорій. Ми пропонуємо «розширити межі» соціальної роботи до рівня «спрямованості на всіх студентів» й проаналізувати її в рамках впливу на формування світоглядної культури студентів. Такий ракурс аналізу соціальної роботи потребує відповідного філософського забезпечення, що й реалізується в запропонованій дисертації.

Трансформаційне суспільство, в якому проходить життєдіяльність сучасних студентів обумовлює динамічну нестабільність світоглядних цінностей – політичних, моральних, соціальних, і навіть, релігійних чи естетичних. Непоодинокими є факти, коли одні і ті ж студенти почергово заявляють про підтримку протилежних політичних партій; виявляють різноспрямовані моральні пріоритети; змінюють безвір'я (атеїзм) на цілком впевнену й принципову релігійну позицію. І в цьому немає нічого дивного. Становлення особистості відбувається з одночасним процесом зміни цінностей. Перехід молоді людини від однієї з них до іншої і зворотній перехід є не лише непоодиноким, але для будь якого транзитного суспільства, мабуть, є явищем закономірним. Інша справа – фундаментальні, загальнолюдські цінності. Лише завдяки їх дотриманню зберігається єдність поколінь, а також цілісність суспільства. Справедливим є й інше: у світогляд їх делегує не стільки наявна практика, скільки культура та соціальний досвід поколінь. Завдання соціальної роботи у цьому вимірі полягає у практичному

поєднанні процесу формування цінностей із загальнокультурним досвідом народу. Саме тут і розгортається її роль як фактору формування світоглядної культури студентської молоді. Вивчення цієї проблематики відноситься до першочергових проблем сучасної філософії.

Актуальність нашого дослідження загострюють такі процеси, як глобалізація (антиглобалізація) та інформаційна революція, що бурхливо входять у нашу повсякденну практику. Молода людина вже на ранній стадії своєї соціалізації стає «громадянином світу», переживає проблеми, які намагається вирішити цивілізація. Екологія і боротьба з бідністю, проблема харчування і міжкультурний діалог, забезпечення якісної освіти для людей – представників різних етносів, майнових станів, релігійних чи політичних переконань і т. ін. – ці, та багато інших глобальних проблем мають викристалізуватись у світогляд і культуру молодої людини, яка прагне утвердити себе у якості «світової особистості» Соціальна робота, мабуть, є у даному вимірі єдиним чинником, що мобільно й динамічно вводить молодь у світовий контекст, формує поведінку, що цілком природно (нормативно) сприймається будь-яким народом у будь-якій частині світу. Потребою в активізації цього аспекту соціальної роботи як фактора формування моральних, соціальних і світоглядно-культурних цінностей також обумовлена актуальність та практична значимість нашого дослідження.

Як предмет філософського дослідження феномен «соціальної роботи» ввійшов у науковий обіг порівняно недавно – в 60-70-ті роки ХХ століття. Між тим, за цей час зроблено немало. Проаналізованими, зокрема, є статус і зміст соціальної роботи для різних категорій людей; визначені її основні функції та механізми здійснення; обґрунтовані напрями й практичні методики, за якими ця робота реалізується на різних рівнях соціальної організації. На цій теоретичній основі в державі створена і успішно функціонує струнка мережа соціальної роботи, яка забезпечує помітний результат.

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Теоретичні аспекти соціальної роботи активно розробляються в науковому світі з кінця ХІХ ст., коли соціальна робота утвердилась як практична професійна діяльність в країнах Західної Європи. Сутність соціальної роботи, її структура, функції, методи, цілі, цінності висвітлено в роботах таких вчених, як Т. Гакслі, М. Ганелі-Теренс, У. Дейв, Т. Джеффс, М. Доел, П. Картер, Б. Ленеєр-Аксельсон, У. Лоренц, О. Мюллендер, Ш. Рамон, Р. Саррі, І. Тюпефорс, Т. Філлат, К. Ханжей, С. Шадлоу, Т. Шанін та інших.

Категоріальний апарат соціальної роботи і соціальної педагогіки, методи практичної діяльності розробляли також вчені російської школи соціальної роботи: В. Бочарова, Ю. Василькова, М. Галагузова, І. Зайнишев, Я. Коломинський, В. Курбатов, Г. Медведева, П. Павленок, О. Реан, Є. Студенова, М. Фірсов, О. Холостова, Н. Щуркова, О. Ярська-Смирнова та інші.

Теоретичні і практичні аспекти соціальної роботи в Україні, технології соціальної роботи з різними категоріями населення висвітлено в роботах вітчизняних вчених В. Андрущенко, В. Беха, І. Беха, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Коваль, Р. Левіна, М. Лукашевича, І. Миговича, М. Михальченка, І. Пінчук, В. Полтавця, Г. Поповича, В. Сидорова, С. Толстоухової, І. Трубавіної, О. Яременка.

Окремим аспектам соціальної роботи на підприємствах зарубіжних компаній присвячені праці вчених Р. Бауер, В. Бінвальд, К. Грос, С. Келер, М. Фалькенау, А. Фойер, Й. Хессе, Р. Енглер.

Правові засади соціальної роботи і соціального захисту працівників органів внутрішніх справ достатньо повно висвітлено в роботах О. Бандурки, В. Венедиктова, М. Іншина, К. Мельника, В. Суценка, М. Фролова.

Протягом кількох попередніх років вийшла друком ґрунтовна наукова та навчально-методична література з питань соціальної роботи та соціальної педагогіки. На допомогу керівникам і працівникам соціальних служб у 2002 році вийшла серія видань нормативної документації з питань

упорядкування взаємодії органів державної влади, системи місцевого самоврядування та пересічних громадян країни. Найбільш упорядкованим вважається видання «Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді».

З 2003 року почав видаватись науково-методичний журнал «Соціальна робота в Україні: теорія і практика», на сторінках якого започатковано обговорення різних аспектів розбудови системи соціальної роботи в країні.

Протягом 2001-2003 років в Інституті вищої освіти НАПН України під керівництвом академіка В. Андрущенка на замовлення Центру соціальних служб для молоді створено семитомне видання «Соціальна робота», що розкриває актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи.

Незважаючи на достатній рівень розробленості проблем соціальної роботи в науковій літературі, залишається потреба в здійсненні комплексного філософського аналізу соціальної роботи в організаціях різного типу, її специфіки, структури, функцій, системи показників, впливу на різні аспекти діяльності організації тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний з темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова «Філософські засади єдності гуманітарних, природничих і технічних завдань в освіті сучасного вчителя» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 732 від 27 жовтня 2006 р. та рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова від 22 грудня 2006 р., протокол № 5). Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 24 грудня 2009 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у вивченні природи та функцій соціальної роботи як складової навчально-виховного процесу, її ролі у формуванні світоглядної культури сучасної студентської молоді.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних **дослідницьких завдань:**

- уточнення змісту та структури «соціальної роботи» в сучасному студентському середовищі;
- вивчення світоглядно-культуротворчої природи та сутності соціальної роботи, аналіз чинників, які обумовлюють ефективне формування засобами соціальної роботи світоглядної культури студентів;
- аналіз механізмів включення соціальної роботи у процес формування світоглядної культури студентської молоді;
- аналіз якості соціальної роботи в сучасному університеті;
- дослідження умов та засобів органічного поєднання соціальної роботи та навчально-виховного процесу в контексті формування світоглядної культури студентів.

Об'єктом дисертаційного дослідження є соціальна робота як цілісна соціальна система, що виникає, функціонує і розвивається.

Предметом дослідження є стан, особливості, система показників та роль соціальної роботи в суспільстві та його окремих елементів.

Методи дослідження. В процесі дослідження застосовано філософський метод сходження від абстрактного до конкретного. Крім того у дослідженні послідовно використовувалися принцип поєднання дедуктивного та індуктивного методів наукового пізнання, що сприяв виявленню загальних закономірностей у функціонуванні об'єктів соціальної роботи на основі аналізу емпіричних даних та використання узагальнених теоретичних положень дослідників соціальної роботи, а також здійснення аналізу специфіки інфраструктури соціальної роботи в Україні, що є важливою передумовою формування соціально-орієнтованого суспільства; принцип поєднання системного та інструментально-функціонального підходів до об'єкта дослідження, який дозволив здійснити теоретичні та методологічні узагальнення, визначити соціально-філософський сенс концепту «соціальна робота», розглянути соціальну роботу як складну

цілісну систему, компоненти якої визначені об'єктивними умовами і суб'єктивними чинниками, а також як комплексний соціальний феномен; поєднання ретроперспективного, ситуативного та перспективного методів дозволило простежити історично зумовлені тенденції розвитку соціальної роботи й виокремити її компоненти, одним з яких є інфраструктура; в межах функціонального методу визначається сутність і змістова спрямованість функцій інфраструктури соціальної роботи як її інструмента для реалізації основних завдань.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті механізмів впливу соціальної роботи на процес формування світоглядної культури сучасної студентської молоді.

У дисертації сформульовані положення, що конкретизують наукову новизну дослідження і виносяться на захист:

– обґрунтовано, що за своїм змістом «соціальна робота» у студентському середовищі є процесом суб'єкт-суб'єктної предметно-практичної взаємодії її учасників (викладачів і студентів), спрямованої на підтримку та соціальну допомогу студентам з боку викладачів щодо їх (студентів) оптимального входження в наявний соціокультурний контекст та формування в них загальнолюдських фундаментальних цінностей, насамперед, світогляду та культури;

– доведено, що соціальна робота в студентському середовищі здійснюється на широкому соціально-культурному тлі і в активній взаємодії з навчально-виховним процесом, іншими чинниками, серед яких виділяються: а) характеристики соціального середовища, яке трансформується в контексті утвердження ринкових пріоритетів та демократичних цінностей; б) особливості організації і змісту основного виду діяльності студентів – навчального процесу, що модернізується; в) виховна та культурно-виховна діяльність; г) самовиховання, соціально-політична та навчально-творча активність студентської молоді;

- визначено, що головними елементами соціальної роботи є особистість людини як сукупність її вітальних (тобто життєвих, таких як, наприклад, дихання, харчування, відпочинок та інші) та соціальних потреб; громадянське суспільство або соціальні спільноти: народ, нація, етнос, колектив, група, сім'я; кадри соціальної роботи; технологія соціальної роботи; матеріали задоволення потреб, зокрема, речовина, енергія та інформація; соціальна інфраструктура; органи управління системою соціальної роботи; нормативна база; канали комунікації, що пов'язують названі елементи між собою;

- доведено, що ефективність соціальної роботи ВНЗ залежить від багатьох факторів, головними серед яких є соціальний захист студентів, який у першу чергу стосується отримання освіти, яка б відповідала сучасним фаховим вимогам; відповідні умови функціонування самої системи освіти, її змісту й форм, які гарантували б людині здобуття високого професіоналізму й інтелігентності. На практиці це означає підготовку, яка забезпечує ефективну взаємодію індивіда з суспільством, політичними і державними структурами, сім'єю, культурою; виховання впевненості у своїх силах; бажання й готовність реалізувати себе у всіх сферах суспільного буття, передусім у праці;

- розкрито, що система соціальної роботи, будучи суспільною історичною системою, відноситься до класу складних, відкритих систем. Як відкрита система, соціальна робота тісно взаємодіє, обмінюється інформацією з іншими системами (економічною, політичною, культурною та іншими), що виявляється в особливостях змісту та характеру моделей соціальної роботи. Динамічна характеристика системи соціальної роботи пов'язана з особливостями процесу розвитку в тих чи інших культурно-історичних умовах, а статична визначає її структуру та рівні;

- доведено, що соціальна робота не може здійснюватись у відриві від навчально-виховного процесу; розбіжність пріоритетів, що подекуди має місце, породжує сонм суперечностей, які надовго, а може й назавжди

залишаються своєрідними домінантними характеристиками світоглядної культури особистості; проаналізовані шляхи взаємодії соціальної роботи та освіти в Україні, визначені перспективи їх розвитку;

– визначено шляхи інтеграції національної та європейської систем соціальної роботи, а саме: дотримання соціальних прав людини, врахування особливостей міжнародного поділу праці та тенденцій розвитку особистості. Останній шлях є надзвичайно важливим, оскільки йдеться про зміну усвідомлення людиною самої себе у світі в результаті усвідомлення, що нова глобальна цивілізація повинна стати цивілізацією нової – не матеріальної, а духовної якості життя.

Теоретичне значення дисертації полягає в уточненні змісту та структури соціальної роботи, визначенні її ролі у формуванні світоглядної культури студентської молоді. У дослідженні обґрунтована своєрідна філософія соціальної роботи, яка забезпечує формування фундаментальних загальнолюдських культурних пріоритетів у їх органічному взаємозв'язку з цінностями української національної культури.

Практичне значення дисертації визначається обґрунтованими на основі дослідження практичними рекомендаціями щодо організації життєдіяльності студентів у трансформаційному, глобалізованому та інформатизованому соціальному середовищі, модернізації соціальної роботи, виховного процесу у вищій школі, введення спеціального курсу з основ соціальної роботи тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження доповідались та обговорювались на засіданні кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, а також на низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій та семінарів, а саме: Науково-практичній конференції «Інноваційний простір освіти: болонський та пост-болонський контекст» (Київ, 2006); Міжнародному науково-практичному семінарі «Інноваційна освіта для XXI

століття» (Київ, 2007); Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Київ-Умань, 2008); IV Всеукраїнській науково-методичній конференції «Безперервна освіта в Україні: реалії та перспективи» (Івано-Франківськ, 2008); Науково-практичному семінарі «Освіта в полікультурному просторі XXI століття: пошук стратегічних пріоритетів» (Київ, 2009); III Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології» (Тернопіль, 2009); Науково-практичному семінарі «Інноваційний стратегічний розвиток освіти: філософсько-педагогічний дискурс» (Київ, 2009); Науково-практичній конференції «Університетська освіта в Україні і світі: стан, проблеми та шляхи розвитку» (Київ-Луцьк, 2009); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Університет – позашкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад» (Київ, 2010); III Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасне дошкілля: реалії та перспективи» (Київ, 2010).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження оприлюднені у 5 статтях у фахових виданнях, затверджених ВАК України з філософських наук.

Структура дисертації. Відповідно до мети та завдань робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел (160 позицій). Загальний обсяг дисертації – 176 сторінок, із них основна частина – 160 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Необхідною передумовою формування соціально-орієнтованого суспільства є розвинене громадянське суспільство, одним із чинників процесу формування якого є соціальна робота, що виступає засобом досягнення життєво важливих параметрів соціально-економічного розвитку суспільства і розглядається як механізм поєднання потреб пересічного громадянина та суспільного виробництва під патронатом держави.

Поняття «соціальна робота» увійшло в соціально-гуманітарну літературу наприкінці XIX століття як відповідь на соціальний виклик суспільства у смисловому відображенні практичної діяльності людей, які надавали допомогу тим, хто її потребував. В широкому розумінні соціальна робота розглядається як механізм реалізації соціальної політики держави. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» соціальну роботу визначає як «діяльність уповноважених органів, підприємств, організацій та установ незалежно від їх підпорядкування і форми власності та окремих громадян, яка спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності, гармонійного та різнобічного розвитку дітей та молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб [49]», звужуючи тим самим її розуміння.

Крім цього, в соціальній роботі сьогодні виокремлюють три головні аспекти. По-перше, соціальна робота розглядається як професійна діяльність щодо надання допомоги індивідам, групам, громадам з метою поліпшення чи відновлення їхньої здатності до соціального функціонування. Виходячи з того, що головною метою соціальної роботи вважається турбота про добробут і розкриття можливостей особистості, родини, суспільства, соціальна робота є особистісною службою допомоги людям. В Україні

ефективний розвиток нової професії можливий лише за умов конструктивного об'єднання національного досвіду та світової практики в цілому, впровадження інноваційних ідей різних країн, на основі удосконалювання методології і методики соціальної роботи з урахуванням місцевих умов і можливостей.

По-друге, соціальна робота є галуззю наукових знань. Ця галузь ґрунтується на сукупності концепцій і теорій. Вона досліджує принципи й закономірності, соціальні моделі, має свій об'єкт і предмет вивчення, систему наукових понять і категорій, методів дослідження. Це вид діяльності, яка полягає у виробленні і теоретичній систематизації знань про соціальну сферу.

По-третє, соціальну роботу розглядають як академічну дисципліну, мета якої – дати цілісне уявлення про зміст цієї діяльності, її основні напрями, організацію, технологію, інструментарій.

Беззаперечним є той факт, що всі розглянуті аспекти значення поняття «соціальна робота» взаємопов'язані. Разом з тим у нашому дослідженні ми акцентуємо увагу на науковій галузі, тому що до компетенції науки відноситься розробка системи категорій і понять, на яких ґрунтується теоретична база соціальної роботи. З їх допомогою розкривається зміст основних принципів соціальної роботи, ведеться пошук тенденцій і закономірностей її практичної реалізації, аналізується та узагальнюється накопичений досвід, доводиться ефективність наявних і пошук інноваційних форм соціальної роботи, дієвість засобів та методів здійснення цієї діяльності.

Враховуючи той факт, що соціальна робота ще мало розроблена в науковому розумінні самого поняття, більшість зазначених проблем перебуває у стані незавершеного дослідження, триває уточнення і корекція понятійно-категоріального апарату, ведуться наукові дискусії навколо термінології, розуміння її змісту, структури тощо. Сказане стосується,

зокрема, і розуміння базового поняття «соціальна робота» як виду практичної професійної діяльності.

Порівняльний аналіз визначень поняття «соціальна робота» вітчизняними і зарубіжними науковцями свідчить про відсутність його єдиного розуміння. Лише у визнанні соціальної роботи різновидом діяльності простежується єдність між поглядами дослідників, більшість з яких вважають, що діяльність повинна бути професійною чи практичною. В інших характеристиках цієї діяльності, зокрема, в таких головних, як мета, суб'єкт, об'єкт соціальної роботи, підходи різняться.

Представники однієї групи науковців (І. Зверева, Л. Коваль та ін.) вважають, що метою соціальної роботи є оптимізація обставин здійснення суб'єктивної ролі людини в усіх сферах її діяльності, тобто створення необхідних умов для освоєння і здійснення соціальних ролей у суспільстві. Таке занадто широке розуміння соціальної роботи змушує її багато в чому перебирати на себе функції таких соціальних інститутів суспільства, як освіта, виховання, культура, політика, сім'я тощо, які забезпечують успішну соціалізацію індивідів у всіх галузях суспільства. В наведених визначеннях, хоч і непрямо, відчувається «присутність» процесу соціалізації. Тут варто зауважити, що ідея про зв'язок і обумовленість соціальної роботи з ходом процесу соціалізації людини не викликає сумніву і заслуговує на подальшу розробку.

Науковців другої групи об'єднує розуміння соціальної роботи як своєрідного «інституту допомоги в тій чи іншій галузі [140, с. 7]». Соціальна робота покликана допомагати у вирішенні «проблем, що відображають суспільне чи індивідуальне неблагополуччя [66, с. 111]», надавати допомогу в реалізації соціальних прав громадян і компенсації фізичних, психічних, інтелектуальних, соціальних та інших недоліків, що заважають їх повноцінному функціонуванню.

Розуміння соціальної роботи як допомоги поширене й серед зарубіжних дослідників. Так, Австрійська академія соціальної роботи

пропонує розглядати соціальну роботу як специфічну форму допомоги з боку суспільства у вирішенні соціальних потреб і конфліктів, викликаних індивідуальними або соціальними причинами, які самостійно розв'язати люди не може.

Найбільш широко серед дослідників соціальної роботи представлене розуміння її сутності у визначенні, яке пропонує Національна асоціація соціальних працівників США. Соціальна робота, за їх визначенням, це професійна діяльність з надання допомоги індивідам, групам і спільнотам, посилення чи відродження їх здатності до соціального функціонування та створення сприятливих соціальних умов для досягнення цих цілей [22, с. 31-32].

В такому контексті допомога охоплює вплив на здатність людини до соціального функціонування з метою її повернення до активної діяльності і повноцінного буття. Отже, йдеться про активізацію власних зусиль у скрутних життєвих ситуаціях. У цьому зв'язку хотілося б нагадати слова Мераба Мамардашвілі, який підтверджує цю думку, посилаючись на Декарта: «Адже ясно – і закони філософії, і закони здорового глузду диктують нам, – що коли кожен у своєму житті зробить щось з собою сам, то і навколо щось зробиться [75, с. 18]».

Окремі автори вважають, що самодопомога, розвиток власних ресурсів, притаманних індивіду, групі, громаді великою мірою визначають сутність соціальної роботи. Російський дослідник М. Фірсов розширює розуміння суті соціальної роботи, включаючи в нього як допомогу, так і взаємодопомогу в системі соціокультурних і психосоціальних взаємодій і відносин різних суб'єктів [140, с. 21].

Як бачимо, орієнтація допомоги на здійснення, посилення та відродження соціальних функцій індивіда чи групи виступає сутнісною характеристикою соціальної роботи практично в більшості її визначень у науковій літературі. В такому контексті соціальна робота перебирає на себе функцію допомоги у здійсненні процесу соціалізації, який якраз і націлений

на підготовку людини до реалізації нею соціальних функцій у широкому діапазоні різноманітних сфер соціального буття [103, с. 94-96].

Протягом ХХ століття розвивався категоріальний апарат соціальної роботи, методи практичної діяльності. Але на сьогоднішній день не існує її узагальненого розуміння. О. Холостова визначає соціальну роботу як особливий вид діяльності, метою якої є задоволення соціально гарантованих та особистісних інтересів різних груп населення, створення умов, що сприяють відновленню чи покращенню здатності людей до соціального функціонування [146, с. 5].

Подібного підходу до розуміння соціальної роботи дотримується відомий український вчений А. Капська, яка вважає, що це «вплив професіоналів, громадськості та соціальних інститутів на суспільство шляхом формування і реалізації соціальної політики, спрямованої на створення сприятливих умов життєдіяльності кожної людини і сім'ї [59, с. 13]».

Українські дослідники М. Лукашевич та І. Мигович під соціальною роботою розуміють «професійну діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги у здійсненні успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за відсутності належних умов у суспільстві або наявності особистих вад, їх соціалізація утруднюється, призупиняється або набуває зворотного напрямку (десоціалізація) [114, с. 18]».

Інші науковці ототожнюють соціальну роботу із наданням допомоги людині у кризових ситуаціях. Вони вважають, що це «професійна діяльність, пов'язана з використанням соціологічних, психологічних, педагогічних методів і прийомів для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем [44, с. 68]».

У більшості словників, виданих в Україні, це поняття трактується як «цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені органи, спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та

матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різним категоріям людей [117, с. 12]».

Узагальнення розглянутих аспектів поняття «соціальна робота» буде неповним без розгляду більш широких, базових понять і категорій, якими є поняття «соціалізація», а також ще більш узагальнене – категорія «соціальне». Розглянемо їх коротко, починаючи з останньої.

В латинській мові слово «societas» означає спільність, а «socialis» – суспільне. Така всеосяжність дозволяє тлумачити й розуміти термін «соціальне» по-різному. По-перше, він вживається у значенні «суспільний», тобто відмінний від біологічних, природних явищ і процесів. У даному випадку все, що охоплює життєдіяльність суспільства в цілому, являє собою соціальне.

По-друге, це поняття відображає становище і роль людини в суспільстві (соціумі) й виражається у взаємозв'язку, взаємодії різних груп, які так чи інакше диференціюються, поділяються за певними ознаками (взаємовідношення класів, націй, поколінь тощо). У процесі спілкування, взаємодії у складі тієї чи іншої групи формуються соціальні якості кожної людини, що визначають і характеризують її поведінку.

По-третє, поняття «соціальне» відображає відносини нерівності, які існують між людьми. Суспільство розпадається на класи, верстви, групи, що різняться між собою характером власності, розміром багатства, рівнем освіти, кваліфікацією, обсягом влади, престижем тощо. Та й самі індивіди надто різні – талановиті й не дуже здібні, працездатні й хворі, активні і пасивні, наполегливі й безвільні і т.д.

По-четверте, термін «соціальне» охоплює всю сукупність проблем людського існування – стосунки між індивідами та різними спільнотами, стан довкілля, умови побуту, праці, відпочинку, забезпечення матеріальними й духовними благами, специфічні проблеми молоді, жінок, дітей, людей похилого віку та ін. Соціальне немов би входить в інші відносини, однак не зливається з ними, не розчиняється в них. Тому говорять про соціально-

економічні, соціально-політичні, соціокультурні відносини, процеси, проблеми. Соціальні процеси можуть стосуватися всього людства, окремого суспільства, його конкретних галузей, сторін, структурних частин (верств, організацій, малих груп і т. п.).

Таким чином, «соціальне» – це особливий аспект суспільних відносин, що виникає в ході спільної діяльності індивідів і соціальних спільнот у конкретних історичних умовах, проявляється у ставленні їх одне до одного, до свого місця у суспільстві, до явищ і процесів суспільного буття.

Соціальна дійсність різноманітна. Вчинки людей, їх співробітництво і конфлікти, діяльність державних і недержавних закладів, функціонування економіки, переміщення, творчість, спілкування, переживання, інші прояви поведінки індивідів – все це своєрідний, пройнятий невидимою енергією і численними лініями вируючий океан людського буття, жива соціальна реальність, у якій головна діюча сила – Людина.

В цьому різноманітті кожен має свою нішу, місце, призначення, ролі, функції, права і обов'язки, стимули та обмеження. Але ті чи інші соціальні умови можуть бути перешкодою на шляху розвитку особи чи певного її стану, який має урізані права і свободи. Тому головне покликання соціальної роботи полягає в тому, щоб допомогти людині, яка цього потребує, адаптуватися до навколишніх умов і мати повноцінне буття у суспільстві.

Соціальна робота в цьому аспекті спирається на споріднену категорію - «соціалізація», що теж, як ми зазначали вище, походить від латинського «socialis» – суспільний. Поняття «соціалізація» як наукова категорія дедалі активніше використовується представниками широкого спектру наук – філософії, соціології, психології, політології, педагогіки та інших галузей знання. Автори «Словника-довідника для соціальних працівників та соціальних педагогів» визначають соціалізацію як «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин [101, с. 189-190]».

Головним механізмом соціалізації є успадкування і перетворення індивідами соціального досвіду на власні установки, орієнтації, навички, уміння тощо, регульовані суспільством через соціальні інститути – систему освіти й виховання, сім'ю, громадську думку тощо. Так суспільство підтримує своє існування як цілісність, забезпечує розуміння індивідами своїх соціальних функцій та створює умови для їх успішної реалізації.

У випадку, коли створені умови забезпечують успішну соціалізацію або (і) особистісний потенціал людини відповідає нормі, тоді проблем з соціалізацією практично не виникає. Вона протікає без особливих ускладнень і відхилень. Проте, коли одна з груп факторів – суспільні умови соціалізації або стан фізичного, психічного чи духовного здоров'я людини відхиляються від необхідного рівня для успішної соціалізації, то її перебіг відбувається з ускладненнями. Отже людина, і навіть окремі соціальні групи, потрапляють при цьому в складні життєві ситуації і потребують соціальної допомоги від держави, її інститутів або інших суб'єктів специфічної діяльності, яка називається соціальною роботою.

На наш погляд, соціальна робота організує і підтримує комунікації в межах організації. За своїм загальним призначенням соціальна робота розглядається як різновид організаційної діяльності, мета якої полягає в оптимізації здійснення особистої ролі людей в усіх сферах життя суспільства в процесі забезпечення та існування особистості, родини, соціальних та інших груп суспільства. У словнику з соціальної роботи також підкреслюється її основне призначення у наданні державного і недержавного сприяння людині в забезпеченні культурного, соціального і матеріального рівня її життя, надання індивідуальної допомоги людині, родині чи групі осіб [55].

Соціальна робота як суспільне явище, як вид професійної діяльності виконує у суспільстві низку функцій. Серед основних функцій соціальної роботи можна виділити:

- комунікативну (встановлюється контакт з клієнтами, організовується і підтримується обмін інформацією, виробляється єдина стратегія взаємодії, сприйняття і розуміння іншої людини або груп людей);
- організаційну (створення та організація діяльності суб'єктів соціальної роботи, залучення до їхньої роботи широкого кола громадськості, спрямування їх діяльності на надання різних видів допомоги і соціальних послуг населенню);
- діагностичну (з її допомогою вивчаються особливості об'єктів соціальної роботи, ступінь і спрямованість впливу на них мікро- і макросередовища, ставиться «соціальний діагноз»);
- прогностичну (аналізується можливий розвиток подій, процесів, виробляються певні моделі соціальної поведінки); правозахисну (використовуються закони і правові акти, спрямовані на надання допомоги і підтримки населенню, його захист);
- профілактичну (приводяться в дію різні юридичні, медичні, психологічні, педагогічні та інші механізми для запобігання і подолання негативних явищ); соціально-медичну (організовується робота з профілактики захворювань і збереження здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя тощо);
- соціально-педагогічну (виявляються інтереси людей в культурній, художній та інших діяльностях, залучаються до роботи різні заклади, товариства, творчі спілки);
- психологічну (здійснюються різні види консультування і корекції міжособистісних відносин з метою соціальної адаптації, реадаптації і реабілітації);
- соціально-побутову (надання необхідної допомоги і підтримки населенню у покращанні їхніх побутових умов).

Зміст поняття про соціальну роботу та характеристика її основних функцій підкреслюють практичну спрямованість цієї діяльності. По суті соціальна робота виконує функцію сполучної ланки між тими, хто потребує

допомоги, і тими, хто її реально може надати (держава, громадські, благодійні, релігійні організації, конкретні особи). В ході розвитку соціальної роботи як практичної діяльності склалось певне традиційне уявлення про її об'єкт: окремі люди, групи, які самостійно не можуть вирішувати свої проблеми і потребують зовнішньої допомоги, тобто інваліди, люди похилого віку, різні категорії дітей та інші. Як наголошує М. Головатий, певним чином це пов'язано завжди з особливостями соціальної політики держави, яка може бути орієнтованою переважно на підтримку соціально незахищених верств населення, або переважно на підтримку «перспективних» для розвитку держави категорій (обдарованих дітей, багатодітних сімей і т. ін.) [34].

Заслуговує на увагу наголошення І. Миговича на головній цільовій функції соціальної роботи: забезпечення суспільної стабілізації й безпеки [78]. Автор підкреслює, що в рамках суспільства значення соціальної роботи не обмежується кризовими явищами чи іншими тимчасовими чинниками, а має закономірний, усталений характер. Активна модернізація суспільства, що триває у світі з минулого сторіччя, супроводжується прискоренням соціокультурного розвитку, ускладненням життєвого середовища людей, політичним динамізмом. Змінами людських цінностей тощо. За таких мінливих умов утруднюється соціалізація поколінь, ширшає і диференціюється соціокультурний простір, відбувається інтенсивна маргіналізація населення. Саме це диктує необхідність соціальної роботи як професії. Ця діяльність орієнтована не тільки і не так на поліпшення матеріального добробуту нужденних, тобто на благодійність, як на розширення сфери їх соціальної взаємодії, на пристосування до життєвих реалій, активну, повноцінну роль у суспільстві.

Основна мета соціальної роботи полягає в регулюванні правових і економічних відносин людини із суспільством, наданні їй допомоги та підтримки у вирішенні проблем, гідному самоутвердженні й повноцінному житті. Отже, у центрі уваги соціальної роботи перебуває громадянин, який

постає клієнтом для соціального працівника і який вимагає науково обґрунтованого ставлення до вирішення своїх проблем.

Соціальна робота як самостійна наука ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, досліджує принципи й закономірності, соціальні моделі, має свій об'єкт і предмет дослідження, систему наукових понять і категорій, сукупність методів дослідження. Об'єктом її дослідження є процес зв'язків, взаємодій, способів та засобів регуляції поведінки соціальних груп і особистостей в суспільстві. Предметом соціальної роботи виступають закономірності, що обумовлюють характер та спрямованість соціальних процесів [101, с. 195]. Це вид діяльності, головна функція якого полягає у виробленні й теоретичній систематизації знань про соціальну сферу.

Вагомий внесок у її теоретичне обґрунтування за умов суспільства перехідного типу (до них відносимо й Україну) зробили російські та вітчизняні вчені.

Наприклад, очолюваний І. Зайнишевим колектив російських дослідників запропонував розглядати теорію соціальної роботи в широкому аспекті як «систему поглядів і уявлень щодо використання чи пояснення явищ та процесів, соціальних відносин, що виникають під впливом діяльності соціальних служб та органів соціального захисту й допомоги населенню [117, с. 7]». У вузькому ж, спеціальному аспекті вона, на думку вчених, є вищою формою організації наукового знання про найсуттєвіші зв'язки та стосунки, що виникають у процесі цієї діяльності.

Група московських учених, очолювана П. Павленком, розвинула цільовий підхід до теоретичних засад соціальної роботи і на підставі американського досвіду пропонує інтегроване тлумачення цієї категорії. Її розглядають як різновид людської діяльності, що має на меті «оптимізувати здійснення суб'єктивної ролі людей в усіх галузях буття суспільства в процесі життєзабезпечення й діяльного існування особистості, сім'ї, соціальних та інших груп і верств у суспільстві [117, с. 7]».

Історія людства свідчить, що розвиток та застосування потужніших технологій перетворили науку на продуктивну силу, незалежну від виробничих відносин. Завдяки використанню технічного та аналітичного знання з'являються нові можливості для виробництва новітніх товарів та послуг. А соціальна робота як наука наразі належить до нової галузі людського знання і сприяє виробництву послуг.

Соціальна робота передбачає вивчення вітальних (елементарних) і вищих потреб суб'єкта (особа, сім'я, колектив, група, громада та ін.), а також виявлення потенціалу соціальної сфери, який міг би задовольнити ці потреби відповідно до науково обґрунтованих нормативів. Таким чином, вона охоплює дослідницький (пошуковий), діагностичний і творчий (продуктивний) аспекти. Вихідною базою для збирання та аналізу різного за змістом емпіричного матеріалу, різноманітних спостережень, з'ясування суті конкретних соціальних процесів, ситуацій, фактів суспільного буття є практика. Вона дає змогу акумулювати, осмислити досвід соціальної роботи, теоретично її узагальнити й обґрунтувати, тобто надати їй форму системи наукових знань.

Об'єктом досліджень теорії соціальної роботи є соціальні відносини. Для соціальної роботи як галузі науки безпосереднє значення мають такі проблеми соціальних відносин: індивідуальні та сімейні, пов'язані зі слабким фізичним здоров'ям людини, її пригніченістю (самотність, соціальна ізоляція), жорстокістю, невлаштованістю (бездомність, еміграція та ін.); соціально-екологічні (охорона навколишнього середовища, забруднення великих промислових центрів, екологічні катастрофи) тощо.

Серед послуг, які надає соціальна робота, варто назвати освітянські, адже соціальна робота як академічна дисципліна має за мету – дати цілісне уявлення про зміст соціальної роботи, її основні напрями, організацію, технологію, інструментарій. Сьогодні такі професії як «соціальний працівник», «менеджер соціальної роботи» та інші стають украй необхідними і суспільнозначущими. Цим і обумовлюється відкриття нових спеціальностей

та спеціалізацій у вищих навчальних закладах, створення кафедр та факультетів соціальної роботи, соціального управління тощо.

Отже, робимо висновок, що соціальна робота як необхідна праця та продуктивна діяльність займає певне місце в усіх сферах життєдіяльності людини й суспільства, виконуючи в кожній з них свої завдання і створюючи продукт.

В економічній сфері її завдання полягає у сприянні відтворенню робочої сили людини як найважливішого елементу суспільного способу виробництва. Продуктом необхідної праці у цій сфері є нова якість робочої сили, яка утворюється через наявність культури, професійних знань, умінь, навичок працівників.

У соціальній сфері соціальна робота зосереджується на процесі формування та задоволенні вітальних потреб людини, які є системоутворюючим чинником соціальної діяльності, через своє інфраструктурне забезпечення. Вона виступає фактором формування громадянського суспільства. Продуктом необхідної праці у цій сфері є родове буття людини та форма його організації – громадянське суспільство.

В політичній сфері соціальна робота частково сприяє самоорганізації людини зокрема, громадянського суспільства в цілому. Продуктом необхідної праці в цій галузі є соціальна держава.

В духовній сфері завданням соціальної роботи є створення теорії та наукове обґрунтування тих процесів, що відбуваються в сучасному світі. Як наслідок, продукт необхідної праці – теорія соціальної роботи та академічна дисципліна. Соціальну роботу в духовній сфері суспільства розглядаємо в двох аспектах – як наукову галузь знання і як академічну дисципліну.

Таким чином, узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що під соціальною роботою ми розуміємо вид професійної діяльності соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів, спрямований на задоволення соціально гарантованих і особистісних інтересів і потреб різних груп населення (особливо, незахищених соціально) через

створення умов, що сприяють успішній соціалізації людини та відновленню чи поліпшенню її здатності до соціального функціонування.

XXI століття є епохою світових системних змін – глобалізація, інформаціоналізація, пришвидшення подій у часі й просторі, кризові явища тощо. Останні у світовій історії позначились і на соціальній стратегії людства. До кризових явищ можемо віднести вичерпання природних ресурсів, екологічні катастрофи, перетворення буття як вищого дару долі на інструментальний засіб технічної стратегії людства, на предмет виробничої перебудови, втрату благоговіння перед існуючим, повагу до нього та відповідальність за буття. Зараз ми є свідками своєрідної кризи концепції модернізації як такої. Маємо на увазі неефективність усіх великомасштабних програм поліпшення буття людей, що їх виробила будь-яка з суспільно-економічних формацій. Ні капіталізові, ні соціалізові не вдалося ліквідувати злидні, безробіття, злочинність, наркоманію, зростання девіантної поведінки і самогубств, проблем молоді, великих міст тощо.

Йдеться про відчуження людини, про кардинальне порушення органічності усіх складових людської життєдіяльності, про втрату надійних, усталених, освячених традицією, раціонально вивірених життєво значимих орієнтирів в усьому універсумі людського буття: на рівні соціальних структур, культури, окремого індивіду, його мислення, системи цінностей та уподобань, моральних імперативів, психічного здоров'я тощо. Більше того, усі щойно зазначені процеси відбуваються в загально планетарному контексті кризи цінностей індустріальної доби, класичної раціональності, постійних вимог самого буття щодо переходу від модерну до постмодерну.

Саме тому проблема відчуження не втрачає актуальності з часів її гострої постановки в роботах К. Маркса. Як вважає П. Штомпка, тема відчуження стала однією з центральних у контексті критики капіталістичного індустріального суспільства, започаткованої наприкінці XIX і продовженої в XX столітті [148, с. 110]. В Західній Європі концепція соціальної відчуженості, яка відбиває зростаюче визнання того факту, що

маргіналізація і неблагополуччя громадян є системним і вже глибоко укоріненим феноменом, була підхоплена багатьма вченими й одержала поширення за дуже короткий термін.

Поняття «відчуження» тотожне поняттю раціоналізації. Остання – це доля західної цивілізації, з якою необхідно змиритися. Раціоналізація охоплює всі міжособистісні стосунки, правові норми, усе людське буття. Категорія «відчуження» характеризує парадоксальність людського буття, процеси, в яких людина стає чужою для самої себе, своєї власної діяльності та її умов, засобів і результатів. Проблема відчуження пов'язана з трактуванням людської діяльності й таких її характеристик, як об'єктивація та уречевлення.

У ХХ столітті проблема відчуження виникає у зв'язку з машинізованим світом, екстенсивним марнотратством природних і людських ресурсів, втратою особистісних аспектів людського буття, недостатньою самореалізацією і розвитком особистості. Що стосується, наприклад, такого явища, як довгострокове безробіття, існує низка несприятливих факторів, унаслідок яких соціальна допомога виявляється поза досяжністю тих, хто її більше всього потребує. До таких факторів відноситься ранній відхід зі школи, раннє народження дитини, проблеми з грамотністю і рівнем освіти, низька самооцінка, відсутність таких навичок, як уміння правильно розподіляти свій час, працювати в колективі, робити вибір і приймати рішення. До згаданих проблем додаються труднощі, пов'язані з житловими умовами і рівнем доходів. Ситуація незахищеності, що майже завжди характеризує буття представників особливо вразливих груп населення, є основною причиною погіршення фізичного здоров'я і психічного стану людей. Все це негативно впливає на існування як окремої людини, так і всього суспільства.

Становлення нової соціально-історичної ситуації в суспільстві супроводжується руйнацією соціальних інституцій, існування яких було пов'язано з минулим громадським станом. Проголошення тези про

деідеологізацію і деполітизацію навчальних закладів України на початку 90-х років ХХ століття, викликане руйнацією соціальних інституцій, що обслуговували функціонування в СРСР тоталітарної держави, стало причиною деконструкції ряду форм соціальної організації, які забезпечували процеси соціальної адаптації молоді в суспільстві.

Між тим, молодіжні організації в колишньому СРСР, окрім суто політичних функцій виконували функцію інституції, яка систематично займалася процесами правового, етичного та естетичного виховання молоді, у тому числі студентської. Відсутність інституціалізованої організації для проведення адресної соціальної роботи неминує породжує серед молодих людей розгубленість і напруження, каталізує стресові ситуації, стає причиною постійного повторення помилкових дій і вчинків, що стають причиною значних соціально-негативних наслідків.

Слід враховувати й те, що сучасне суспільне середовище, в яке намагаються ввійти і до якого прагнуть адаптуватись, «відшуковуючи себе», молодь і студенти, стало іншим ніж 10-15 років тому. Саме воно, насамперед, обумовлює норми, правила і стиль цього входження, адаптація, самореалізації молоді людини, а також форми соціальної роботи, спрямовані на оптимізацію цих процесів. Аналізуючи їх стосовно такої категорії, як студентська молодь, слід більш пильно подивитись на це суспільне середовище, а разом з ним і на ті вимоги і правила, які воно диктує.

Серед різних теорій, що описують сучасний соціум, увагу привертає насамперед теорія «конкурентних переваг», яка зосереджує свої предикації на визначенні головного надбання кожної нації – її «соціальному капіталі». Під ним розуміють кадрово-ціннісний капітал нації, тобто освітній і кваліфікаційний рівень людей в країні, наявність творчих і підприємницьких талантів, культурний рівень нації в цілому. Відомий американський політолог Р.Рейч зазначив: «Політики, звичайно, не розуміють, що потенціал нації становить навіть не володіння певними технологіями, а здатність громадян

розв'язувати більш комплексно завдання майбутнього, спираючись на здібності адекватного їх вирішення в минулому чи теперішньому [159]».

Досить значна кількість соціальних теорій оперує таким поняттям як «робоча сила», під чим розуміють сукупність фізичних і розумових здібностей людини, тобто її здатність до праці. Поняття це залучають з економічних теорій. Економічні теорії, як такі, перш за все цікавлять не людина, а її здатність до праці, до відтворення економічних умов життя. Марксистська економічна теорія яскравий тому приклад. Коли ж йдеться про соціальну теорію – то на перший план виходить людина як особистість. Це – головна цінність будь-якого суспільства. Кожний «соціум» апріорно намагається забезпечити кожному своєму члену максимально сприятливі умови життя, праці, освіти, здоров'я, відпочинку, оскільки життя окремих індивідів є загальною умовою існування соціуму в цілому. Звідси й гуманізм тієї чи іншої соціально-економічної системи має оцінюватися не за декларативними гаслами, а за тими реальними показниками добробуту, які цей лад надає людині. Нема потреби доводити, що деклароване свідомим авангардом робітничого класу соціалістичне гасло «все в ім'я людини, все для людини» виявилось лише пустопорожніми обіцянками.

Тривалий час поза увагою політичної та економічної думки лишалася сфера освіти, культури, науки та інші сфери духовного виробництва (тобто творчих видів людської діяльності). Наприклад, науковий комунізм визнавав лише один вид соціальної творчості – революцію. Тут також, було відсутнє розуміння того, що праця – це не просто реалізація в часі робочої сили, витрата пасивного і однорідного ресурсу для виробництва масової продукції, але й джерело усіх цілеспрямованих зрушень у системі соціуму. Щоправда, вже неокласичні економічні теорії дійшли до усвідомлення того незаперечного факту, що серед усіх соціальних благ так званому «людському капіталу» належить провідне місце. Почалися пошуки залежності між складністю праці, рівнем освіти працівника, його виробничою продуктивністю (цінністю) і величиною оплати.

У своїх онтологічних уявленнях ми звикли більше покладатися на матеріальні наслідки економічного прогресу, аніж на його творців. За сучасних умов, чим далі, тим більше стає важливим не сам факт наявності певних матеріальних благ (так звані «статичні конкурентні переваги»), скільки їх ефективне використання і збереження для прийдешніх поколінь.

Проблема «соціального капіталу нації» надзвичайно важлива для кожної країни, як з токи зору соціально-економічного прогресу, так і в періоди економічних негараздів. Загальновідомо, що країни, які мають значний кадровий потенціал, такі як США та Німеччина, в яких кваліфікована праця становить переважну частку зайнятих (США – 80%, а в ФРН – 70%), виходили із своїх криз ціною величезних витрат саме на відродження інтелектуального потенціалу нації. ...Для порівняння зазначимо, що чисельність кваліфікованої робочої сили в країнах колишнього СРСР становила в цей період не більше 15-17%) [44, с. 17].

Значного поширення набула ідея, що духовна еліта нації – результат тривалого історичного розвитку. Понад сто років тому цю ідею висловив Френсіс Гальтон у відомій книзі «Спадкоємність таланту». Він провів дослідження родоводів п'яти тисяч видатних людей всіх часів і народів. Виявилось, що абсолютна більшість з відомих мислителів, науковців, митців, політичних діячів мали видатних предків, які реально впливали на соціальне життя відповідного історичного періоду. Якщо ми приймаємо гіпотезу про те, що інтелектуальна, технічна, художня, управлінська еліта етносу виховується поколіннями, тоді саме її треба приймати як визначальну цінність будь-якого народу.

В кожному суспільстві існують соціально незахищені групи населення. Зазначимо, що все частіше дослідники, інтуїтивно відчуючи генетичний зв'язок громадянського суспільства з соціальною роботою, до її об'єктів, що потребують соціального супроводу або захисту, відносять усе більшу кількість верств населення. Тому є багато випадків, коли до клієнтів соціальної роботи окремі вчені відносять навіть представників еліти держави,

деякі категорії працюючих, які мають добре здоров'я, солідну заробітну плату та інші життєві блага.

Логіка дослідження вимагає від нас розглянути соціальну роботу не лише як вид професійної діяльності, а як системне утворення. Внутрішня конструкція будь-якої система взагалі й системи соціальної роботи зокрема має компоненти, тобто частини та елементи, які за допомогою зв'язків у середині системи, забезпечують її цілісність. Поняття елемента уявляється змістовно інституційованим, це мінімальна частка системи.

Сучасні науковці елементами системи соціальної роботи визначають особистість людини як сукупність її вітальних (тобто життєвих, таких як, наприклад, дихання, харчування, відпочинок та інші) та соціальних потреб; громадянське суспільство або соціальні спільноти: народ, націю, етнос, колектив, групу, сім'ю; кадри соціальної роботи; технологію соціальної роботи; матеріали задоволення потреб, зокрема, речовину, енергію та інформацію; соціальну інфраструктуру; органи управління системою соціальної роботи; нормативну базу; канали комунікації, що пов'язують названі елементи між собою [114, с. 212].

Як кожний вид професійної діяльності, соціальна робота має певну структуру і характеризується наявністю специфічних, лише їй притаманних компонентів. Під структурою розуміється сукупність компонентів та елементів, а також стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей. Компоненти або об'єкти соціальної роботи – це ті служби, організації і установи та їх підрозділи, які забезпечують загальні умови життєдіяльності кризової людини через ефективне творення та відтворення її сутнісних сил.

Соціальна адаптація, профілактика, реабілітація, ресоціалізація, соціальне обслуговування вразливих груп населення – це головні напрями використання потенціалу об'єктів соціальної роботи, які визначають і реалізують її зміст.

Кожен конкретний компонент соціальної роботи має набір загальних та специфічних властивостей і характеристик. Всебічний науковий аналіз всіх одиничних об'єктів виявляється недоцільним і практично неможливим, та й навряд чи він міг би допомогти виявленню основних, найбільш загальних тенденцій і напрямів їхнього розвитку.

Розглядаючи систему соціальної роботи сьогодні, її провідну позитивну роль у формуванні громадянського суспільства, необхідно зауважити, що для подальшого розвитку пріоритетною стає соціальна сфера, витискуючи економічну сферу на другий план. Соціальність як ознака «держави добробуту» виходить на перший план, її розвиток слугує платформою для створення духовності та становлення інформаційної цивілізації.

Соціальність держави починається і закінчується встановленням нормальної ціни праці. Дії уряду щодо вирішення так званих соціальних проблем повинні починатися із забезпечення та неухильного дотримання нормальних правових умов економічної діяльності в країні через встановлення «розумних» податків. Відомо, що реальну демократію гарантує середній клас, який є не прошарком, а більшістю населення, бажано – переважною. Середній клас – це не тільки і не стільки підприємці і власники, скільки працівники, переважно наймані. Досвід країн світу переконливо доводить, що 80-85 % зайнятих в економіці громадян – це наймані працівники, що не заважає їм зручно розташовуватися в середньому класі.

Стійке економічне зростання гарантує платоспроможне суспільство, його внутрішній ринок. Для того, щоб населення країни було платоспроможним, держава повинна захищати права кредиторів, власників, включаючи й найманого працівника як власника своєї власної робочої сили, а також заробітну плату, що є видом майнових відносин. Якщо середня зарплата становитиме хоча б три-чотири прожиткові мінімуми, людина-працівник чесно буде сплачувати соціальний податок. І тоді доплати, виплати, субсидії та інші принади державного патерналізму, що не завжди

являють собою позитив, будуть зайвими для людини, якій вони адресовані. До речі, з нашої точки зору, пільги виховують споживацьке ставлення до держави, сприяють зниженню самооцінки, часто породжують зневіру у власні сили.

Якщо до недавнього часу природні ресурси та продуктивні сили вважалися головними чинниками в життєдіяльності суспільства, сьогодні ситуація змінюється. Основою економічних і суспільних відносин вже не виступають матеріальні цінності. Перше місце в житті країни посідає інформація та знання, тобто інтелектуальний капітал кожної окремо взятої людини.

В Україні спробу методологічного обґрунтування соціальної роботи одним із перших здійснив на початку 90-х років ХХ століття дослідник В. Сидоров. Він визначив її як «професійну роботу щодо надання допомоги особі, сім'ї, різним віковим та соціальним групам (клієнтам) у розв'язанні їхніх психолого-педагогічних, медичних, правових, економічних та інших проблем»; її реалізують у взаємодії клієнтів та спеціалістів «з метою поліпшення чи відновлення здатності перших до життєдіяльності [117, с. 7]». У цьому визначенні чітко відбито сутність і специфіку соціальної роботи як галузі суспільної практики.

А. Кравченко соціальну роботу розуміє як спеціальну професійну галузь, що є сектором практичного застосування соціологічних та психологічних принципів до розв'язання проблем, які визначають суспільні чи індивідуальні негаразди. Аналогічної точки зору дотримується В. Жмир. Він визначає соціальну роботу як теорію і практику соціальної політики правової, соціальної, демократичної держави й громадянського суспільства, що спрямована «...на окремі соціально неповноцінні групи та індивідів з метою соціальної адаптації їх до існування за пересічних (середньостатистичних) умов конкретного суспільства [117, с. 7]».

Таким чином, акцентуємо увагу на тому, що соціальна робота відіграє одну з провідних ролей в процесі становлення громадянського суспільства.

Зазначимо, що ідеї громадянського суспільства сприяли появі різних форм соціальної роботи, які сьогодні мають зв'язок не тільки із суспільством як більш загальною системою, але і свою внутрішню логіку розвитку, визначену цілісність. Як соціальний інститут, що діє в системі суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, духовних та інших, – вона (соціальна робота) бере участь у їхньому регулюванні, здійсненні функцій, що забезпечують життєдіяльність окремої людини і суспільства в цілому. При цьому соціальна робота як функція або система функцій суспільства виконує відповідні зобов'язання і перед суспільством, забезпечуючи його стабільність, і перед окремою людиною, що має проблеми, допомагаючи їй.

Необхідним допоміжним інструментом соціальної роботи при цьому є її інфраструктура, яка здатна в практичному плані забезпечити інструментарій, тобто надати з боку громадянського суспільства та держави вичерпну допомогу кризовій людині з будь-якими вадами, в будь-який час і незалежно від місця її проживання та статево-вікових характеристик.

Таким чином, здійснюючи теоретичний аналіз соціальної роботи як практики, ми виходимо з розуміння її провідним чинником розбудови громадянського суспільства, головними завданнями якого є забезпечення законних прав кожної людини, гарантія вільного вибору нею тих чи інших форм економічного, духовного, політичного буття, ідеології, світогляду, надання можливості вільно висловлювати і відстоювати свої погляди та інтереси.

Говорячи про громадянське суспільство як сукупність суспільних відносин, людську індивідуальну сутність ми розглядаємо як родову, тобто як внутрішню всезагальність, що об'єднує індивідів природними узами.

У своїй книзі «Походження сім'ї, приватної власності і держави» Ф. Енгельс вказує на те, що історія людства знає різні форми співіснування індивідів, але найбільш високою формою є сім'я, як одна з форм організації спільного життя людей, що забезпечує відтворення та продовження людського роду [42, с. 23-171]. Як фундамент суспільства, сім'я є джерелом

духовного росту та матеріального добробуту людини. Соціальна діяльність є діяльністю родовою, тому від добробуту окремої родини залежить і добробут суспільства, і навпаки. Родина – це суспільство в мініатюрі. Саме в сім'ї закладаються основи виховання та формування особистості, через неї успадковуються духовні цінності, життєвий досвід, трудові навички, національні особливості, з рештою, все те, що формує менталітет нації. Сучасність знову доводить той беззаперечний факт, що сім'я є головним середовищем формування особистості. Це загальновідома істина.

З погляду російських дослідників, соціальна робота є діяльністю, яка сприяє оптимальному формуванню, здійсненню і реабілітації життєвих сил, індивідуальної і соціальної суб'єктності людини. Життєві сили людини розуміються як її здатності до творення і відтворення життя як біосоціальної істоти, здатності до ефективного задоволення потреб, підтримки життєзабезпечення і діяльного існування у всіх сферах буття суспільства, рівнях його організації. Життєві сили людини виступають як єдність індивідуальної і соціальної суб'єктності. Індивідуальна суб'єктність – це здатність людини задовольняти і розвивати свої різноманітні потреби індивідуально-особистісними засобами. Соціальна суб'єктність трактується як здатність людей задовольняти і розвивати свої інтереси й потреби за допомогою соціальних інститутів, установ та організацій суспільства [35].

Система соціальної роботи має свою структуру, що охоплює елементи: особистість, громадянське суспільство, кадри, технологію, матеріали задоволення потреб, орган управління, нормативну базу, канали комунікацій та два інгредієнти: суб'єктивний, який існує у вигляді потреб людини та об'єктивний – у вигляді соціальної сфери суспільства [114, с. 212-213].

Першоелементом системи соціальної роботи є сама особистість, яка розглядається дослідниками як джерело саморуху системи соціального забезпечення та сукупність потреб. Саме тому системоутворюючим фактором побудови та внутрішнім джерелом саморозвитку даної системи соціальної роботи виступають потреби людини, а провідною функцією

першого, головного елемента – особистості, тобто учасника соціальної роботи, її агента – є індивідуалізація функціонування системи соціальної роботи шляхом здійснення програми особистого індивідуального розвитку.

Сучасна наука соціальної роботи має розгалужений категоріальний апарат, навколо якого концентрується відповідна проблематика. Побудова системи категорій соціальної роботи, як і суто наукова інтерпретація їх змісту, на сьогоднішній день перебуває у процесі розвитку. Спробуємо визначити основні моменти, які характеризують категорії соціальної роботи.

По-перше, категорії соціальної роботи мають об'єктивний характер, їх зміст відображає суспільні відносини людей, що існують незалежно від волі та свідомості суб'єкта. Об'єктивність обумовлена тим, що ці категорії та поняття мають своє певне значення у соціальній філософії, соціології та інших науках. По-друге, вони (категорії) мають історичний характер, бо розроблялися протягом усієї історії суспільної думки, а їх зміст продовжує збагачуватися новими надбаннями цивілізації. По-третє, система категорій соціальної роботи відбиває основні проблеми її дослідження, структуру предмета.

Об'єкт і суб'єкт соціальної роботи відповідають на питання: хто діє в системі соціальної роботи та на кого спрямована дія? Основні галузі соціальної роботи відбивають ті соціальні гілки, де вирішуються проблеми (охорона здоров'я, освіта, виробництво тощо) та впливають на формування змісту соціальної роботи й визначаються рівнем розвитку суспільства, його духовності, культури, суспільної свідомості, політики. Інститути соціальної роботи об'єднують у собі основні соціальні служби, центри, за допомогою яких здійснюється їх провідна діяльність. Методи соціальної роботи – це комплекс специфічних прийомів, способів досягнення цілей і завдань соціальної роботи. Форми, зазвичай, пов'язані з методами й інститутами соціальної роботи. Вони виділяють як одиничні заходи, так і системні, багаторівневі, довгострокові програми для вирішення життєво важливих клієнтських проблем.

Відзначимо, що поняття «об'єкт» може співвідноситися з поняттями і «суб'єкт», і «предмет». Розглядаючи соціальну роботу як науку, ми маємо справу з об'єктно-предметними відносинами. В цьому випадку об'єкт сприймається як визначений вид практичної соціальної діяльності, а предметом є сторона (сторони) цього об'єкта або закономірності соціальної роботи.

Соціальна робота як практична діяльність виникла у вигляді добровільної благодійної допомоги, заснованої насамперед на емоційно-особистісному ставленні до нужденного на рівні побутової психології. Надалі це сприяло появі в свідомості представників окремих соціальних груп певних стереотипів, які обумовлюють формування особистості в середовищі традицій. Останні закріплюються в ньому, поширюються на всю соціальну практику в цілому і надалі екстраполуються на нові покоління.

Соціальну роботу можна розглядати як формалізовану або неформалізовану діяльність, яка сьогодні існує і реалізується в суспільстві як на професійному, так і на непрофесійному рівнях. Державна служба – це формалізована діяльність, вищий професійний рівень соціальної роботи. В цьому аспекті вона виступає як праця, робота. Визнання діяльнісної природи соціальної роботи обумовлене розумінням того, що соціальна робота є специфічною діяльністю людини, як правило, професійно підготовленого фахівця – соціального працівника або соціального педагога, який має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи, надає соціальні послуги, керується чинним законодавством та посадовими інструкціями і, згідно з ними, несе відповідальність за свою роботу.

Неформалізована соціальна робота зазвичай здійснюється через різні види добровільної допомоги і взаємопідтримки, які є невід'ємними компонентами життєдіяльності окремих суб'єктів і суспільства в цілому. В цьому випадку соціальна робота проявляє себе через громадські рухи, у тому числі й волонтерський рух, благодійництво тощо. Відзначимо, що у 80-і роки ХХ сторіччя у багатьох країнах світу широко відроджувалися різні форми

непрофесійної соціальної роботи й активізувалися дослідження з розвитку соціальних служб у галузі непрофесійної соціальної роботи.

Як філософська категорія, соціальна діяльність взагалі та соціальна робота зокрема, здійснюються у визначеному просторі й часі. Соціальний простір як форма суспільного буття має вигляд великого «поля», де на різних рівнях і в різних сферах соціальної реальності взаємодіють організації та установи, що всебічно забезпечують суспільну життєдіяльність, здійснюють соціальні зв'язки і відносини між суспільними суб'єктами (соціальні групи, індивіди). Цей процес є розгорнутим у часі й перебуває у безупинному русі всіх структурних елементів і перетворень.

Ще у ХХ столітті дослідники Р. Арон, Д. Белл, З. Бжезинський, Дж. Гелбрейт, Д. Лайон, Г. Ліхтейм, Г. Маркузе, Дж. Нейсбіт, Е. Тоффлер наголошували на тенденції збільшення значення інформації в житті суспільства. На думку декого з цих вчених, реалізація такої тенденції в перспективі повинна привести до формування інформаційного суспільства – суспільства постіндустріального типу з характерно вираженою в його функціонуванні роллю інформації, інформаційних структур і технологій як управлінських механізмів.

На сучасному етапі розвитку соціальної роботи є три підходи до її трактування. У першому підході соціальна робота розглядається як інструмент реалізації державної соціальної політики. Для другого підходу характерний акцент на допомозі населенню у кризових або важких ситуаціях. Третій підхід зводить сутність соціальної роботи до надання соціальних послуг. Але спільними для всіх цих підходів є розуміння соціальної роботи як професійної, практичної діяльності. Основними завданнями соціальної роботи як виду суспільної діяльності є покращення соціального самопочуття людини, вдосконалення умов її життя, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у сім'ї, колективі, суспільстві в цілому.

Об'єктом соціальної роботи як навчальної дисципліни є студенти (слухачі), а суб'єктом – викладачі, вчені.

Як практичний вид діяльності, соціальну роботу характеризують, головним чином, об'єктно-суб'єктні відносини. Тобто об'єктом є кризова людина, а суб'єктами – люди, установи, організації, соціальні інститути, які покликані вирішувати ті чи інші завдання, проблеми, що постають перед об'єктами соціальної роботи.

Якщо у вищих навчальних закладах СРСР функції організованого забезпечення соціальної адаптації, соціального виховання, соціального захисту реалізовували партійні комітети, комітети комсомолу, профспілкові комітети, то в даний період після саморуйнування цих інституцій та зміни функціонального змісту їх діяльності в громадянському суспільстві, соціальна робота почала виконуватися спеціалізованими службами соціально-виховної роботи зі студентами. Історично склалося так, що в основу організації змісту позанавчальної роботи зі студентами були покладені програми виховної роботи, головний сенс яких полягає у тому, щоб поєднати навчальну і позанавчальну виховну роботу. Тим самим позааудиторну роботу зі студентами розглядають як продовження навчального процесу в іншій формі.

Соціальна робота з молодими людьми в поєднанні з виховною конкретно виявляється у тому, що по-перше, вона впливає на організацію і створення сприятливих умов, в яких відбувається соціалізація особи, а тому подекуди змінює ці умови, якщо вони вступають у суперечність з метою виховної роботи; по-друге, нейтралізує вплив небажаних негативних чинників і посилює вплив позитивних явищ на формування соціально-відповідальної особистості; по-третє, організує цілеспрямовану виховну роботу в години звільнені від навчального процесу. Таким чином, поєднання соціальної і виховної роботи передбачає не тільки надання соціальної допомоги і соціально-правового захисту студентів, а й створення умов щодо їх виховання та змістовного дозвілля.

Загалом інституціональний і функціональний сенс соціального захисту населення можна визначити як систему заходів, що забезпечує оптимальний рівень життя, який зовнішньо спостерігається через певну кількість і якість благ: харчі, житло, одяг, транспорт, здоров'я тощо, завершуючи потребами пов'язаними з духовним життям, мораллю, естетичними переживаннями. Тому визначення мотиваційної структури, як основоположення для організації обґрунтованої системи заходів по соціальному захисту, можна розглядати у якості концептуального принципу аналізу проблем, що постають під час цілеспрямованого соціальної роботи.

Поширення вітального егоцентризму («тварьності» за Г.С. Сковородою) супроводжується загальним зниженням соціальної активності в Україні, що особливо яскраво спостерігається сьогодні. Досить виразно ця суперечність моделюється за допомогою загальновідомої теорії ієрархій потреб людини, яку запропонував у свій час А. Маслоу. Якщо середньо статистичну людину розглядати як таку, щоудовольняє свої потреби у певній послідовності, тоді ієрархію потреб можна вибудовувати за принципом: доки потреба нижчого рівня не задоволена, доти потреба, що ієрархічно вища, не може бути мотиваційно діючим фактором.

Елементарну ієрархію потреб людини можна подати у наступному вигляді (від нижчих до вищих):

1. Фізіологічні потреби: їжа, повітря, сон.
2. Потреба у почутті захищеності: постійна робота, почуття соціальної стабільності, житло, одяг.
3. Потреба в соціальному розвитку: спілкування, почуття соціальної корисності для суспільства, належність до певних формальних і неформальних угруповувань.
4. Потреба у соціальному статусі: наявність визнаного статусу, упевненість у собі, прояви поваги з боку оточуючих людей.
5. Потреба в самореалізації: почуття себе суб'єктом певних соціальних відносин.

За основу своєї «піраміди» А. Маслоу вибрав матеріальні (фактично фізіологічні) потреби, без задоволення яких біологічне існування людини унеможлиблюється. Другим щаблем пріоритетності є потреби в захисті свого роду в цілому і кожного його члена зокрема, без задоволення яких неможливе існування популяції людей. Під захистом та безпекою маємо розуміти не тільки захист від конкуруючих популяцій, але й від злиднів і допомогу по хворобі чи безробіттю. Тим самим, вже другий над вітальним рівень потреб виявляє соціальну обумовленість життєдіяльності людини. Рухаючись «догори піраміди» ми виявляємо чисельні соціальні потреби, під якими розуміють потребу в товаристві, любові, спілкуванні з людьми, які «тебе» розуміють та мають спільні інтереси, споріднені цінності. А наступний щабель піраміди – потреба в повазі з боку інших людей і самоповазі, взагалі є потреба в соціальності. Тобто, соціальність може розглядатися як самодостатня потреба [77].

Нарешті, завершує усю піраміду потреба в самореалізації, тобто потреба в розвитку своїх можливостей і здібностей, їхньому активному та творчому використанні. Ця остання за переліком в системі пріоритетів людських потреб, можливо, найважливіша для Людини як особистості.

Хоча дану «піраміду» потреб, з точки зору соціальної науки, не можна абсолютизувати, ми будемо дотримуватися саме її. Це одна з можливих класифікацій, яка відносно зручна. Однак цю піраміду не можна вважати абсолютною істиною. Ми використовуємо її тільки операціонально.

Підбиваючи підсумок «ієрархії» людських потреб, яку запропонував А. Маслоу, ми можемо констатувати, що найперші, з пріоритетної точки зору, фізіологічні (матеріальні) потреби перебувають у фундаменті «піраміди». Тим самим вони розглядаються як фундаментальні, базові і основні, але їх іноді ще називають «заземленими», і навіть гірше – «тваринними» потребами. Решта ж потреб виявляються суто соціальними за своїм змістом і пов'язані з Людиною як істотою соціальною. Більше того, саме ці потреби формують людину як відмінну від тварини істоту.

Оскільки уся еволюція людства пов'язана саме із соціальним середовищем, тоді соціуму належить і визначальна роль в її поведінці, у виробленні її моральних і культурних навичок, у формуванні всіх її різноманітних людських потреб. Людина живе в соціумі, взаємодіє з ним, має підкорятися певним нормам і правилам соціальної поведінки: вона додержується певних моральних норм, які були вироблені попереднім історичним розвитком, традицій та звичаїв. Людина дотримується та підкоряється юридичним законам та громадським інституціям, що прийняті в країні де вона проживає. Продовжуючи наведені міркування, ми неодмінно дійдемо до висновку, що пріоритет належить саме соціальній компоненті в складному спектрі людських потреб, бажань та устремлінь.

Соціальність як визначальна характеристика суспільного життя на кінець XX століття стає головним об'єктом гуманітарних наук. Останнім часом, коли мову починають вести про економічне життя суспільства дедалі частіше використовується новий концепт «соціальна економіка», за допомогою якого намагаються визначити новітні уявлення про економічні закони, економічне життя суспільства. Наприклад В.Г. Єременко пише: «Сучасні так звані «соціальні економіки», які призначені виробити способи спільного життя і економічного співробітництва, мають забезпечити, по-перше, право кожної людини діяти відповідно до міркувань власної вигоди (це не означає тільки найбільший прибуток від витрат праці, а в широкому її розумінні); по-друге, спрямувати реалізацію людьми їх власних інтересів таким чином, щоб це сприяло добробуту всіх членів суспільства в цілому; по-третє, обмежити дії людей таким чином, щоб власна вигода не могла стати на перешкоді іншим людям [44, с. 13-14]». Запропоноване визначення характерне тим, що не зважаючи на традиційне визнання залежності людського життя від об'єктивно діючих економічних законів, перед економічною наукою у якості першочергового завдання висувається задача відкриття способів, за допомогою яких економічні процеси можуть стати на службу соціально орієнтованому суспільству.

Потреба соціально орієнтувати увесь спектр суспільних наук, суспільне життя в цілому, на тлі глобальних кризових явищ визнається безальтернативною умовою виживання сучасного людства.

З урахуванням кризового стану соціальної сфери в Україні до найбільш вагомих соціальних ініціатив можна віднести появу недержавних організацій та їх конкретних благодійних акцій, які безпосередньо пов'язані з вирішенням ряду вітальних проблем (ті що пов'язані з проблемами виживання) окремих груп населення. Такі ініціативи у сфері освіти потребують загальної підтримки. До таких ініціатив можна віднести наступне:

1) розвиток і «реанімацію» шефської допомоги, завдячуючи якій можна вирішити проблеми забезпечення навчальними посібниками, харчування і господарського облаштування різних учбових закладів;

2) надання тимчасового житла;

3) організацію цільового збирання матеріальних цінностей для вирішення конкретних проблем соціального захисту різних категорій населення;

4) розробку програм діяльності функціонально розрізнених організацій;

5) активна співпраця з благодійними фондами та організаціями інших країн.

У свою чергу, треба зазначити, що соціальний захист у молодіжному середовищі, до якого безпосередньо маємо віднести студентство, має ряд особливостей пов'язаних зі специфікою соціального становлення молодих людей.

Дотримуючись визначення, що соціальна адаптація являє собою багатоманітний процес входження індивіда в «нове» соціальне середовище, в якому індивід і соціальне середовище є взаємоактивні складові єдиного, маємо розрізнявати особливості кожного зі складових даної моделі. Процес адаптації пов'язаний, з одного боку, з формуванням способів особистісного самоусвідомлення, які забезпечують існування у людини здатності виявляти

(«бачити») свою єдність (відповідність, гармонію, цілісність) із наявним соціумом (або навпаки – невідповідність між собою і соціумом), з іншого – активним впливом на соціальне середовище, що може досягати навіть форм його перетворення, заради створення «комфортних» умов життєдіяльності, праці та побуту, які забезпечують самореалізацію особистості у такому соціумі. Адаптація передбачає пристосування індивіда до соціальних спільностей, інститутів, умов функціонування різних сфер суспільства, але не забезпечує повноцінності участі індивіда у наявних соціальних процесах.

Процес соціальної адаптації молодого людини до нового середовища має свої особливості, він складається під впливом великої кількості факторів, які різняться за своїм походженням, складністю, ступенем і спрямованістю впливу на цей процес. Усю сукупність факторів, які детермінують адаптацію особи можна умовно поділити на дві групи:

1) фактори, що базуються на індивідуальних психологічних властивостях особистості, формують ці індивідуальні особливості – її потреби, мотиви, інтереси, інтуїції, рівень домагань; соціальні ресурси, тобто ті об'єктивні умови, що характеризують індивідуальні можливості людини, серед них: вік, стать, освіта, соціальне походження, соціальні зв'язки та т.п.;

2) фактори, що безпосередньо визначають рівень розвитку соціальної спільноти, соціального середовища певної особистості, систему відносин у ньому.

Здебільшого вирішальну роль відіграють зовнішні фактори соціального середовища, які несуть в більшості випадків деструктивний вплив. Серед впливових чинників, що відносяться до певної ситуації, які складаються тимчасово в спільнотах вищих учбових навчальних закладів, переважає «зовнішня депривація» – втрата зовнішнім середовищем такого стану, з яким попередньо була досягнута психологічна єдність індивіда (так звана «дезадаптація») [45, с. 4].

Деякі соціальні фактори більшою мірою, ніж інші, детермінують процес адаптації. Це так звані компенсуючі фактори. У деяких випадках процес

дезадаптації не наступає, якщо невеликій кількості дезадаптуючих факторів протиставляється хоча б один компенсуючий. Тому особливо важливими є перші етапи соціалізації, які соціальну адаптацію виокремлюють як особливий рід діяльності людини по засвоєнню наявної соціальної ситуації (суб'єктивно нової для конкретного індивіда), де постійно відбувається процес додавання досвіду, коли наступна адаптивна ситуація спирається на попередній досвід утворюючи ієрархію сходження соціалізації.

До важливих факторів адаптування відносять статусно-рольову визначеність, що впливає на орієнтацію молодої людини в соціальному просторі. У тому випадку, коли орієнтація особи в суспільному бутті блокується через його нестабільність чи ряд проблем, пов'язаних з невідповідністю між особистим досвідом життєдіяльності і новітніми соціальними замінами, адаптація ускладнюється, виникає відчуття дискомфорту. Б. Скіннер, наприклад, вважає, що для зменшення невизначеності і незадоволеності молодих людей станом речей у суспільстві, саме суспільство повинно йти на зустріч молоді, щоб забезпечити їй відчуття сенсу життя, послабити відчуття відчуженості та безнадійності, оскільки молодь самостійно не володіє дійовими засобами для того, щоб подолати дисгармонію між суспільством і особою [100, с. 35]. Ця обставина може бути визначеною нами у якості головного аргументу на користь організації спеціалізованої соціальної роботи зі студентством.

Оскільки невизначеність соціальної ситуації, в якій живуть сьогодні українці набуває форми системи соціального буття, ситуація в якій студентська молодь живе і діє так само має характеризуватися як соціально динамічна. Педагогічний процес, який визначається навчальними планами та програмами, можна характеризувати як стабілізуючий фактор соціальної адаптації лише у якості тимчасового, що усвідомлюється і самими студентами. Динамізм соціальної ситуації, посилений станом трансформування суспільства, нав'язує залежність поведінки, установок, стратегій молодих людей від наявного життєвого ресурсу, насамперед від

соціально-економічного статусу особи. Чим вищим є соціально-економічний статус індивіда, тим більш адаптивною є стратегія соціалізації. Тим самим, молода людина, яка не має життєвого досвіду збереження відчуття власної самодостатності потрапляє у пряму залежність від соціального статусу батьків, родинних зв'язків, перетворюється на об'єкт, а не на суб'єкт соціалізації.

Г. Блумер, досліджуючи елементарну колективну поведінку, яка характеризується через поняття «збудження», «хаос», «безладдя», зазначає, що вона досить часто виникає саме в умовах нестійкості звичних форм соціального існування, зокрема у таких випадках соціальної динаміки, як економічні негаразди, релігійні протистояння, девальвація моральних цінностей, виробничі конфлікти та ін. [19, с. 168]. Така поведінка виникає за умов відсутності самоусвідомлених цілей або неможливості практично досягти цих цілей. Особистість перебуває у стані напруженості, неспокою, стає психологічно нестійкою, менш постійною у своїх настроях і способах діяльності, що веде до дезадаптації. Починає виникати така форма соціальної взаємодії, яку називають «круговою реакцією», що охоплює досить великі колективи людності, які інтенсифікують її. Поділяючи людності на групи, що об'єднуються певною круговою реакцією, можна побачити, що рівень конфліктності учнівської та студентської молоді є вищим, порівняно з групами людей, які зайняті у тій чи іншій сфері матеріального виробництва, що пояснюють за допомогою поняття «молодіжний максималізм», за яким стоїть комплекс чинників фізіологічного, психологічного і соціального характеру [87, с. 94].

Враховуючи, що в молодіжному середовищі мають місце різноманітні стратегії поведінки – залежно від того, які саме адаптуючи механізми набули чинності, соціальна робота серед студентів так само має бути різноманітною. Оскільки для суспільства, що трансформується характерним є розгубленість та неспроможність молоді до індивідуальної адаптації, спостерігається поширення «стратегії втечі» від повсякденності. Пріоритетною антитезою

такій стратегії, для пострадянського суспільства, маємо визнати «стратегію раціональної адаптивності», яка полягає у здатності керуватися принципом самовідповідальності. Для багатьох людей форми та способи пристосування в сучасних умовах набули характеру форм і способів виживання, адже межа між власне «життям» і фізіологічним існуванням для 90% населення України фактично відсутня [53, с. 6].

Раціональна адаптація передбачає позитивне ставлення до свого соціального місця, статусу, своєї рольової функції в суспільстві. Позитивне ставлення до своєї роботи, бачення свого місця в системі суспільного виробництва визначає ступінь сприйняття нових соціально-економічних відносин та адаптації в ринковому середовищі, оптимістичні прогнози щодо свого майбутнього та загального розвитку суспільства, держави. Зазначене підтверджують і соціологічні дослідження [150, с. 326-328], які провела соціологічна лабораторія Львівського національного університету імені І.Франка, серед випускників (1996 року) вузів м. Львова. Дослідження охопило 600 респондентів за вибіркою наперед обґрунтованої гіпотези. Особливістю предмета дослідження була близькість до стану маргіналів. Загальний висновок, який можна було сформулювати у наслідок вказаного дослідження полягав у тому, що адаптивний потенціал молодої людини є пропорційним інтенції індивідуального оптимізму.

У навчальному процесі, що відбувається у вузі як правило переважає суто інформативний підхід, за умов панування якого студенти орієнтуються лише на засвоєння відповідного обсягу знання, та на опанування обмеженим рядом практичних навичок, що не співвідносяться із загальним соціальним «замовленням» суспільства. За такого підходу залишається поза увагою значне коло питань, що безпосередньо стосуються соціального становлення молодих людей. Наприклад, питання про лідерство.

Оскільки студентство в Україні здебільшого здійснює свою повсякденну діяльність у межах навчальної групи, що вирішує спільні завдання, за одиницю розгляду ми можемо обрати класифікацію груп за

принципом визначення лідерства. Загальновідомо, що однією з головних ознак будь-якої групи є лідерство, яке виступає як персоніфікована форма соціального контролю та інтеграції всіх механізмів та засобів соціально-психологічного впливу з ціллю досягнення максимального ефекту в груповій діяльності та спілкуванні. Лідерство впорядковує систему неформальних відносин та міжособистісних контактів, а також спрямовує групу на досягнення групових цілей на основі координації зусиль при вирішенні різних завдань. Використовуючи існуючу класифікацію структурних особливостей лідерства, яку запропонували Р.Бейлз та Ф.Слейтер [155, с. 24-37] можна виділити дві лідерські групи: ділові, інструментальні лідери (the task leader); експресивні, соціально-емоційні лідери (the social-emotional leader).

Сама можливість рольової диференціації лідерства виявила можливість існування різноманітних аспектів групового функціонування: групи орієнтовані на вирішення задачі самоорганізації, що відносяться до внутрішньої інтеграції; групи орієнтовані на вирішення задач, що постають перед ними як перед якісно самовизначеною групою в наслідок впливу на неї довкілля.

Для навчальних груп, у відповідності з концепцією трьох компонентів міжособистісної взаємодії, виділяють трьохкомпонентну структуру лідерства з інтелектуальною, емоційно-комунікативною та практичною складовими. В серії інтелектуальної діяльності визначають вміння бачити та пропонувати оптимальні рішення пізнавальних завдань, що постають перед групою. В емоційній – домінує здатність відгукнутися на переживання інших, зрозуміти їх, створити певний «емоційний тонус». У практичній – уміння проявити більшу наполегливість у досягненні мети, швидка та адекватна реакція у складних ситуаціях, сміливість та впевненість у собі, здатність організувати групу на виконання певного завдання.

У свою чергу необхідно зазначити, що процес адаптації молоді людини до нових соціальних реалій має свої особливості і проходить дещо

інакше, ніж у старших поколінь, що вже мають життєвий досвід «боротьби» за соціальне та фізіологічне існування. Молодь, як виявляється, не має ускладнень пов'язаних з минулим досвідом, стереотипами поведінки, оскільки найважче в процесах адаптації замінити один досвід життя на інший. У молоді взагалі, студентської так само, адаптація, як правило, співпадає з соціалізацією. Тим самим студентська молодь, молоде покоління взагалі, має соціально-психологічні переваги над старшими віковими групами: кращу адаптативність до змін, більш високу мобільність, ринково орієнтовану ментальність – базу, на яку має спиратися молодіжна політика, соціальна політика, які орієнтують соціальну роботу зі студентськими групами.

Визначальними факторами для адаптації молоді є панівні суспільні цінності, соціально-психологічний «клімат» суспільства та ціннісні орієнтації особи, що адаптується. У процесі адаптації цінності та ціннісні орієнтації постають як основа механізмів регуляції соціальної поведінки, соціальної адаптації особистості, її саморегуляції. Також треба враховувати, що ціннісна структура молодих людей перебуває у стані її становлення, основний вплив на яку має усе розмаїття процесів, що відбуваються в суспільстві. Тим самим планово здійснювана система заходів, що визначається як соціальна робота в середовищі студентської молоді має оцінюватися як перспективна та вкрай потрібна справа. Уникаючи партеналістських орієнтацій соціальної роботи, які дісталися нам у спадщину від тоталітарного одержавлення усіх сфер суспільного буття, соціальний захист потрібно розглядати як стимулюючу діяльність, що покликана активізувати соціальну самоактивність людини.

Оскільки у демократичному суспільстві державність визнається важливим, але далеко не головним із соціальних установ, у період незалежного національно-державного розвитку українського суспільства, визначальним орієнтиром і опорою соціальної роботи стає громадянське суспільство. Тому до складових системи соціального захисту населення в сучасній Україні входять:

- 1) благодійні фонди;
- 2) суспільні організації;
- 3) суспільні рухи, що проводять різноманітні благодійні акції, збирання речей та грошей для адресної допомоги;
- 4) волонтерські організації створенні для соціальної допомоги різноманітним суспільним групам, до яких відносяться і так звані групи ризику.

Не можна не бачити, що в процесі становлення демократичного суспільства, у період незалежного національно-державного розвитку українського суспільства, серед проблем соціалізації молодих людей особливе місце починають займати факти зростання кількості носіїв асоціальної та девіантної поведінки. Спектр представників таких груп досить широкий – від аморального до злочинного.

До причин зростання загальної кількості носіїв такої поведінки відносять не тільки матеріальні фактори, а й психолого-педагогічні. Педагогічна діяльність так чи інакше пов'язана із взаємодією з різними «категоріями» молоді. Кваліфікованої соціально-педагогічної допомоги потребують практично усі студенти, бо сам процес розвитку, становлення і самоствердження молоді людини потребує підвищеної уваги та підтримки досвідченого фахівця. Але сьогодні ряд проблем у соціальній роботі полягає саме у тому, що потрібно акцентувати увагу не на висвітленні негативних явищ, пов'язаних з поширенням девіантності, а з конструктивним вирішенням проблем соціалізації молоді, студентської також. Тобто мова йде про актуалізацію пошуку шляхів подолання проблем. Створення комфортного соціально-морального середовища життєдіяльності кожного окремого студента – головна задача соціальної роботи у вузі.

Орієнтуючи соціальну роботу на створення умов, які дозволяють кожному отримати умови для подолання поведінки визначеної негативним життєвим досвідом, негативними звичками та вчинками, орієнтують на

розвиток та стимулювання мотивації та діяльності соціально-моральної спрямованості.

Окремий педагогічний працівник не завжди орієнтований на вирішення проблем конкретного індивіда, групи. Він часто густо відчуває ускладнення при обранні адекватних, відповідних конкретній соціальній ситуації професійно-педагогічних дій. Тому його педагогічна творчість, не менш ніж життєві проблеми студентства, потребує допомоги від спеціалістів соціальних служб вузів. Недооцінка соціально-педагогічних проблем викладачів різних типів учбових закладів, при зіткненнях з проявами девіантності у студентів і молоді взагалі, стає причиною абстрагування соціальних служб від цих проблем.

Розглядаючи вищий учбовий заклад як місце активної соціалізації молоді, треба враховувати, що негативне відношення, яке подекуди зустрічається навіть серед студентів, до навчального процесу здебільшого може виникати з причини побудови педагогом своєї дидактики переважно за допомогою морального насильства, яке не передбачає творчої активності, ігнорує їх особистістність, створює напруженість та стресовість в аудиторії. Тим самим, молода людина потрапляє в ситуацію, коли відсутня можливість виявити себе і свою неповторність у навчальному процесі. Тому поширеним засобом досягнення визнання серед однолітків, пошуком очікуваного соціального статусу стає девіантність і асоціальність. Суперечність між особистістю студента і педагога, між власними цінностями і можливостями їх реалізувати у вузівському середовищі стає джерелом аморальних вчинків. Отже, від рівня професіоналізму, активної педагогічної позиції і стиля творчої діяльності викладачів багато у чому залежить процес соціальної адаптації молодих людей у вузі, закріплення соціально важливих норм поведінки, інтелігентності, життєвої орієнтації студентів.

Соціальна робота спрямована на створення творчих стосунків у взаємодії педагога і студента може розглядатися як створення фундаменту для закріплення соціально позитивних звичок і моральних вчинків у

студентської молоді, що перебуває у процесі активної соціалізації. Як відомо, беззмістовне проведення вільного часу штовхає молодих людей на шлях правопорушень, а іноді й суїциду. Вони не беруть участі в громадському житті навчального закладу, з ними не проводиться поза аудиторна робота. За межами вузу їх дозвілля, як правило, не організоване. Хоча на відміну від школярів, студенти це така вікова група, яка розуміє потребу знайти своє місце в житті, шукає можливостей заробити за допомогою чесної власної праці. Тим самим, це та вікова група, яка сама йде на зустріч із соціальним робітником, активно шукає його допомоги. Соціалізація особистості, формування морально відповідальної людини відбувається успішніше якщо педагогам вдається:

1) зорієнтувати навчально-педагогічний процес на розвиток особистості у відповідності з можливостями і здібностями студентської молоді;

2) використовувати у педагогічному процесі форми рольової перспективи, які стимулюють активне набуття фахових навичок;

3) створити умови вільного вибору студентами навчально-рольових самовизначень, які дозволяють розкритися унікальності кожної особистості, мати психологічний комфорт і самовідчуття стану самодостатності, можливості досягти успіху реалізувавши свої зусилля.

Власне, функція педагога в реалізації соціальної роботи обумовлена тим, що оскільки викладач не завжди може оптимально врахувати потребу студентів у власній соціальній позиції, визначеному статусі у колективі, він може відіграти негативну роль у процесі соціальної адаптації студентської молоді. Рівень теоретичного знання та практичних навичок викладачів стосовно можливостей превентивної педагогіки і методики не дозволяє сьогодні вести розмову про здатність педагога оперативно допомагати молодим людям у реалізації потреби швидко соціалізуватися. Дидактичні методики вузівського навчання майже не передбачають пошук шляхів самореалізації «Я» кожної особистості, не створюють умов для

закріплення досвіду соціальної адаптації та орієнтації. Таким чином, питання потрібно ставити про створення системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів вузівських працівників з урахуванням потреби оновлення учбово-методичного сектору соціальної роботи. Також, повноцінна реалізація планів проведення соціальної роботи у вузі неможлива, якщо представник відповідної соціальної служби не буде постійним членом навчально-методичної ради, яка практично вирішує більшість тактичних проблем з організації навчально-педагогічного процесу.

Таким чином, соціальна робота виступає чинником створення і розвитку сприятливих умов життєдіяльності людини в організації. По-перше, тому, що соціальна робота в такому випадку теоретично визнається частиною загальнолюдської діяльності. По-друге, вона співвідноситься з енергією, яку витрачає працівник під час професійної діяльності і яку йому треба поновити під час відпочинку. По-третє, вона стає предметом уваги керівників організації, в першу чергу нормативного регулювання, фінансової підтримки, кадрового забезпечення, і не стільки з етичних причин, скільки з причин суспільної необхідності творення та відтворення цілісності соціальної організації. По-четверте, вона забезпечує такий рівень розвитку особистості людини в організації, який здатен не тільки підтримувати процес відтворення сукупності соціальних відносин, але й виступати ініціатором впровадження інновацій, що рухають соціальний прогрес.

Аналіз сутності поняття «соціальна робота», визначення місця соціальної роботи у створенні сприятливих соціальних умов функціонування організації дозволяє визначити її як різновид численних видів професійної діяльності, що характеризується наявністю специфічних рис. Призначення соціальної роботи в організації – покращання соціального самопочуття персоналу, вдосконалення умов його життєдіяльності, забезпечення відповідного соціального функціонування, гармонізація системи відносин у колективі. Соціальна робота, як вид діяльності в організації, має свої методи (класичні та нетрадиційні), форми (індивідуальні та групові), ресурси

(внутрішні та зовнішні). Функціонування соціальної роботи в межах організації можна розглядати як відносно самостійний і завершений процес, який спрямований на задоволення всієї сукупності потреб персоналу організації.

РОЗДІЛ 2

МЕХАНІЗМИ ТА ЧИННИКИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДІ

Актуальність даної проблематики відмічається багатьма сучасними дослідниками: філософами, соціологами, психологами, педагогами. Актуальність дослідження проблеми світоглядної культури зумовлюється, по-перше, наявністю суперечливої ситуації в духовній сфері життя сучасного українського суспільства, пов'язаної зі зміною соціально-політичної та світоглядно-ціннісної системи; по-друге, проблемами формування національної ідентичності та національної самосвідомості у громадян України. Загалом світоглядна культура є таким якісним станом світогляду, який визначається як результат осмислення процесів взаємодії людини з природою і соціальною дійсністю з позицій розвитку і реалізації сутнісних сил суб'єкта в процесі такої співдії. З огляду на це можна констатувати, що світоглядна культура виконує роль своєрідного «внутрішнього середовища» в процесі вироблення, передачі, застосування на практиці світоглядних переконань. Тому, як вважає Н. Соболева, структуру світоглядної культури складають такі компоненти, як:

- комплекс знань про природу, суспільство і людину;
- метод мислення, який, з'єднуючись із знанням, формує принципи взаємодії людини зі світом і його пізнання;
- світоглядні цінності;
- світоглядна активність особистості [117, с. 27].

Становлення й розвиток світоглядної культури особистості відбувається на підставі формування її знань про навколишній світ і своє місце в світі. Водночас знання має безумовну самоцінність для особистості лише остільки, оскільки є необхідним засобом формування і реалізації її

програми життєтворчості. Лише виконуючи цю функцію, знання тим самим набуває смисложиттєвого характеру. Отже, знання – це необхідний будівельний матеріал для формування світоглядної культури. Загальним фундаментом цього процесу є не пізнання світу, а практична діяльність людини. Світоглядна культура виникає з практичного відношення суб'єкта до світу, а її зміст у своїх остаточних засадах визначається не знанням, а реальним – індивідуальним і суспільним буттям. Людський дух виковується не у високих сферах абстрактно-понятійного мислення, а в горнилі безпосереднього практичного життя, турбот і піклувань, праці й спілкування. Саме тут здійснюється процес самовизначення особистості, формується система її переконань, моральних установок, смисложиттєвих уявлень. Відтак, знання виявляється елементом складної системи світоглядної культури лише тоді, коли воно постає регулятивним принципом діяльності, переростає в особистісне переконання, моральні імперативи, ціннісні норми тощо.

В цьому процесі людина виявляється активно діючою істотою, а тому не просто відображає дійсність такою, якою вона є насправді, але й оцінює її. Таке оцінне знання збагачує духовний світ людини, сприяє виробленню її соціальної позиції, принципів поведінки, життєвих настанов. З огляду на це світоглядна культура виявляється комплексом не тільки знань, але й переконань, які виражають відношення людини до світу. Вона містить також вольові моменти, пов'язані з реалізацією цих переконань в повсякденній життєдіяльності особистості.

Світоглядна культура ґрунтується, з одного боку, на споглядальному, а з другого – на активному, діяльному відношенні людини до дійсності. Споглядання є специфічним способом зосередження пошукових інтенцій особистості на безмежній кількості проблем і тенденцій, подій і феноменів. Завдяки цьому воно так само, як і діяльність, спроможне встановити дійсність індивідуального буття людей в культурі.

Отже, споглядання, діяльність і світоглядна культура є взаємно зумовленими аспектами відношення людини до світу: з одного боку, світоглядна культура формується і розвивається тільки в процесі життєдіяльності індивідів, а з другого – вона задає особистості «мірки» її перетворювальної активності, ступінь її універсальності, весь спектр її ціннісних відношень. Саме в контексті такої взаємної зумовленості споглядання, діяльності й світоглядної культури остання може розглядатися як принцип зв'язку суспільної людини з предметом, який визначає характер і спрямованість власне діяльності.

Саме тому світоглядна культура зумовлює не тільки споглядальне («розуміюче»), але водночас і активне – діяльне (перетворювальне, творче) ставлення людини до світу. І хоча споглядальність (особливо як розуміння) є вихідним пунктом освоєння світу, однак перетворення останнього (його творення) виявляється також своєрідною технологією цього осягнення, специфічним засобом і механізмом передачі набутих знань, досвіду, культури наступним поколінням. Показовим є змістовний контекст цього споглядання і творення: людино-центристський, гуманістичний, високоморальний. Під цим оглядом гуманізація різних сторін відношення людини до світу найвиразніше виявляється у:

- формуванні нового типу працівника;
- домінуванні інтелектуальної творчої праці людини;
- подоланні індустріальних форм відчуження людини;
- визнанні особистості основним багатством суспільства.

Саме цими процесами визначається особлива роль у формуванні світоглядної культури особистості таких елементів культури, як освіта, мораль, мистецтво: «в їх сфері наявні реальні, і притому різні, можливості осягнення вузлових проблем зв'язку людської суб'єктивності з минулим і майбутнім, з різними гранями дійсності. Мабуть, тому так загострено, глибоко особистісно сприймаються, проживаються ті зустрічі людини з

культурою, які наближають її до одержання відповіді на питання, котрі її хвилюють [5, с. 4]».

Слід зауважити, що ці процеси відбуваються насамперед у сфері освіти, яка є важливим чинником забезпечення гуманізації суспільства. Західні вчені вже в 60-і рр. звертали увагу на необхідність пріоритетного розвитку сфери освіти, вважаючи її запорукою вдосконалення та раціонального використання людського потенціалу. Нині гуманітарні знання, рівень освіти, її практична орієнтація розглядаються науковцями як необхідне джерело розвитку трансформаційних процесів у суспільстві, в якому не тільки зростає значення гуманітарної освіти, а й змінюються її зміст, форми та методи. Освіта стає безперервним процесом, що супроводжує людину протягом усього її життя. Вона забезпечує постійне оновлення і поповнення знань та умінь особистості. Як справедливо зазначає канадський дослідник М. Фуллан, «громадяни як індивідуально, так і колективно у контексті динамічних багатокультурних, глобальних змін повинні бути здатними впродовж усього життя здійснювати зміни, а не реагувати на них [145, с. 22-23]». І неабияку роль у цьому покликана відіграти громадянська освіта, що останнім часом претендує на те, щоб стати чинником гуманізації суспільства. Впроваджуючи цей різновид соціально-гуманітарної освіти в Україні, ми повинні враховувати міжнародний досвід гуманістичної педагогіки, орієнтованої на персоніфікацію навчально-виховного процесу. А це, в свою чергу, передбачає:

- пріоритетне ставлення до особистості;
- повагу до окремого індивіда як неповторного вияву людської природи;
- піклування про розвиток здібностей кожного індивіда;
- опору на всю наявну сукупність знань про людину;
- подолання екстенсивного підходу до гуманітарної освіти та ін.

Сенс громадянської освіти як чинника гуманізації суспільства полягає ще й в тому, що вона сприяє становленню світоглядної культури особистості. Адже вона покликана не лише формувати знання людини про світ, але й

утверджувати її свідому громадянську позицію, забезпечувати потребу індивіда бути почутим і потрібним суспільству.

Світоглядна культура виявляється тим могутнім потенціалом, який дозволяє людині посісти належне місце в світі. Органічним аспектом її входження в світ є індивідуально-особистісне становлення, тобто особистості. Воно виявляється процесом її входження, вростання в життєву реальність і водночас персоніфікації, відокремленості в ній. Як правило, перш ніж у житті людини відбувається відповідно до її прагнень вибір власного шляху життєдіяльності, їй доводиться багаторазово розв'язувати проблему невичерпності навколишнього світу. З огляду на це світоглядні шукання особистості й спроби сформувати самостійно власний «життєвий задум» супроводжуються переоцінкою і переакцентуванням цінностей-цілей та цінностей-засобів.

Формування світоглядної культури кожною окремою особистістю є досить складним, повсякденним і тривалим процесом, який не реалізується за якимось типовим проектом.

Яким же чином можна впливати на формування світоглядної культури студентської молоді?

Формування світоглядної культури студентської молоді вимагає створення у системі вищої освіти комплексу виховних заходів, що об'єднують навчальний процес та позанавчальну діяльність, а також стимулюють створення активної та відповідальної позиції студентства.

У першу чергу розглянемо ціннісно-виховну роль навчального процесу. Сьогодні більшість науковців поділяє думку про те, що навчальний процес у системі вищої освіти сучасного суспільства не обмежується лише функціями трансляції певного обсягу знань, формування професійних навичок та вмінь. Вищий навчальний заклад служить не лише і, можливо, не стільки для передачі спеціальних знань, скільки для розвитку і відтворення особливого культурного шару, найважливішим елементом якого є і сам фахівець. Його як представника певної культури характеризує не лише

специфічний набір знань і умінь, але і певний світогляд, життєві установки і цінності тощо.

Інші вчені вказують на проблему відриву навчання від завдань виховання, причиною чого є абсолютизація цілей предметно-наукової підготовки, яка виявляється перш за все у втраті особистісного виміру освітнього процесу, його гуманітарної основи, що лише і може додати сенс отриманим знанням. Особливу увагу звертають на соціальну функцію вищої школи, під якою розуміють збереження та передавання культурних цінностей, завдяки чому відбувається розвиток духовного життя суспільства. У межах соціальної функції відбувається зближення суспільно-значущих та особистісно-значущих потреб, що реалізуються у сфері освіти.

Формування як загальної світоглядної культури студента в цілому, так і окремих її складових, наприклад, політичної, економічної, екологічної тощо, значною мірою залежить від змісту та методів викладання навчальних дисциплін, які повинні утворювати системну цілісність.

Навчально-виховний процес є першою, але далеко не останньою (як за значенням, так і за навантаженням) ланкою формування світоглядної культури студентської молоді. Важливу роль відіграють також різноманітні позанавчальні засоби управління (впливу) на процес ціннісного дискурсу студентів. Цей процес відбувається у широкому соціокультурному оточенні у позанавчальний час, що охоплює собою не лише час перебування в університеті, але й у місті, в гуртожитку, в колі сім'ї, друзів, публічних місцях.

Організація та ефективне здійснення соціальної роботи у вузі є потужним чинником стійкого розвитку України у XXI столітті. Наша вища освіта здатна ефективно готувати і забезпечувати країну висококомпетентними кадрами, але для цього їй треба нагально вдосконалюватись. Те, що вважалося достатнім учора, сьогодні задовольняє хіба що мінімум необхідного, а в найближчому майбутньому набутого вже геть замало. Одним з показових прикладів вирішення проблеми набуття молоддю

максимального обсягу необхідних компетентностей у вищій школі є, приміром, Японія, де вища освіта вже протягом кількох років є обов'язковою. І переконливим наслідком такого стану речей є найвищий рівень організації і продуктивності праці, а також створюваних та застосовуваних технологій. Найближчим часом обов'язковою стане вища освіта і в Сполучених штатах Америки. Розглядають нагальність такої перспективи і інші західноєвропейські країни. Для людства цілком очевидним стає те, що вищі навчальні заклади в найближчому майбутньому стануть головними інститутами суспільства, що виконують роль не тільки вчителя, але й вихователя, наставника у широкому розумінні цього поняття. Якщо сім'я, початкова й середня школа здійснюють функцію первинного формування особистості, то у вузі ця особистість формується в цілому, спрямовується і постійно вдосконалюється, виховується і вчиться працювати і жити в суспільстві, враховуючи інтереси інших людей. Цьому значною мірою сприяє ефективна соціальна робота у вузі.

Дуже важливим аспектом такої роботи є сприяння розвитку фізичного здоров'я та фізичної культури студентів.

Будь-яка державно визначена спільнота людей має освітній простір за частину своєї культури. Освітня й соціальна робота у вузі, що єднає студентів у соціально-професійну групу, покликана зберегти й розвинути в просторі й часі культуру держави. Вища освіта й культура повинні зробити студента універсальною особистістю: це допоможе йому вижити в суперечливому світі, вибрати необхідні світоглядні інтенції у взаємодії з іншими людьми та іншими народами, що сприятиме перетворенню українців на націю, яка досягне своє історичне призначення та місце серед цивілізованих народів.

У нове тисячоліття Україна вступила незалежною державою з новими ціннісними установками в матеріально-економічній, соціально-політичній, духовно-освітній та морально-правовій сферах життєдіяльності людей. Нові народно-державницькі ціннісні орієнтації виявили суперечності, що

вимагають їх вирішення шляхом соціальних трансформацій та реформ. Вочевидь, що загальний перебіг реформ у країні значною мірою буде визначатися тим, хто буде їх здійснювати.

У світі існують різні тлумачення ролі і завдань соціальної роботи в суспільстві, що постають перед нею у контексті практичної діяльності. З нашої точки зору, призначенням соціальної роботи є вибір тих механізмів, завдяки яким кожна людина в суспільстві має рівні можливості для реалізації своїх потреб. Вибір та характер цих механізмів обумовлені суспільною системою в цілому, соціальною структурою суспільства, соціальними інститутами.

Вся необхідна праця, втілена в людині, розгалужена в її якостях та суспільних відносинах, збагачена організаційними навичками, професійними знаннями, перебуває під захистом соціальної держави, веде до накопичення соціального капіталу. Останній ми вважаємо одним із механізмів функціонування системи соціальної роботи.

Як зазначають українські дослідники, «під управлінням соціальною роботою розуміється різновид соціального управління, а також діяльність суб'єктів управління щодо організації ефективного, цілеспрямованого функціонування і розвитку усіх рівнів соціальної роботи й системи цієї роботи в цілому, спрямованих на надання соціальних послуг громадянам відповідно до мети і завдань соціальної політики конкретного суспільства, а також з урахуванням тенденцій розвитку соціальної роботи в світі [112, с. 26]».

Аналізуючи процес управління соціальною роботою, вчені використовують ідеї наукових шкіл та концепції сучасного менеджменту. Серед них виділяються такі найважливіші підходи [112, с. 5-16; 149, с. 365-366].

1. Підхід з позицій виділення різних наукових шкіл в управлінні: школа наукового управління; школа адміністративного або класичного управління;

школа людських відносин і поведінкових наук; нова школа науки управління або школа кількісних методів.

2. Процесний підхід, який розглядає управління як дію, що містить у собі безперервну серію взаємопов'язаних загальних управлінських функцій.

3. Системний підхід, завдяки якому будь-яка організація розглядається у сукупності взаємопов'язаних певних елементів, зокрема, таких, як люди, технології, завдання, що зорієнтовані на досягнення різноманітних цілей в умовах мінливого зовнішнього середовища.

4. Ситуативний підхід, який передбачає аналіз великої кількості внутрішніх і зовнішніх факторів, що дозволяє визначити можливість застосування певних методів управління відповідно до конкретної ситуації. Різновидом ситуаційного підходу є менеджмент кризових ситуацій.

5. Конкретно-історичний підхід, який передбачає вивчення відносин соціального управління як процесів, що розвиваються та змінюються під впливом діючих на них чинників.

6. Комплексний підхід, який орієнтується на взаємозв'язок економічного, соціального, правового, психологічного та інших підходів до аналізу управлінських відносин.

7. Аспектний підхід, що дозволяє дослідити одну із складових відносин управління, виокремлену властивість, яка проявляється через зв'язки з тим видом відносин, який спеціально досліджується тією чи іншою соціальною наукою (філософією, соціологією, психологією та ін.).

8. Концепція менеджменту людськими ресурсами, яка пропонує розглядати людину-працівника як найважливіший ресурс організації та резерв будь-якої діяльності.

9. Концепція самоменеджменту, яка пропонує послідовне й цілеспрямоване використання ефективних методів і технологій самореалізації і саморозвитку творчого потенціалу людини.

Сучасна українська дослідниця менеджменту В. Воронкова слушно зазначає про те, що «істинне мистецтво управління полягає не в умінні

підпорядковувати організацію системам, нав'язаним ззовні, а в спроможності створити системи, що здатні до самоорганізації, з наявних елементів у даному конкретному середовищі [28, с. 12]». Це, на нашу думку, дуже вдала характеристика мистецтва управління.

Наступною функцією управління розвитком соціальної роботи є стимулювання та навчання. Управління потребує кадрів. Це – аксіома. Якщо прості (малі) організації обходяться без спеціальної групи управлінців, обмежуючись координацією спільної діяльності, то для складних (великих) організацій робота щодо управління повинна бути чітко відокремленою від виробничої діяльності. Словом, у складній організації (до них належать і об'єкти інфраструктури соціальної роботи) обов'язково виділяється певна група працівників, змістом діяльності яких буде управлінська (координуюча) діяльність. Остання відрізняється від виробничої або функціональної тим, що притаманна цій організації. Саме тому і є сьогодні актуальною і потрібною суспільству професія – менеджер соціальної сфери або менеджер соціальної роботи. Зазначимо, що ефективність діяльності управлінців визначається умінням досягати поставленої мети.

В процесі розвитку всієї системи соціальної роботи рушійною силою є наука. Вдосконалення інноваційної політики з метою підвищення ефективності використання наукового потенціалу в соціальній роботі повинно передбачати:

- оптимізацію напрямів діяльності науково-дослідних установ;
- забезпечення розв'язання науково-практичних проблем соціальної роботи шляхом формування відповідних державних, галузевих, міжгалузевих, регіональних програм;
- активізацію роботи щодо забезпечення розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва, яке сприятиме підвищенню авторитету вітчизняної науки та її інтеграції у світову спільноту.

Реформування кадрової політики в системі соціальної роботи спрямовується на:

- вдосконалення системи кадрового забезпечення галузі з урахуванням сучасних соціально-економічних умов та реальних потреб;
- впровадження у встановленому порядку укладання трудових договорів на умовах контракту з керівниками соціальних закладів, а в подальшому – з усіма соціальними працівниками;
- реформування ступеневої соціальної освіти;
- здійснення підготовки фахівців за новими спеціальностями – менеджер соціальної сфери, соціальний інспектор та інші.

Недостатньо мати гарні закони й налагоджену соціальну систему, потрібно стежити за тим, як вони працюють. Функція контролю дозволяє здійснювати систематичне спостереження за діяльністю об'єктів інфраструктури з метою виявлення відхилень.

Звертаючись до проблем пов'язаних з визначенням місця соціального працівника у вищому навчальному закладі та питань підготовки такого фахівця, не можна забувати, що до початку епохи перебудови гуманність як особистісна риса характеру людини в соціальних науках колишнього СРСР розглядалася через підпорядкування принципу партійності. Такі професії як учитель, вихователь, викладач, соціальний працівник, що включають гуманність як атрибутивну складову кваліфікаційних характеристик, розглядалися як підпорядковані «розуму авангарду передового класу». Тим самим змістовно поняття «соціальна робота» фактично ототожнювалося з поняттям «соціальна політика».

Тому сьогодні, соціальна робота – це сфера знання та діяльності, яка в Україні практично тільки формується. Тож маємо погодитися з визнанням М. Гурьянкової, що соціальна робота у державі, яка трансформується не облаштована у значній мірі тому, що відсутнє її належне науково-педагогічне забезпечення [38, с. 49-53]. У свій час вважалося достатнім мати прийняті політичним керівництвом держави політичні орієнтири, щоб визнати будь-яку соціальну діяльність ідеологічно забезпеченою.

Як свідчить власний та закордонний досвід, державні закони, покликані сприяти покращенню життя людей на, що, також, орієнтовані соціальні, освітні, культурні, медичні установи та центри, які покликані слугувати людям. Вони можуть виконувати свої функції за умови, якщо в них працюють фахівці, які володіють педагогічною компетентністю та професіоналізмом. Ідеологічна компетентність сьогодні розглядається як рудиментарний атавізм тоталітарного суспільства.

Під час обговорення проблем виявлених досвідом здійснення соціальної роботи на всесвітніх конгресах, що відбувалися у 1992-1996 роках, організованих Міжнародною асоціацією центрів по соціальній роботі (у Вашингтоні, Амстердамі, Гонконгу), було запропоновано структуру професійної підготовки спеціалістів по соціальній роботі, яка поєднала наступні елементи:

- 1) аналіз соціального розвитку та методика оцінювання соціальної політики;
- 2) аналіз і класифікація моделей форм і методів політики у сфері соціальної роботи;
- 3) педагогічна робота з підготовки фахівців по соціальній роботі;
- 4) використання існуючих теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального робітника;
- 5) розробка і реалізація програм, які функціонально збагачують соціального робітника та підвищують його компетентність.

На тлі несприятливої економічної ситуації в Україні тема становлення соціальної держави набуває особливого значення, оскільки постає в якості світоглядного орієнтира, що може визначати цілеспрямованість стосовно шляхів подолання кризових явищ. Поширення тези про те, що трансформаційні процеси в соціальній сфері мають руйнівні наслідки для економіки, оскільки «продовжують» інфляційні процеси в державі, не може дезорієнтувати громадськість, бо без копіткої соціальної роботи сучасна держава не має майбутнього. Гострота проблем, що постали сьогодні під час

спроб проводити ту чи іншу соціальну політику, виявили потребу реформування патерналістської за змістом соціальної сфери та перетворення її в самостійно діючий сектор економічного і суспільного життя.

Стимулюючу роль у становленні та реалізації ідеології соціально орієнтованої ринкової економіки відіграли документи, що були визнані міжнародним співтовариством і Україною. Це, зокрема, Європейська соціальна хартія, яка фактично є кодексом соціального забезпечення населення держав-членів Ради Європи.

Базовими принципами соціально орієнтованої ринкової економіки є економічна свобода, соціальна справедливість і державна підтримка. Ці принципи захищають право людини заробляти собі на життя власною працею, яке як свідчить досвід не може бути реалізованим у повному обсягу без цілеспрямованого втручання держави в ринкові процеси та елементи соціальної солідарності, без, так званої, соціальної роботи.

Багатьом суб'єктам суспільства делеговані широкі функції для здійснення соціальної політики, проведення соціальної роботи. Роль держави як політичного та правового суб'єкта, у цьому процесі, полягає у створенні правового простору розвитку соціальної сфери, організації та здійсненні контролю за реалізацією законодавчих та інших нормативних актів, спрямованих на становлення соціально-орієнтованої економіки. Наприклад, в Україні вже було прийнято Закон України «Про оплату праці», яким започатковано процес проведення державою соціально орієнтованої політики. А у 1997 році було розроблено основні напрями соціальної політики в Україні. Ними визначені мета й завдання розвитку соціальної сфери щодо перебудови системи соціального забезпечення на страхових засадах. У правове поле України увійшов Закон «Про прожитковий мінімум». З метою гарантованого забезпечення найважливіших потреб людини розробляються державні мінімальні й соціальні стандарти. Реформи у сфері соціальної політики мають поліпшити стан охорони здоров'я, умови праці та зайнятості громадян, забезпечення потрібного суспільству рівня освіти населення та ін.

Тим самим, фактично вже визначені стратегічні контури соціальної політики, яка постійно наближується до міжнародних норм у відповідності до Європейської соціальної хартії, рішень ООН, інших міжнародних актів. Відповідно, наступним завданням у сфері соціальної політики постає поглиблення наукових досліджень суспільної діяльності, створення необхідної інфраструктури: економічної, фінансової, організаційної, нормативної, кадрової, що активізує процес реалізації концептуальних положень із соціальних проблем, напрацювання методів спрямованих на реалізацію соціальних програм.

Успіх соціальної роботи немислимий поза духовним розвитком особистості клієнта, особливо якщо це молода людина, студент. Однак слід пам'ятати, що умови, які створює зовнішнє середовище для духовного розвитку особистості, самі по собі ще не забезпечують виникнення духовних потреб, не спонукають до самопізнання, самовдосконалення, якщо у людини не сформований необхідний для цього рівень розвитку психічних якостей та властивостей, який може стимулювати потребово-ціннісну взаємодію із середовищем, – тобто психологічну готовність вступити в «духовні взаємини» з довкіллям. Здатність до духовного зростання визначають внутрішні умови.

Поступово оволодіваючи духовними цінностями, світоглядною культурою, людський індивід соціалізується. З набуттям життєвого, соціального досвіду людина і сама все більше включається в створення і розвиток духовних цінностей в процесі різноманітної суспільно корисної діяльності.

Формування світогляду, духовності молоді та студентів здебільшого здійснюється в процесі навчання, розвитку пізнавальної активності, задоволення певних духовних та культурних потреб. Досвід практичної роботи переконує, що проблема духовного виховання студента потребує взаємозв'язку позанавчальної діяльності з навчальним процесом, поєднання розвитку естетичних поглядів і художнього світогляду та естетичного

самовиховання. Те ж саме можна сказати і про моральність. Загальна зацікавленість молоді духовними та культурними цінностями, як свідчать сучасні дослідження, дуже висока.

Важливим є те, що студентська молодь часто обговорює питання політики, релігії, філософії, мистецтва, організацію дозвілля. Тим більше занепокоєння викликає те, що чимало молодих людей схильні до беззмістовного проведення вільного часу. За результатами соціологічних досліджень можна зробити висновок, що більшість студентів проводять свій вільний час здебільшого у себе вдома або у друзів. І лише близько 18% відвідують заклади культури.

Істотною перешкодою на шляху формування світоглядної культури є відсутність необхідних можливостей для задоволення духовних потреб, адже в останній час в Україні значно зменшилась кількість будинків культури, клубів, об'єднань за інтересами, за місцем проживання тощо.

Сьогодні вчені нараховують біля 500 різних видів і форм дозвілля. Це і участь в самодіяльній художній творчості, заняття спортом, відвідування театрів, кіноконцертних залів, бібліотек, музеїв, подорожі, кіно-фото аматорство, колекціонування і багато іншого. Це далеко не повний перелік видів творчої діяльності, від яких залежить духовне багатство і розвиток самої особи.

Нині стоїть важливе завдання виховувати у молодих людей постійну потребу в своєму культурному зростанні. Вона має того ж рівня значущості, що й потреба у праці. Якщо ця остання є мотиваційною основою готовності індивіда до інтенсивної трудової діяльності, то перша – також є основою для активних форм дозвілля і зростання культурних потреб особистості.

Виховне значення дозвілля пов'язане з його якістю, змістом, різноманітністю форм, функціями, мірою залучення людини для дозвільної діяльності, станом роботи закладів культури. Там, де її зміст лишається бідним, а форми і методи – шаблонними, примітивними, виховне значення клубів, будинків і палаців культури знижується. На жаль, не всі вони ще

стали місцем, де кожен може знайти собі заняття до душі, тобто з пасивного глядача і слухача перетворитися на активного учасника заходів, які вони проводять.

Що ж виховується на дозвіллі? Світоглядна культура, потреби, смаки, почуття й емоції людей, їх колективістська свідомість, уміння. Сьогодні особливе значення має виховання світоглядної культури, розумних потреб і смаків у молоді. Соціологічні дослідження художніх смаків молоді підтверджують, наскільки актуальною є нині дана проблема.

Колективне проведення дозвілля, а саме таке ми маємо на увазі щодо студентів вищих навчальних закладів, вимагає спільності захоплень, психологічних контактів між людьми, швидкої адаптації новачків. Воно поєднує у собі видовищність, змагальність, розважальність, інформативність з виховним моментом.

Поєднання індивідуально-особистісних і колективістських елементів у способах проведення вільного часу є необхідною умовою культури дозвілля, яка формується всім укладом життя сучасного суспільства. Але це – не стихійний процес. Він передбачає цілеспрямовану дію на потреби й інтереси людей. Їх смаки, погляди, виховання уміння правильно розпоряджатися своїм вільним часом і, зрештою, формувати духовність у сфері дозвілля.

Характер використання вільного часу багато в чому залежить і від віку людини. Сьогодні відбувається суттєва зміна меж дитинства, підліткового віку, юності, середнього віку та старості. Демографічні тенденції складні і не передбачувані. Суспільство то «молодіє», то «старіє» і не враховувати цього не можна.

Як і в попередні роки, у сфері дозвілля нині взаємодіють дві протилежні тенденції: одна – це пасивний, статичний спосіб проведення вільного часу, інша – його інтенсифікація за допомогою активних занять. Квартира й нині залишається основним місцем проведення дозвілля міським жителем. Однією з причин такого «пасивного» дозвілля є «одомашнення»

духовної культури, яка у вигляді книг, музичних записів, відеофільмів, ігор, колекцій дедалі «осідає» в квартирах.

Сьогодні «все є під рукою» для того, аби зробити свій дім справжнім осередком культурного життя, відпочинку, дозвілля. Це й притримує людей вдома.

Ще одна причина пасивного дозвілля – незадовільна робота закладів культури, які протягом багатьох років недостатньо враховували зростання духовні запити населення, не створювали необхідних умов для різноманітних занять людей у вільний час, повільно розвивали самодіяльні начала дозвілля. В їх діяльності переважає орієнтація на видовищні заходи. Як наслідок – знижується відвідуваність клубів і спортивних споруд, значна частина їх відвідувачів проводить своє дозвілля поза цими закладами.

Зрозуміло, посилення тенденції до пасивного проведення вільного часу ускладнило і загостило ряд проблем дозвілля. Ось одна з них: виховання культурних потреб і смаків людей, які б стимулювали організацію відповідних форм домашнього дозвілля. Це мають бути такі форми, які б сприяли процесам «роздомашнення» культури, формували активність людей у засвоєнні духовних благ, прагнення до більш широкого, ніж сімейне, спілкування.

У студентської молоді збільшуються потреби до особистої незалежності, прагнення до самоствердження. Виникають протиріччя з оточуючими людьми, носіями затверджених норм, вимог, традицій, не виключається і агресивне ставлення до заведеного порядку. Збільшується відповідальність особистості за конкретні вчинки. В період зрілості, з ростом освіченості і культури, набуттям життєвого досвіду діяльність особистості стає все більш вільною.

Прагнення мати більший об'єм вільного часу великою мірою пов'язане з прагненням студента змінити свою манеру проведення дозвілля – реалізувати задумані плани, поглибити знання, зайнятись творчою діяльністю, «знайти себе». Інакше кажучи, зростає цілеспрямованість

використання студентами свого вільного часу, прагнення утвердити себе в очах оточуючих, заслужити їхню повагу. Людина начебто переносить функції, які завжди належали роботі та навчанню, на вільний час.

Традиційна мережа культурно-освітніх, дозвілевих закладів, яка протягом багатьох років формувала певний рівень культури студентської молоді, сьогодні не тільки значно скоротилася, але й не відповідає потребам молодого покоління, переживає кризу, більша частина молоді не користується її послугами.

Сьогодні ситуація у суспільстві диктує нові завдання духовного розвитку майбутнього фахівця. Становлення духовності особистості передбачає соціокультурний процес впливу суспільства на людину. Водночас це і форма духовно-інтелектуальної активності особистості, яка критично, творчо освоює нові суспільні ролі, цінності, осмислює досвід попередніх поколінь у нових соціально-економічних, духовно-інтелектуальних умовах.

Духовність великою мірою також витікає з соціально-економічних особливостей функціонування суспільства. Фінансове розшарування населення України, розвиток комерційного сектора створюють об'єктивні умови для запропонування населенню, і насамперед молоді, престижних видів послуг в сфері організації дозвілля: відкриваються приватні казино, бари, дискотеки, нічні клуби, з якими державні заклади культури просто не спроможні конкурувати на рівних. Крім того, мало кого цікавить змістовний бік діяльності таких закладів, як саме вони розширюють та розвивають духовний світ молодих людей.

В цілому проведення соціальної роботи із студентською молоддю нерозривно пов'язане з діяльністю системи центрів соціальних служб, в яких працюють соціальні педагоги, власне спеціалісти соціальної роботи, психологи, наркологи, сексопатологи, юристи, соціологи. Ці центри здійснюють свою роботу в кількох напрямках, зокрема, це і «Телефон довіри», ресоціалізація та реабілітація молоді, консультативно-діагностична

служба для молодят, які беруть шлюб, «Пошта довіри», клуби молодої сім'ї, служби знайомств, молодіжні біржі праці, агентства зайнятості тощо.

Завдання центрів ССМ – реалізувати державні, національні, галузеві програми соціальної допомоги та підтримки молоді, зокрема:

- Національну програму «Діти України» (Указ Президента України №63/96 від 18.01.96 р.);
- Додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики;
- Комплексні заходи щодо профілактики правопорушень серед дітей, що залишились без нагляду, їхньої соціальної реабілітації в суспільстві (Указ Президента України №200/98 від 18.03.98 р.);
- Довготривалу програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства (Постанова КМ України №431 від 28.07.92 р.);
- Програму правової освіти населення (Постанова КМ України № 336 від 29.05.95 р.);
- Національну комплексну програму «Молодь України» (Постанова КМ України № 348 від 20.03.98 р.);
- Комплексну програму профілактики СНІДу та наркоманії;
- Національну програму патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства (Постанова КМ № 1697 від 15.09.99 р.);
- Основні напрямки розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України (Схвалено Указом Президента України від 27 квітня 1999 р.).

Нині державна молодіжна політика вимагає проведення активної соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'єю.

Здебільшого в Україні, як вже зазначалося, соціальна робота трактується як діяльність уповноважених органів, організацій та підприємств (незалежно від їхнього підпорядкування та форм власності), окремих громадян. Вона спрямована на створення соціальних умов життєдіяльності,

гармонійного та всебічного розвитку дітей, молоді, сім'ї, захист їхніх конституційних прав та свобод, задоволення культурних та духовних потреб.

Центри соціальних служб проводять наступні види соціальної роботи:

- соціальне обслуговування (надання соціальних послуг та соціальної допомоги);
- соціальний патронаж (соціальний супровід та соціальна підтримка);
- соціальна профілактика (запобігання та подолання негативних явищ, їх соціальних наслідків);
- соціальна реабілітація (відновлення морального, духовного, фізичного та психічного стану дітей, молоді та сімей).

Відповідно до головних завдань центри соціальних служб для молоді реалізують на практиці соціальні програми за дев'ятьма напрямками:

1. «Соціальна підтримка молодої сім'ї». Програма виконується за чотирма напрямками, а саме: підготовка молоді до сімейного життя, стабілізація сімейних стосунків, допомога батькам у вихованні дітей, сімейна психотерапія. Форми роботи: клуби молодої сім'ї, школи батьківської підтримки, консультативні пункти, відео-лекторії, «Служба знайомств», «Пошта довіри», благодійні акції, семінари, конференції, круглі столи, культурно-розважальні заходи, корекційний театр, експериментальні майданчики.

2. «Соціальна адаптація жіночої молоді» (дівчат підлітків та їхніх батьків, молодих жінок із сільської місцевості, неповнолітніх матерів, матерів-одиначок, молодих жінок, які зазнали насильства, незайнятих та безробітних жінок). Програма реалізується з метою формування у молодих жінок адекватного уявлення про свою соціальну роль у суспільстві, сприяння підвищенню культурного рівня, підготовки до сімейного життя, профілактики жіночої злочинності, профілактики негативних явищ у жіночому середовищі, сприяння розвитку активної життєвої позиції. Форми роботи: «Школи майбутніх мам», «Школи виживання», «Служби знайомств»,

медико-соціальні кабінети, стаціонарні та виїзні консультативні пункти, вечірні та недільні жіночі гімназії.

3. «Соціальна підтримка дітей та молоді з особливими потребами (інваліди)». Головною метою діяльності ЦССМ за цією програмою є формування умов адаптації молодих інвалідів та членів їх сімей до сучасного життя, інтеграція їх у суспільство, об'єднання зусиль батьків, сприяння вирішенню соціальних, психологічних, особистих проблем, творчому розвитку молодих інвалідів та організації їхнього навчання та змістовного дозвілля. Форми роботи: центри соціальної реабілітації та адаптації дітей-інвалідів, театри інвалідів, спеціалізовані телефонні лінії, соціальний патронаж, клуби за інтересами, спеціалізовані служби знайомств, просвітницькі курси для батьків, сприяння працевлаштуванню, матеріальна допомога.

4. «Соціальна підтримка дітей та молоді пільгових категорій (діти-сироти; діти, які залишилися без опіки батьків; діти-сироти, які живуть у сім'ях опікунів; діти, що виховуються в будинках, дошкільних дитячих будинках, школах-інтернатах, у дитячих будинках сімейного типу; діти, що вже навчаються в закладах освіти; підлітки-сироти віком до 18 років». Реалізація даної програми має на меті адаптацію даної категорії молодих людей до реалій сучасності, розвиток фостерінгу (інститут прийомних дітей), дитячих будинків сімейного типу. Форми роботи: консультативні пункти, клуби спілкування та взаємопідтримки, оздоровлення та санаторно-курортне лікування, проведення культурно-масових та благодійних заходів.

5. «Профілактика негативних явищ у молодіжному середовищі (алкоголізм, наркоманія, ВІЛ/СНІД, захворювання, що передаються статевим шляхом)». Система соціально-профілактичної роботи центрів ССМ у цьому напрямку представлена такими структурними компонентами: соціально-педагогічна профілактика, соціальна-психологічна допомога, соціальна адаптація та реабілітація. Форми роботи: відео-лекторії, конференції,

рекламно-інформаційна кампанія, спеціалізовані «Телефони довіри», конкурси, рольові ігри, вікторини, вечори запитань-відповідей.

6. «Профілактика правопорушень у молодіжному середовищі (молоді, що повернулась з місць позбавлення волі, молоді з девіантною поведінкою, безпритульних, бездоглядних дітей, їхніх батьків і соціального оточення, молоді, що стоїть на обліку в кримінальній міліції)». Форми роботи: просвітницько-консультативна робота, правова освіта та правове виховання, інформаційна робота, організація притулків.

7. «Сприяння працевлаштуванню та вторинній зайнятості молоді». Основний акцент при реалізації даної програми робиться на розвитку та вдосконаленні системи профорієнтаційної роботи, системи заходів щодо сприяння працевлаштуванню окремих категорій молоді, організації громадських робіт і соціально корисній діяльності молоді, сприянні розвитку молодіжного підприємництва. Форми роботи: молодіжні біржі праці та Агентства зайнятості, консультативні пункти, профконсультпункти, фонди зайнятості, курси набуття професій.

8. «Сприяння творчому розвитку дітей та молоді, організація їхнього змістовного дозвілля, відпочинку, оздоровлення». Форми роботи: акції, змагання, КВК, фестивалі, конкурси, інтелектуальні ігри, вікторини, організація таборів відпочинку та праці, оздоровчих таборів, тематичні виставки.

9. «Соціальна підтримка військовозобов'язаної молоді (допризовна та призовна молодь, військовослужбовці та члени їхніх сімей, службовці за призовом)». Робота центрів ССМ у даному напрямку спрямована на військово-патріотичне виховання молоді, підготовку допризовної та призовної молоді до проходження служби в Збройних Силах, соціальну адаптацію військовослужбовців строкової служби, соціальну профілактику негативних явищ у військовому середовищі, сприяння змістовному дозвіллю військовослужбовців, відпрацювання механізмів проходження молоддю альтернативної служби.

Найпоширенішими методами роботи Центрів ССМ за зазначеними напрямками є лекції, бесіди, диспути, консультації (індивідуальні та групові), тренінгові заняття, рольові ігри, тестування, проєктивні методики, конкурси, сімейні вечори, свята, шоу-програми, фестивалі, спортивні змагання, вікторини, гуманітарна, грошова допомога та ін.

Важливою складовою частиною розв'язання соціальних проблем молоді й зокрема студентської на сьогодні є участь у реалізації міжнародних проєктів та встановлення партнерських відносин з міжнародними організаціями та зарубіжними навчальними закладами.

Сьогодні Центри ССМ перетворились в основні осередки соціальної роботи з молодими сім'ями, зокрема студентськими, неповними та багатодітними сім'ями, дітьми та молоддю з особливими потребами, безробітною молоддю, молоддю з девіантною поведінкою, талановитою та обдарованою молоддю в різних сферах життєдіяльності.

Однак слід зауважити, що сьогодні система Центрів ССМ проходить період осмислення та усвідомлення пройденого за більш ніж десять років свого існування, аналізу та оцінки досягнутих результатів. Подальша діяльність ЦССМ без систематизації та узагальнення накопиченого досвіду, вивчення та аналізу факторів розвитку системи, визначення перспектив розвитку неможлива.

На думку С. Толстоухової, аналіз зовнішніх та внутрішніх чинників, що зумовлюють діяльність та розвиток системи ЦССМ, свідчить про потребу її реформування та вдосконалення діяльності за чотирма напрямками: організаційна робота; науково-методичне забезпечення; нормативно-правове забезпечення; практична діяльність [52, с. 4].

Серед основних шляхів та засобів підвищення ефективності соціальної роботи у формуванні світоглядної культури сучасної української молоді, насамперед студентської, доцільно, на наш погляд, виокремити наступні: створення науково обґрунтованої сучасної системи етнокультурних пріоритетів, позбавленої націоналістичних однобічностей й спроможної

консолідувати українське суспільство; забезпечення сприятливих умов для ствердження й розвитку в суспільних відносинах морально-етичних складових, формування терпимості (толерантності) й поваги до будь-яких виявів і форм індивідуально-особистісного самовизначення, готовності нести відповідальність за свій вибір; послідовне реформування всієї сфери соціальної освіти, приведення її у відповідність із належними умовами для формування гуманістичних цінностей, ідеалів, переорієнтації соціальної роботи насамперед на задоволення особистісних потреб людини, формування необхідних для всебічного спілкування якостей, потрібних для повноцінного життя в сучасному світі.

Треба зазначити, що соціальна робота – це комплекс соціальних заходів держави, виробництв, організацій, місцевих органів самоврядування, що спрямовані на соціальний захист, соціальну адаптацію громадян. Стосовно студентської молоді, до таких заходів на перше місце маємо висунути політику, що забезпечує розвиток освіти, охорони здоров'я, оточуючого природного довкілля, організацію роботи спрямованої на досягнення достатнього рівня кваліфікації. У відповідності до статті 25 Декларації прав людини, сучасна правова держава повинна гарантувати право на такий рівень життя, якого достатньо щоб забезпечити їжею, одягом, житлом, медичним обслуговуванням, освітою. Одночасно, поряд із державою соціальний захист забезпечує і самоорганізація громадянського суспільства, органи самоврядування: місцеві, виробничі, фахові тощо.

У відповідності до Декларації про загальні засади державної молодіжної політики України, ст. 6 Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді України» та постановою Кабінету Міністрів України № 648 від 13 серпня 1993 року «Про соціальні служби для молоді» було створено мережу центрів соціальних служб для молоді (ЦССМ). Мета їх діяльності – реалізувати державні, національні та галузеві програми допомоги дітям і молоді, зокрема Національну програму «Діти України», «Національну програму планування сім'ї», «Національний

план дій на 1997-2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі в суспільстві», «Комплексну програму розв'язання проблем інвалідності», «Заходи щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишалися без піклування батьків», «Програму зайнятості населення на 1997-2000 роки» [52].

Позитивним стимулом для розгалуження мережі ЦССМ стала постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 1998 року №63 «Про подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді та підвищення ефективності їх діяльності». Щодо окремих напрямків і специфіки діяльності ЦССМ, які маємо віднести за такі, що безпосередньо пов'язані зі студентською молоддю, комплексно види соціальної допомоги можна подати в такий спосіб:

- 1) соціально-медична;
- 2) психолого-педагогічна;
- 3) правова;
- 4) матеріальна;
- 5) інформаційна.

Аналіз цих напрямків дозволяє виявити, що в середовищі студентських груп скерована соціальна робота має будуватися через фахівців з питань соціальної роботи, які керуються рядом наступних принципів:

1. розглядати як одиницю реалізації соціальної роботи конкретні групи людей;
2. визначити як основне завдання соціальної роботи створення умов для розвитку індивіда через надання йому індивідуальної соціальної допомоги та через створення сприятливого соціального середовища за рахунок формування соціальної політики;
3. визначити пріоритетність напрямів соціальної роботи для кожного конкретного макро- і мікрорегіону, колективу;

4. розподілити функціональні обов'язки між різними суб'єктами соціальної роботи з урахуванням їх спеціалізації та існуючого кадрового й ресурсного потенціалу;

5. аналізувати причини виникнення конкретних соціальних проблем з послідовним їх вирішенням засобами цілеспрямованого проведення держаної соціальної політики;

6. залучати до розв'язання соціальних проблем громадські молодіжні організації шляхом створення розгалуженої системи волонтерів;

7. забезпечити науково-методичну базу діяльності систем соціальних служб для молоді й формування соціальної політики на державному рівні;

8. забезпечити систему підготовки й перепідготовки кадрового складу працівників соціальних служб [52].

Орієнтація на подолання патронажного типу організації соціальної роботи з необхідністю передбачає активність і самого об'єкта (у нашому випадку студента), що може бути визначено через термін «самозахист». Мається на увазі подолання утриманських стереотипів, активна участь об'єкта соціальної роботи у створенні свого соціального благополуччя, активне придбання відповідних особистісних якостей, необхідних для повноцінного соціального життя в оновленому суспільстві.

Реальна допомога людині від реалізації соціальної роботи «полягає у тому, щоб знайти індивідуальний підхід до людини, яка потрапила у складну ситуацію, правильно оцінити виховні можливості оточення, життєві сили самої людини. Важливо, щоб людина прониклася довірою до соціального робітника, повірила йому. Це головна умова подолання кризи, зміни мотивації життєвої поведінки. У складних ситуаціях особливу роль відіграє особистий приклад соціального робітника, його педагогічний авторитет [52, с. 51]».

Сутнісна характеристика соціальної роботи, на нашу думку, полягає у тому, щоб допомагати людині, яка потребує допомоги, через включення її в суспільну комунікацію: суспільну життєдіяльність та спілкування. Тобто у

вигляді різновиду педагогічної діяльності, соціальна робота не може розглядатися тільки як реагування на зовнішньо виявлені випадки, такі як алкоголізм, наркозалежність, інвалідність, безпритульність та ін., а й такі, що безпосередньо пов'язані з соціалізацією та формуванням особистості. До останніх можна віднести проблеми, що виявляють себе у вигляді завищеної самооцінки, лінощі, агресивності, заздрощів, здринцтва, жорстокості та ін.

Таким чином, соціальний захист (і самозахист) студентів має розглядатися як забезпечення державними органами, суспільними організаціями, студентськими організаціями, батьками, кожним студентом особистих умов повноцінної соціалізації. Стосовно студентської молоді соціальний захист у першу чергу стосується отримання освіти, яка б відповідала сучасним фаховим вимогам. Це передбачає відповідні умови функціонування самої системи освіти, її змісту й форм, які гарантували б людині здобуття високого професіоналізму й інтелігентності. На практиці це означає підготовку, яка забезпечує ефективну взаємодію індивіда з суспільством, політичними і державними структурами, сім'єю, культурою; виховання впевненості у своїх силах; бажання й готовність реалізувати себе у всіх сферах суспільного буття, передусім у праці.

Зазначене передбачає багатоваріантну форму освіти: від різних типів вузів (у тому числі приватних) до конкретних навчальних програм. Так, на якість освіти позитивно вплинув розпочатий в Україні перехід вузів до двоступеневої системи отримання вищої освіти. Позитивним явищем є: можливість вибору студентами альтернативних освітніх програм і форм навчання, які дають змогу підвищити професійну та наукову мобільність; уведення гнучких програм у сфері перепідготовки кадрів, дипломи різних ступенів; додаткові освітні структури; стажування в провідних вузівських центрах за кордоном та тощо.

Такий досвід вже існує за межами пострадянських країн. У країнах з розвинутими демократіями пропонуються різні моделі професійної підготовки соціальних працівників. Як вдало це описано у В. Гурова [37,

с. 57-60]: у Європі навчання соціальних працівників здійснюється в межах третичної системи освіти; досить часто на рівні старших курсів коледжу чи університету. Приблизно 420 навчальних закладів у Європі займаються підготовкою фахівців з соціальної роботи.

Програма соціального захисту студентів у сучасних умовах може бути втіленою тільки поетапно, оскільки існує дуже велика розбіжність між вітчизняним і світовим рівнем організації соціального захисту молоді, що навчається. Студентство потрібно розглядати не як соціально слабку й однорідну в своїх політичних і економічних проявах і можливостях верству населення, а як глибоко диференційовану та соціально активну частину суспільства, що в найближчому майбутньому визначатиме стан буття усього суспільства взагалі.

Конкретну спрямованість соціальної роботи визначає те, що нині в Україні мають місце процеси, які посилюють соціальну незахищеність випускників вузів: зростає безробіття та пов'язана з нею декваліфікація, «витіснення» молоді з саморозрахункових організацій, складність в отриманні роботи згідно з кваліфікацією та ін. Частково зменшити стресовий характер впливу цих негативних тенденцій, на нашу думку, може організована на нових засадах система перепідготовки кадрів. Тому досить гостро стоїть питання про розширення доступності післядипломної освіти, професійного вдосконалення та перепідготовки кадрів. Аналіз зазначених проблем, що стоять на порядку денному перед організаторами соціальної роботи у вузі, дозволяє запропонувати загальну гіпотезу концептуального їх вирішення. На мою думку, у навчальному процесі вже сьогодні потрібно наголошувати на підготовці такого спеціаліста, який у разі потреби зміг би швидко перекваліфікуватися та переорієнтуватися у своїх життєвих планах. Тим самим, вуз повинен готувати інтелектуальну особистість, що орієнтована на самоосвіту.

Стосовно деталізації напрямків соціальної роботи у вузі, маємо зазначити, що не можна обминути проблему активної розробки соціальними

робітниками правових норм системи індивідуальних контрактів, кредитів, страхування на період навчання за рахунок зацікавлених підприємств і установ, а також положень про суспільні види робіт для молоді, що навчається чи закінчила вуз. В умовах ринкової економіки безперечно має зростати роль стипендії як матеріальної умови навчання та стимулятора особистої зацікавленості в професійному зростанні. На нашу думку, наслідуючи систему стипендіального заохочення навчання прийняту в Німеччині, стипендію можна поділяти на різні типи: державна стипендія – гарантована від держави сума, яка мала забезпечувати прожитковий мінімум під час навчання; виплати малозабезпеченим матеріально студентам; коштів для заохочування навчання, наукової діяльності, таланту, активних верств студентства. У свою чергу, такий підхід вимагає розробки диференційованих критеріїв оцінки діяльності студентів, що мають стимулювати творчість, розширяти можливості прояву життєвої активності.

Фінансово-ресурсне забезпечення соціального захисту має бути багатоваріантним. Крім державного фінансування через бюджет потрібно використовувати й інші джерела: дольову участь підприємств та установ, зацікавлених у випускниках вузу, громадських організацій, включаючи різні фонди, а також окремих громадян, кошти самих студентів та їх батьків.

Значну роль у соціальному захисті студентства можуть відіграти студентські міжвузівські й вузівські госпрозрахункові науково-культурні центри, спонсорами яких будуть самі вузи. Одночасно, як розгортання державної політики заохочення населення України до навчання можна запропонувати законодавчо встановлені податкові знижки, що можуть підтримати студентське підприємництво (про їх можливі види та типи розмова повинна йти окремо).

Соціальні обмеження, які накладаються на молодих людей у зв'язку з майновою нерівністю, можуть частково зніматися введенням практики надання студентам безпроцентних позичок на весь період навчання, створивши своєрідну сферу «економічної активності студентів» для

уможливлення отримання ними гарантованої заробітної плати. Існуючі нині студентські наукові співтовариства, кооперативи, малі підприємства мають випадково-хаотичний характер, вони розрізнені, юридично аморфні.

Проблеми студентського побуту, життєдіяльності, праці, сьогодні особливо у незадовільному стані. Проживання у гуртожитках, медичне обслуговування, система громадського харчування потребують кардинальних змін. Соціологи засвідчують, що самі студенти визнають проблему харчування та транспортні тарифи найбільш важливими у студентському побуті [52].

Стосовно навчального процесу напрямки, що визначають соціальну роботу можна розділи на наступні елементи: навчальне навантаження; кількість студентів на одного викладача; стан аудиторій і науково-технічного обладнання; інформаційна база (забезпечення підручниками, посібниками, науковою та методичною літературою, доступ до інформаційних систем та ін.).

Соціальний захист студентів не може бути повним без урахування розвитку молодих людей як індивідів та індивідуальностей, що можуть створювати молоді малозабезпечені сім'ї, влаштовувати особисте життя. Лише у деяких вузах передбачаються спеціалізовані сімейні гуртожитки, враховуються проблеми пов'язані з проживанням студентів різних учбових закладів, вводяться індивідуальні навчальні графіки для тих хто має дітей. Але ці заходи мають локальний і часто приватний характер. Матеріальна і психологічна залежність студентів від батьків негативно впливає на становлення самостійної, відповідальної та ініціативної особистості, що зменшує їх захищеність перед обставинами життя.

Як особливу проблему, що стоїть перед соціальними працівниками вузів України треба визнати погіршення стану здоров'я студентської молоді. Становлення ринкових відносин зруйнувало соціалістичну систему захисту здоров'я населення. Одночасно посилення конкурентних відносин призводить до інтенсифікації фізичних і розумових сил сучасного студента, що неминуче відбивається на його здоров'ї. Можна визначити декілька

позицій, які викликають найбільшу тривогу: навчальне перенавантаження, нерациональний режим побуту, нетворчий характер процесу отримання знань, відсутність навичок збереження та зміцнення власного здоров'я. Подорожчання життя різко знизило якість харчування, а зростаюча комерціалізація скорочує й без того мізерні можливості використання студентами санаторно-оздоровчих закладів, спортивних комплексів.

Важливою складовою соціальної роботи, пов'язаної з соціальним захистом студентів є створення (або вдосконалення роботи) соціально-психологічних служб у вузах. Потреба в їх роботі викликана проблемою подолання стресових ситуацій, що мають місце не тільки під час сесій. До головних завдань таких служб можна віднести навчання студентів засобам психологічного самозахисту, виховування вольових якостей. Не можна обминути і проблему проведення систематичного моніторингу студентської молоді, щоб визначати реальний стан, потреби і самопочуття. Соціальна робота не може бути ефективною, якщо не встановлюються систематичні контакти з підприємствами, науковими установами, молодіжними організаціями, які мають необхідну інформацію про потреби в кадрах, вимоги до них.

Нагадаємо, як вже було визначено, соціальна робота є досить новою сферою професійної (а не ідеологічної) діяльності в Україні, тому уявлення про необхідні соціальному працівникові знання та навички поки ще не можна вважати усталеними. Навчальні програми з підготовки спеціалістів по соціальній роботі в різних навчальних закладах суттєво відрізняються одна від одної. Перелік навчальних дисциплін формуються залежно від того, як вуз формулює освітньо-кваліфікаційні характеристики спеціалізації своїх випускників. У свою чергу, практично всі програми приділяють значну увагу підготовці з психології: окрім суто психологічних курсів (загальна, вікова, практична, соціальна психологія, психологія управління та ін.) використовують спеціальні курси, як «Психологічна допомога в соціальній роботі», «Методи індивідуального та групового консультування», «Методика

та організація соціально-психологічного тренінгу», «Соціальна робота з групами девіантної поведінки», «Технологія соціальної роботи» та ін.

Додатково, перелік психолого-педагогічних дисциплін доповнюють лише дисциплінами, що пов'язані з різними механізмами, засобами, формами проведення соціальної роботи з населенням.

Хоча дисципліни психолого-педагогічного блоку охоплюють значне коло важливих проблем, які виникають у процесі проведення соціальної роботи з різними категоріями громадян, певне коло питань залишається невирішеним. Ідеться про специфіку роботи з клієнтами, що мають релігійну орієнтацію та їх особливі виміри. Цю проблематику не розглядають ні при вивченні курсу «Релігієзнавство», ані жодному з інших курсів підготовки соціальних працівників. Проте, актуальність «Психології релігії» значно зростає у зв'язку з новими реаліями соціально-культурної ситуації в країні. Цілком очевидно що серед соціальних змін останнього десятиліття чи не найпомітнішим явищем є зміни у релігійному житті суспільства. Офіційна статистика свідчить про це досить красномовно: кількість зареєстрованих в Україні релігійних громад упродовж 8 останніх років зростає майже вдвічі з 10 810 у 1991 році до 20 309 на початок 1999 року [67, с. 21]. Згідно з даними соціологічних досліджень кількість українських громадян, які декларували власну релігійність значно збільшилася. Прикметним є також той факт, що релігійні організації посідають сьогодні друге місце серед інституцій, яким найбільше довіряє віруюча молодь (на першому місці, для молоді, засоби масової інформації). Зазначимо, що молоді віруючі довіряють молодіжним об'єднанням і армії значно більше ніж місцевим органам влади та профспілкам.

Також треба зазначити, що хоча культурологічні питання спрямованої допомоги об'єктам соціальної роботи досить різнобічно обговорюється в багатьох книжках присвячених проблемам розвитку соціальної роботи, відпрацьовуванню прийомів спілкування з представниками різних релігійних орієнтацій приділяється дуже мало уваги. У свою чергу ми не можемо

заперечити факту, що «в сучасному світі релігія має надто вагоме значення, що ані політичні чи економічні, ані духовні чи культурологічні проблеми не можуть бути вирішені позитивно й цивілізовано без її участі [71, с. 43].

Характерно, що політика колоніальних режимів і пануючих при них церковних структур щодо церков України, які боролися за її державність чи, принаймні, якоюсь мірою сприяли виживанню нації, була майже ідентичною як за монархічних, так і за тоталітарних часів. Ступінь розвитку самостійних церковних інституцій є також ознакою цивілізованості соціуму та його держави, оскільки релігійні інститути є дієвим засобом входження певної людності у світове співтовариство й можуть відігравати значну роль у справі порозуміння між народами, демократичної соціалізації окремої особи, що, звичайно, неприйнятне для колоніальних і тоталітарних режимів та вірогідних їм пануючих церков. Становлення незалежних національних церков в Україні викликає неоднозначну оцінку, навіть занепокоєння. Вбачається в цьому і порушення східнослов'янської православної єдності, і загроза перетворення на зразок Росії національної церкви фактично в державну, і насильницьке навернення з часом до однієї церкви всіх жителів України. Тим саме для соціальних робітників проблеми, що виникають у стосунках між особистістю, суспільством і церквою, особою, державою і церквою та ін. набувають неабиякого значення.

Так чи інакше, але саме соціальна робота концептуально орієнтована на визнання релігійного плюралізму – це єдина перспектива її цілеспрямованої організації, що приймає мирне співіснування і екуменічної співпраці всіх церков України і релігійних організацій за основу своєї роботи. Тим самим різні церкви можуть розглядатися у якості співробітників та співорганізаторів соціальної роботи. Тут ми маємо звернути увагу, що вже починаючи з XVI ст., від часів Реформації, Україна стає батьківщиною різних протестантських течій. Ще раніше на українській землі «прижилися» іудаїзм та іслам. Нині маємо досить різнобарвну конфесійну карту України. Тут пускають коріння нові християнські й нехристиянські течії, відгалуження, групи, іноді досить

для українців екзотичні, далекі від національної культури і релігійної традиції українського народу. У правовій державі, демократичному суспільстві гарантується вільний світоглядний, віросповідний вибір, якщо він не суперечить загальнолюдській етиці, не перешкоджає утвердженню сутності людини, інтелектуальному й моральному розвитку, цивілізованому співжиттю громадян.

Таким чином, психолого-педагогічні дисципліни, що визначають основу фахового навчання соціальних робітників мають доповнюватися спеціальними знаннями з геронтології, релігієзнавства, правознавства, планування сім'ї, етнології та ін. До головного завдання такого навчання можемо віднести наступне:

- 1) навчити студентів теоретичним основам соціальної роботи;
- 2) сформувати у них настанову до співробітництва з різними групами населення;
- 3) навчити методам індивідуального та групового співробітництва.

Тим самим доречно планувати та здійснювати підготовку фахівців з соціальної роботи за такими напрямками: у концептуальних знаннях розкривати наукові основи соціального менеджменту (його завдання, зміст, принципи, форми, методи, контроль, маркетинг), задачі соціального робітника-менеджера, особливості його функцій та характер діяльності, моделі професійно-особистісних якостей;

- 1) оволодіння знаннями особливостей, можливостей і властивостей об'єкта соціальної роботи, колег, адміністрації, набуття уявлень про можливості та творчі резерви особистості;
- 2) оволодіння методологічним знанням, що визначає можливі новації в соціальній роботі.

Треба зазначити, що досвід підготовки до соціальної роботи засвідчує переваги групового навчання у порівнянні з індивідуальним. Таке навчання дозволяє використовувати принцип «рольової перспективи» та метод

«моделювання професійних ситуацій», що доповнює процес передачі фахового знання процесом формування фахових навичок.

При організації групового навчання треба враховувати наступне:

- об'єкт навчання мотивується соціальними потребами і має відчувати свою індивідуальність у порівнянні з іншими учасниками навчального процесу;
- потрібно створювати умови для задоволення потреб студентів у спілкуванні, враховувати те, що вони більш відкриті для соціального впливу своїх співкурсників, ніж для впливу викладача;
- заняття повинні будуватися таким чином, щоб його учасники могли отримати задоволення від особистих ініціатив, вияву творчої активності, яка складає основу їх потягу до соціальних взаємовідносин.

Формування цілісного образу соціального працівника має враховувати, з одного боку, вимоги до певних особистісних якостей, а з іншого – тенденції їх розвитку. Для того, щоб чітко уявляти умови розвитку професійно важливих властивостей соціального робітника, можна запропонувати розгляд піраміди змісту педагогічної діяльності.

Її верхівку займає стратегічна мета освіти – багатосторонній та гармонійний розвиток особистості, що гарантує виховання індивідуальності. Безпосередньо пов'язаними з цією метою маємо визнати кваліфікаційні характеристики, що висуваються стосовно соціального робітника певного фахового рівня. Нижче – інформаційно-предметний зміст педагогічної діяльності, який складається з переліку дисциплін потрібних для формування конкретного спеціаліста. Цей перелік можна наочно виявити у вигляді навчального плану, а тож термінів навчання, форм контролю тощо.

Пов'язаним з інформаційно-предметним змістом педагогічної діяльності буде методичне забезпечення педагогічної діяльності, яке облаштовує кожну дисципліну учбового плану програмою, навчальним посібником або курсом лекцій, підручником, екзаменаційними білетами, тестовими завданнями та тощо. Ще нижче буде наведено психолого-

педагогічний зміст, який забезпечує диференціацію студентів згідно з базовою освітою, рівнем і напрямками (спеціалізація, спеціальність) навчання, особистим хистом, а також система і методи навчання, виховання, освіти.

Уявлення даної піраміди можна доповнити наступними тлумаченнями. Під процесом навчання розуміємо передачу знань як їх «повторне відкриття», формування певних навичок та умінь. Під вихованням – формування та розвиток системи цінностей, ціннісних відносин до природи, культури, індивіда, обраного виду суспільно-корисної діяльності, самого себе. Таким чином тлумачення верхівки, яка складається із «стратегічної мети освіти», постає як визначення її духовного змісту. Саме по відношенню до нього розкривають своє значення імідж освіти в межах певної культури, імідж навчального закладу, культурно-психологічна і професійна компетентність педагогів і адміністративного персоналу [52].

Тим самим за головну мету соціально-виховної роботи в освітньому закладі можна визнати допомогу студенту адаптуватися та самоутвердитися в сучасній складній і недостатньо стабільній економічній, інформаційній тощо ситуації, оволодіти досвідом старших поколінь, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найбільш ефективного пристосування до нього, виробити терпимість, доброзичливість у ставленні до соціальних партнерів, здатність і готовність до конструктивно-критичної взаємодії з існуючою соціальною реальністю. Якщо соціальний захист та соціальне забезпечення спрямовується на створення сприятливих соціальних умов життєдіяльності студентів, то виховна робота покликана надавати цьому процесу системності і плановості, пробуджувати у студента прагнення до творчості, самоутвердження як особистості, активної самореалізації своєї неповторної індивідуальності.

Відповідно конкретними завданнями, що стоять перед суб'єктом соціально-виховної роботи зі студентами є:

- сприяння реалізації мети кожного студента здобути професійні знання, фізично і духовно зміцнити, набути рис індивідуальності;
- формувати умови для самовиховання і самореалізації особистості, здатності самостійно розв'язувати життєві проблеми в межах законодавчого «поля»;
- надавати допомогу студенту в соціальних інформативних, політико-правових, ідеологічних процесах суспільного життя, оволодінні досвідом старших поколінь, розумінні специфіки регіону, свого покликання і місця в громадському житті.

Конкретизована реалізація цих завдань несумісна як із стихійністю вихідного процесу так і з його заорганізованістю, авторитарністю. Як свідчить досвід, тут можливі прояви двох крайностей: або захоплення виконанням централізованих загальнодержавних, загальноакадемічних вимог і завдань, без врахування місцевих особливостей їх реалізації, або навпаки, нехтування, недооцінка значення загальних завдань і розпоряджень щодо організації соціально-виховної роботи і підміна їх місцевими, регіональними.

Те, що регіональні особливості в організації соціально-виховної роботи мали б бути враховані, не підлягає дискусії. Адже, кожен з регіонів, не дивлячись на свою спільність соціально-економічних, політико-державних, культурних, національних інтересів має свої специфічні особливості. Серед яких етнокультурні відмінності досить різнобічні. В окремих регіонах України досить компактно проживають представники окремих етнічних груп (греки – в Донецькій області, гагаузи, молдавани – в Одеській області, поляки – в Волинській, Житомирській областях і т.д.). Тому важливо при проведенні культурно-масових заходів, організації концертних програм, наприклад, відзначенні знаменних дат, релігійних свят враховувати ці етнокультурні особливості, надавати можливості їх представникам розкрити свої національно-етнічні таланти: запропонувати студентам тематику курсових, науково-дослідних робіт з краєзнавчої тематики, присвячені історії свого краю чи етносу, традиціям, звичаям регіону; залучати студентів до вивчення

природи рідного краю, її збереження і примноження, розкривати вплив природного середовища на формування характеру українських студентів (гуцули, лемки в гірській зоні Карпат, поліщуків в лісовій зоні Полісся і Волині, кримських татар, кримчаків у Криму тощо); сприяти організації співпраці студентів регіональних навчальних закладів з відповідними етнічними культурно-просвітницькими товариствами.

Досягнення позитивних результатів при вирішенні завдань соціально-виховної роботи у вузі можливе за умови чіткого визначення особливих функцій і принципів соціально-виховної роботи зі студентами.

Треба визнати, що соціально-виховна робота зі студентами в освітньому закладі є його невід'ємною складовою частиною. Вона покликана виконувати соціальне замовлення суспільства щодо підготовки кваліфікованого спеціаліста, самодостатньої особистості, забезпечувати соціальні та духовні умови його становлення.

Методологія виділення особливих функцій соціально-виховної роботи на відміну від методології виділення загальних функцій соціальної роботи обумовлена фактом «соціального замовлення» на майбутнього спеціаліста, яке детермінується досить суперечливим переплетінням вимог «центру» і вимог «регіонів».

Соціальна робота у вищому навчальному закладі будучи пов'язаною з виховною роботою виконує ряд функцій, що виокремлюють її специфіку.

Освітня функція впливає на особистість двоїсто: з одного боку, вона залучає студента до матеріальних і духовних досягнень суспільства, а з другого, сприяє формуванню в нього інтересу до творчості, самоусвідомлення, відчуття відповідальності за суспільне буття.

Щоб ефективно навчатися студенту потрібно бути не тільки фізично, а також і духовно розвинутою людиною. Тому виокремлюючи оздоровчу функцію її націлюють на свідоме залучення індивіда до самогартування, фізичне вдосконалення, самозбереження, розвиток працездатності та її активізація. Тим самим молода людина повинна мати відповідні духовні

скрижалі. Раціональне ставлення до свого здоров'я, самозбереження від шкідливих звичок потребує від студента розуміння перспективного «бачення» свого майбутнього. Людині без ідеї реально-конкретного майбутнього, з аморфною світоглядною, громадянською життєвою позицією дуже важко самоорганізуватися, самореалізуватися в освітньому закладі.

Духовно-надихаюча функція полягає у безпосередній активізації волі, відчуттів, а також озброєнні душі зразками ідеальних збудників до конкретних видів діяльності. Така функція формує усвідомлення мотивів життєдіяльності особистості. Вона сприяє осмисленню найближчих фундаментальних цінностей суспільства, суспільних і власних інтересів, потреб. Її основою виступають соціальні ідеали (політичні, моральні, естетичні), що формують ідейну переконаність, бажання діяти заради формування ідейно-бажаного майбутнього.

Соціально-трудова функція виявляє і формує відношення студентів до навчання, наукової роботи, участі в культурно-масовій і громадській, культурно-оздоровчій діяльності. Тільки у повсякденній трудовій активності здобуті знання перетворюються на життєву позицію, особистий життєвий досвід, «шліфуються» риси майбутнього спеціаліста.

Комунікативна функція забезпечує формування таких взаємовідносин між студентами і педагогічними працівниками, при яких досягається оптимальне взаємопорозуміння, узгодженість позицій, поглядів, підходів.

Конструктивно-організаційна функція працівника з соціально-виховної роботи передбачає підбір і компонування виховних заходів, матеріалу відповідно до загальної мети соціальної і виховної роботи у вузі, морально-психологічними особливостями і можливостями студентів, наявними умовами забезпечення конкретного виховного процесу.

Ця функція, у свою чергу, поділяється на конструктивно-змістовну (тематичне планування, визначення мети і змісту конкретної роботи), і конструктивно-оперативну, яка передбачає уміння поєднувати та прогнозувати дії студентів і планові соціально-виховні заходи [16].

Реалізація головних функцій соціально-виховної роботи у вузі потребує визначити ряд специфічних принципів соціальної роботи зі студентами. Серед них бажано виділити наступні:

1. Принцип системності, який забезпечує організацію соціальної роботи зі студентами у взаємозв'язку всіх соціальних інституцій, зацікавлених у продуктивному процесі соціалізації особистості; поєднанні інтересів і можливостей суспільства, освітнього закладу і потреб особистості в отриманні соціально-виховних послуг.

2. Принцип культуро- та природовідповідності, який передбачає врахування цілісної природи особистості. Цей принцип орієнтує працівника соціальної служби на відношення до студента як до неповторної індивідуальності, якій соціальний працівник має допомогти розкрити свою неповторність. Треба відмовитися від тоталітарного принципу уніфікації соціально-виховного процесу, змістити акцент на забезпечення індивідуальних форм роботи зі студентами, що повною мірою відповідає українській педагогічній традиції, яка історично була сформована в Україні як форма саморозкриття національної ментальності. Культуровідповідність означає здійснення соціально-виховної роботи в рідному для студента культурному середовищі, або максимально наближеному. Реалізація даного принципу передбачає врахування регіональних особливостей розміщення освітнього закладу, контингенту студентів, культурно-історичного середовища в цілому.

3. Принцип єдності демократизму і гуманізму забезпечує партнерські стосунки між соціальним працівником, вихователем і студентом у процесі проведення різноманітних позанавчальних заходів, утвердження демократичних засад життєдіяльності, забезпечення вільного волевиявлення, самодіяльності та самоутвердження. Ідея гуманізму, в свою чергу, покликана сприяти пом'якшенню відносин між людьми, визнанню гідності і свободи особистості.

4. Принцип єдності національного і загальнолюдського спрямовує соціально-виховну роботу на формування фахівців з урахування особливостей національних пріоритетів, де критеріями самовизначення кваліфікаційного, культурно-історичного рівня особистості постають об'єктивовані загальнолюдські цінності, ідеали, норми моралі тощо.

5. Принцип єдності навчання та виховання передбачає поєднання теоретичних знань і навичок з громадянською, патріотичною, загальнолюдською порядністю в повсякденному житті.

Однобокість та вузький професіоналізм освіти, закладені в період політичного монізму, виявилися фатальним фактором для молоді не тільки в аспекті статусу та самовідчуття, але і з точки зору життєвої перспективи в соціальній ситуації кінця ХХ-початку ХХІ століття. Перевиробництво непотрібних професій сприяло росту безробіття, зниженню конкурентоздатності молоді, відчуттю непотрібності і зайвості себе та власних сил і здібностей в суспільстві. Серед безробітних група молоді сьогодні займає значне місце. В суспільстві була втрачена цінність професіоналізму, оскільки плановій економіці були необхідні дешеві робітники, а система професійної підготовки працювала за залишковим принципом, випускаючи робітників та інженерів, навчених працювати на застарілій техніці.

Іншим фактором, який багато в чому визначає сучасну соціально-психологічну незахищеність молоді, є стара ідеологія планової економіки з обов'язковим розподілом випускників, гарантованою зайнятістю та відсутністю інформації для більш широкого вибору і свободи дій. Реальний постіндустріальний світ, перехід до ринку стрімко продукують нестабільність і незамкненість соціальної та індивідуальної ситуації, незвично широке поле вибору освіти, роботи, плюралізм ціннісно-нормативних систем.

Сьогодні молодь обтяжена персональною відповідальністю за пошук роботи, вибір професії і якість результатів праці. В той же час кризовий стан сучасного суспільства ускладнює процеси модернізації та соціального розвитку. Молодь все частіше обирає кар'єру вуличних крамарів,

розцінюючи освіту як засіб професійної кар'єри. Розхитаність інститутів соціального контролю і перегляд фундаментальних для старого суспільства підвалин створюють суб'єктивні та об'єктивні умови, коли молоді люди можуть досягти власних цілей добробуту і престижу шляхом нелегальної та нелегітимної діяльності різних рівнів організованості. Дефіцит старих рекреаційних та ідеологічних інститутів в житті молодого людини ризикує бути компенсований організаціями злочинного або крайнього (в політичному плані) характеру.

Тому зміст соціальної роботи серед молоді, її стратегічні цілі мають визначатися, з вимог та можливостей нових соціальних умов, в яких опинилися суспільство та молодь, потреб і інтересів молодих людей, запитів суспільства щодо нормального соціального розвитку молодого генерації. В зв'язку з цим необхідна переорієнтація і уточнення сучасної соціальної роботи з молоддю [16].

Дослідження ряду авторів фіксують зниження потреби значних кіл молоді в освіті і професійній кар'єрі (на перше місце висувається матеріальна зацікавленість в оплаті власної праці). В зв'язку з цим видається доцільним виявити ставлення студентів до двох основних модусів життя: по-перше, орієнтація на працю, на професійне самовираження, а по-друге, їх орієнтованість на позатрудові цінності, передусім на сім'ю, світ якої стає в сучасних умовах основною життєвою необхідністю і базисом існування людини. Для розв'язання цього завдання слід перш за все дослідити сферу ціннісних орієнтацій, соціальних, економічних та інших умов життя сучасного студентства.

Під цінностями мають на увазі фундаментальні норми людського життя, які сприяють збереженню цілісності соціальної системи, а також спрямовані на підтримання і виховання різних соціальних груп. В них виявляється особлива значимість визначення соціальних і духовних благ по існуванню і розвитку соціальних систем. Вони виявляють фундаментальне значення для людини і суспільства (благо, добро, краса).

У соціологічний категоріальний апарат поняття цінностей увійшло завдяки дослідженням соціальних систем Е. Дюркгеймом і М. Вебером. Е. Дюркгейм вважав, що на великих цінностях формуються і базуються цілі цивілізації. На думку Е. Дюркгейма, послаблення загальних вірувань і почуттів позначає послаблення загальних зв'язків і загрожує дезінтеграцією суспільства. М. Вебер, який вивчав релігії, показав, що цінності можуть бути могутньою силою, що впливає на соціальні зміни. Він описав, як віра спонукала кальвіністів до життя, сповненого працею і ощадливістю, обидві ці якості сприяли розвитку сучасного капіталізму.

Вивчення нових ціннісних орієнтацій молоді особливо важливе у сучасний період, коли всі надії на покращення життя покладають на неї.

Дослідження ціннісних орієнтацій у вітчизняній соціології почалось із середини 60-х років. Сьогодні накопичено значний матеріал по вивченню ціннісних орієнтацій молоді та інших соціальних груп населення.

Зараз на перехідному етапі розвитку суспільства важливо зафіксувати і уявити цінності, якими керуються молоді люди і також розглядати їх динаміку, створювати нові теорії, коли відбувається перегляд всіх цінностей – падіння значення одних і піднесення інших.

У всі часи молодь виділяла зі свого середовища незадоволених існуючими порядками, що повстали проти всього застарілого, консервативного. Боротьба зі старим властива всім епохам. Як зазначив А.П. Чехов, тільки ту молодь і можна визначити здоровою, яка не мириться зі старим порядком, і розумно чи нерозумно мириться з ними – так хоче природа і на цьому базується прогрес.

Багато соціологів визначають, що оцінка ролі молоді в процесі зміни поколінь і цінностей здійснюється з урахуванням:

1. загально-соціологічного закону зміни спадкоємності поколінь у суспільстві;
2. соціальної диференціації молоді;
3. історичного підходу до аналізу проблем молоді;

4. усвідомлення її як об'єкта соціального виходу суб'єкта соціальної діяльності.

Природно, що в процесі соціалізації молодь зустрічається з досить складними проблемами, оскільки не має достатнього рівня освіти, професійних навичок, того соціального досвіду, який є у старшого покоління. Крім того, вона вступає в життя через існуючі в суспільстві соціальні інститути і структури, які далеко не завжди відповідають її інтересам і потребам, а звідси досить поширене явище: криза традиційних інститутів соціалізації особи, сім'ї, школи.

Як показує реальне життя, сьогодні молоде покоління втрачає свою духовність, морально занепадає. Втрачає міцний зв'язок між культурою поколінь, а це загрожує заповнити вакуум масовою культурою.

У якому відношенні знаходяться цінності сьогодні? Які цінності сьогодні руйнуються, а які залишаються? Яка ієрархія системи цінностей? Чи це означає, що руйнується світ цінностей взагалі, коли мова йде про тимчасові явища? Які якості і засоби важливі сьогодні для досягнення успіху у житті? Які характерні риси сучасної людини?

На наш погляд, головну причину слід шукати в історичному минулому України. Український народ довгий час був розшарпаний між різними державами, не маючи власної державності, яку втратив після занепаду Київської Русі. Це виробило стійкий спосіб уявлення про добро і зло. На сучасному етапі, коли молодь занадто мало одержала від ринкових реформ (південно-східний регіон України), розтягуються цінності, які в минулому були стабільними, тому що зникають соціальні гарантії захисту молоді, ростуть економічні катаклізми.

Не можна погодитися з думкою О. Вишневського, який вважає, що акцентування лише вершини ієрархії – ідеалів добра – веде до самоізоляції людини і відмови від активного життя. Переважна орієнтація лише на національні цінності зумовлює формування національної чванливості і призведе до шовінізму. Надмірна увага до громадянських цінностей (до прав

і свобод), що характерно до американського суспільств, сприятиме розвитку бездуховного протестантизму в стосунках особистості. Нарешті, неадекватне випинання сімейних чи особистих цінностей породжує сімейну кастовість, чванливість, індивідуалізм.

Отже, сьогодні молодь в пошуках нових орієнтирів для себе. Для багатьох національні цінності – поняття віддалене. Певна річ, кожному людину не зробиш патріотом. Через історію і культуру, через усвідомлення себе частиною українського народу, через сприйняття його турбот, подій і пролягає цей нелегкий шлях. Залучити підрастаюче покоління до загальнолюдських цінностей можна лише через повернення його до джерел, до коріння нашого народу. Збагнути це молодій людині, яка живе у середовищі, наповненому фальшивими ідеалами, складно [26].

В умовах жорсткої економічної і духовної кризи іде болючий для суспільства процес переорієнтації від колективістських до індивідуальних цінностей. Сьогодні ми зупинилися на пошуках надійних факторів, які б змогли стабілізувати наше духовне життя.

Подальше поглиблення кризи має ще більшу руйнівну силу впливу на ціннісний світ сучасного і майбутнього покоління.

Важко сказати, яким буде майбутнє, але молодь вже інша. Вона краще, на думку російських соціологів, адаптується до ринкових умов, молоді більшою мірою покладаються на свої сили.

Мабуть саме ці процеси винні в тому, що молодь сповнена тривог за своє майбутнє, страхається примари бідності, безробіття, самотності, боїться втратити соціальні гарантії, до яких звикла раніше.

Таким чином, в суспільстві, особливо у молодіжному середовищі, має місце процес трансформації духовної освіти людини. Важливу роль у формуванні позитивної направленості цих змін може відіграти гуманізація освіти. Також можна говорити про нереалізовані потенціали вузів що до формування ціннісно-орієнтаційної системи студентської молоді. Велику роль змогли б відіграти переорієнтація навчального процесу на його

індивідуалізацію, нестандартні творчі стосунки на основі взаємоповажачого партнерства в системі студент-викладач, створення в вузах соціально-консультаційного центру між студентами та викладачами, переорієнтація гуманітарної освіти на затвердження у свідомості студентів загальнолюдських гуманістичних цінностей.

З метою вивчення думки студентів з цих питань було проведене дослідження соціальних та учбових умов життєдіяльності студентів в одному з вузів країни. В ході проведення дослідження студентам було запропоновано проаналізувати і оцінити життєві перспективи, зміни в системі освіти, причини цих змін; організацію учбового процесу в вузі, характер взаємовідносин, які склалися у студентів з викладачами, побутові та інші проблеми, які цікавлять і хвилюють молодь.

Оцінюючи повсякденні проблеми, які сьогодні більш за все турбують сучасне студентство, респонденти на перше місце поставили п'ять основних проблем: проблеми, пов'язані з матеріальним добробутом, з власним навчанням, з майбутньою роботою, зі здоров'ям – власним та близьких людей та з впевненістю у наступному дні. Як бачимо, студентство, в цілому, турбують ті життєві обставини, що і все населення країн, і за цими показниками немає необхідності відносити їх в окрему соціальну групу. Відповіді студентів свідчать про те, що вони задоволені характером стосунків з сім'єю, з колективом, з друзями. Отже, при всіх макросоціальних складностях, умови мікросоціума цілком задовольняють студентів.

Надзвичайно високо оцінили студенти проблему, пов'язану з майбутньою роботою. Абсолютно вочевидь, що проблема самовизначення є для студентів старших курсів нагальною. Цікавими є цінності орієнтацій сучасного студентства.

Як свідчать відповіді студентів, їх ціннісні орієнтації спрямовані перш за все до особистості та до професійних якостей. Менш важливими чеснотами є інтелігентність, відповідальність, почуття обов'язку, свобода і т.д.

Сучасні студенти засвідчують потребу в створенні неполітичних організацій, яким були «Клуби за інтересами», проведенні тематичних вечорів, дискотек, конференцій, які б забезпечували більш тісне та щире спілкування між студентами, з викладачами, цікавими особистостями поза університетом.

В той же час аналіз дослідження показав, що студенти проявляють в значній мірі споживацьке ставлення і низьку соціальну активність у питаннях створення оновленої системи роботи вузу. В їх висловлюваннях присутнє бажання одержати вже кимось організовані форми культурної діяльності та відпочинку відсутнє активне, творче ставлення до різноманітних проблем вузу.

Власні життєві перспективи студенти розглядають в трьох аспектах: щасливе сімейне життя, успішна професійна діяльність та розвиток власних здібностей. Це свідчить про достатньо гармонійне бачення власної життєвої перспективи, що поширюється на сферу сім'ї, професійної діяльності і саморозвитку. Цікаво, що саме підприємницька діяльність є привабливою для молоді у питанні можливостей самореалізації особистості і задоволенні матеріальних запитів.

Молодь є тою частиною працездатного населення, яка активно формує нову модель споживання і нове для українського суспільства економічне мислення. Вона, як правило, орієнтовна на творчу працю, яка надає певні можливості для професійного росту, що співпадає з основними тенденціями науково-технічного прогресу. Молодь представляє для суспільного виробництва особливу цінність, оскільки володіє схильністю до перманентної зміни трудових функцій і перенавчання. Вона входить в трудове життя з орієнтацією не на виробничий досвід, оскільки він у неї відсутній, а на установки, засвоєні в процесі навчання та виховання. Тому структура вимог, які висуваються молоддю до майбутньої трудової діяльності, часто відображає настільки відповідні можливості та умови, скільки загальні тенденції її розвитку, які молоді люди часто ідеалізують, завищуючи рівень

вимог в момент вибору професії, в процесі навчання, трудової діяльності, в оцінках соціальної ситуації. В той же час, ці «ідеальні» вимоги стимулюють зміни у виробництві, управлінні, техніці. У сучасному виробництві все частіше інтенсифікація здійснюватиметься за рахунок відкриттів та винаходів, які, як правило, не відомі і не цікаві для більшості. Потрібна особлива психологічна готовність до сприйняття нового, якою зазвичай не володіє тільки молодь, з її недосвідченістю, яка стає в даному випадку своєрідною перевагою, з її унікальною відкритістю та схильністю до нового. Робітникам соціальних служб слід пам'ятати це і не позбавляти молодь в процесі соціальної роботи з нею необхідності реалізувати та розвивати цю психологічну особливість.

Ставлення молодих людей до праці в сучасних умовах – це сукупний результат попереднього історичного етапу розвитку суспільства в його економічній, соціальній, духовно-моральній і культурній сферах. Це свідчення економічної культури суспільства, культур взагалі, умова здійснення реформ, запорука можливих соціальних змін до кращого. Суспільство, в якому люди не бажають і не можуть продуктивно і якісно працювати, не здатне мати досконале виробництво.

Як свідчать соціологічні дослідження, для багатьох молодих людей наприкінці ХХ століття праця втратила суспільну значимість і розглядалася головним чином, як засіб задоволення особистих потреб. Суспільне визнання праці і трудових досягнень для більшості молоді втратило зміст. Так, кожна п'ята молода людина вважає, що якби вона була достатньо матеріально забезпечена, то ніколи не працювала б.

Цінність праці сьогодні замінена у свідомості молоді на цінність матеріального забезпечення, матеріального успіху. «Гроші – будь-яким шляхом» – ось формула життєвого успіху для значної частини молоді. При цьому поняття «праця» і «матеріальний добробут» не пов'язуються один з одним. Молодь бачить, що часто збагачуються далеко не найпрацелюбніші і зовсім не виробники. У своєму прагненні до заробітку і високим прибуткам

значна кількість молодих людей втрачає моральний самоконтроль. Так, кожен сьомий з опитаних планує забезпечити себе будь-якими засобами, включаючи, якщо знадобиться шлях протизаконних дій. Наслідком падіння соціальної цінності праці для певної частини молоді стала не тільки моральна деградація, але й соціальний песимізм – невіра в те що вони коли-небудь матимуть змістовну цікаву роботу, яка буде належним чином оплачуватися. Почасті молода людина опиняється перед необхідністю вибору між цікавою працею та привабливою в оплаті.

Складний стан в економічній, соціальній, політичній сферах, недовіра державним структурам влади викликає у молодих людей необхідність виробити способи і методи виживання в умовах боротьби за існування. Вивчення цих способів є вельми важливим для характеристики життєвих стратегій, оскільки вказує напрямки, види адаптаційних моделей, які обирають сучасні студенти в процесі освоєння нової соціальної реальності. В даному випадку, йдеться не просто про найрозповсюдженіші в масовій свідомості способи виживання і ступінь популярності серед молоді тих чи інших способів діяльності. Аналіз результатів досліджень вказує, що серед найбільш ефективних способів виживання названі такі, які вимагають активності, ініціативності та ризику. Непопулярними в молодіжному середовищі виявилися «організація актів соціального протесту», «пошуки внутрішніх резервів», «очікування допомоги від держави», «процентні вклади в комерційному банку». Отже, соціологічні дослідження свідчать, що основна частина студентів віддає перевагу напруженій праці з високими вимогами, яка оцінюється індивідуально, при якій кожен відповідає сам за себе. Обов'язковою умовою такої роботи є високий заробіток. Це дає можливість зробити висновок про принципову згоду молоді працювати в умовах ринкової економіки, про її готовність будувати моделі професійної поведінки, адекватні новим економічним умовам.

Однією з ефективних форм роботи з молоддю під кутом розгляду проблем зайнятості являються підвищення конкурентоздатності індивіда через

навчання, яке можна одночасно вважати засобом соціального захисту. Ринок праці, визначаючи динаміку попиту та пропозиції, продукує також ринок нових і престижних професій. Соціальна робота, наприклад, як професія гуманітарного типу, не є традиційною для нашого суспільства, до того ж її завдання не можуть бути розв'язані лише економічними засобами. Для їх розв'язання є необхідним принципово інше, відмінне від традиційного ставлення до дійсності, а отже – і новий тип світогляду та мислення як суб'єктів соціальної роботи, так і самих студентів. Формування нового типу світогляду і є основною стратегічною метою соціальної роботи з сучасним студентством.

Осмислення процесів, що відбуваються у системі освіти, дозволяє розкрити суттєві риси парадигми, яка визначає формування не тільки молодого спеціаліста-випускника вищої школи, але також соціального суб'єкта в цілому.

Сучасний період є періодом трансформації суспільства, що характеризується невизначеністю соціального буття. Буття людей у цей період виступає як діяльність людини що спрямована на виживання, а тому не є справжнім людським буттям.

Перехід до останнього пов'язаний з усвідомленням, як суспільством, такі окремою особистістю варіативності свого буття. Усвідомлення варіативності соціального буття приводить до відмови від світоглядного стереотипу, що панував у суспільній свідомості, зміст якого складає парадигма лінійності. Лінійному баченню світу, яке на протязі попередніх століть домінувало в класичній науковій раціональності, притаманні такі характерні риси: признання незмінності, однаковості зв'язків, відносин і структур системи незалежно від зміни її якісних станів; випадковість визначалась як дещо зовнішнє і несуттєве, а тому не приймалось до уваги; припускалась зворотність процесів у часі, їх передбаченість на необмежене великі проміжки часу; еволюція розглядалась як прямолінійний процес без будь-яких відхилень, поворотів, побічних ліній.

Ставши згодом панівною ідеологією тоталітарного суспільства парадигма лінійності виключає самоорганізацію, саморозвиток суспільства, визнає безальтернативність, безособовість соціального буття; структурні елементи соціальної системи мають ті властивості і якості, які зобов'язала їх мати система як ціле, а люди виступають як однорідні суб'єкти з однаковим світосприйняттям, однаковими цілями, переконаннями, інтересами.

Практична реалізація парадигми лінійності, її довге існування, штучне утримання в соціальній сфері приводить до деградації останньої, до знецінення життя окремої людини.

Драматизм переходу до справжнього людського буття посилюється не тільки втратою суспільством та особистістю світоглядних орієнтирів, звичної системи цінностей, ідеалів, але й необхідністю прояву кожною людиною своєї готовності або неготовності самою здійснити вибір мети свого буття, необхідність оволодіння навичками нелінійного мислення, що дозволяє набути справжнє людське буття.

Нелінійне мислення, що проявлялось спочатку як спорадичне заперечення стандартів класичної наукової раціональності згодом розвинулось, оформилось у синергетику – нове бачення світу, ідеї і уявлення якого радикально змінюють наше розуміння природних і соціальних процесів. Основні ідеї синергетики як нової парадигми – це не лінійність, самоорганізація і відкриті системи, її інтенсивний розвиток дає можливість зробити певні висновки: у наш час в науці відбувається революція, яка будучи більш глибокою і масштабною за своїм характером, ніж революція у природознавстві на зламі XIX і XX століть, є інтелектуальною революцією, революцією у сфері суспільної свідомості, що знаменує прихід на зміну машинної цивілізації нової світової цивілізації – інформаційної.

Хоча феномени самоорганізації, нелінійності, глобальної еволюції, уявлення про становлення порядку через хаос, біфуркаційних змін, про розвиток через нестійкість були предметом широкого обговорення на сторінках наукових журналів, у тому числі і філософських, необхідно

відмітити, що обговорювані проблеми синергетики не одержали належного розповсюдження за межами наукових спілок. Почасти це пов'язано з тим, що нелінійне мислення (тобто синергетичне) як новий стиль наукового мислення сформувалось і одержало розвиток у природознавстві при аналізі природних процесів і лише останнім часом починає застосовуватись у дослідженнях соціальних систем.

Як особливий стиль мислення, як особливе бачення світу синергетика сильна своїм евристичним, методологічним і гуманістичним потенціалом. Тому основні ідеї і уявлення синергетики повинні сприйматись кожною освіченою людиною, стати змістом його власного світогляду, бо механізми, що вивчаються синергетикою, торкаються життя кожної людини, її діяльності, що має особливе значення в умовах світової екологічної кризи, що все далі поглиблюється, та соціальної кризи у нашій країні.

Труднощі, пов'язані з формуванням нелінійного мислення у процесі одержання студентом вищої освіти викликані такими обставинами.

По-перше, сама синергетика знаходиться у стані становлення, розвитку; окремі ідеї, уявлення і поняття її ще не устоялися, не одержали статусу загальноприйнятих у науковому осередку. Природно, виникає питання: Чи має у цьому випадку сенс використання основних ідей і уявлень синергетики для формування світогляду майбутніх спеціалістів?

Щоб дати відповідь на це запитання, слід більш докладно розібратися з основними ідеями синергетики та можливістю їх використання як методології для навчання та організації суспільного життя студентів.

Конкретизацією ключових ідей синергетики, у процесі викладання є розкриття її основних положень:

- поліваріантність буття в цілому, а особливо соціального;
- природний розвиток (блукання полями шляхів розвитку і вибір шляху);
- незворотність еволюції;
- системність або цілісність світу і знань про нього;

- складна організація і відкритість світу (тобто безперервне виникнення становлення світу);
- взаємозв'язок нестійкості і незворотності, нелінійності і зворотних зв'язків, еволюції і катастроф, хаосу і порядку;
- подібність механізмів самоорганізації природних (живих і неживих) і соціальних процесів;
- спільність, універсальність механізмів самоорганізації: структурна спільність, функціональна спільність, конструктивна роль випадковості (народження нового);
- наявність великої кількості шляхів розвитку соціальних процесів і право вибору оптимального для людства шляху;
- можливість природного прискорення соціальної еволюції;
- резонансність впливу на природну і соціальну систему;
- пізнання світу як «діалог людини з природою», «мистецтво запитувати природу» (І. Пригожин) і одержувати відповіді на поставленні запитання.

Як правило, соціологічні рекомендації, що випливають з аналізу стану перехідного суспільства і спрямовані на його вдосконалення мають лінійний характер; в результаті природна, власна, стійка тенденція розвитку соціальної системи змінюється штучним рухом її штучним шляхом, який приводить до зруйнування останньої.

Так, навряд чи можна погодитись з тим, що головна задача людини у парадигмі інноваційної освіти – це змінювання світу. Відкритість світу, його постійне народження і становлення потребують не олюднення його, не перетворення його згідно ідеальному образу, не переоформлення його згідно з цілями людини. Практична реалізація другої тези К. Маркса про Фейєрбаха наочно довела її негативні наслідки при будівництві соціалізму. Головна задача людини, якщо вживати дану термінологію, згідно з парадигмою нелінійності – це не зміна світу, а освоєння його, що розуміється, як природне слідування людини своєму природному розвиткові, тобто керований

соціоеволюційний розвиток, що узгоджений з об'єктивними законами еволюції природи і суспільства.

Тому становлення, розвиток нелінійного мислення у майбутніх спеціалістів є актуальною проблемою. Необхідно уточнення основних мотивів парадигми нелінійності як парадигми інноваційної системи освіти: її ідей, понять, методологічних вимог, ціннісних орієнтацій, взірців, за якими даються описи і пояснення, картини світу і т.д. Згідно з парадигмою визначається мета освіти, зміст, форма і методи соціальної роботи зі студентами.

Розвиток нелінійного мислення сприяє постійному становленню людини, усвідомленню себе як частини «світу, що становиться, виникає». Добре про це сказав грузинський філософ М. Мамардашвілі: «Людина не створена природою і еволюцією. Людина створюється. Безперервно знову і знову створюється. Створюється в історії, за участю її самої, її індивідуальних зусиль... Тобто, людина є така істота, виникнення якої безперервно оновлюється, з кожним індивідуумом і у кожному індивідуумі [74, с. 386]». Усвідомленню цієї думки мусить сприяти організація та конкретні прояви соціальної роботи у студентському середовищі.

Поворот освітньої політики на межі століть передбачає фундаментальну ідею творення загальнолюдських цінностей в свідомості молоді як обов'язкових чинників молодіжної політики, що передбачає концептуальну систему нової філософської онтології: культурні цінності, життєвий хронотоп, здоров'я та безпека молоді, якість освіти, світовий ринок дипломів. Все це потребує широкого синтезу загальних стандартів і технологій, відповідного рівня культури і освітніх програм. Освіта як статусна характеристика молоді має точки перетину з життєвою орієнтацією, психологічним статусом і самовідчуттям, проблемою адаптації, інтеграції до соціального простору, передаванням культурних традицій. Звідси висока соціокультурна цінність нової моделі освіти як стратегічної складової соціальної політики і роботи з молоддю на межі століть.

Тому не тільки навчальний процес, і зокрема поглиблене вивчення гуманітарних дисциплін є засобом формування такого типу світосприйняття і самоусвідомлення, але і весь процес соціальної роботи спрямований на цю саму мету. Соціальний робітник має бути своєрідним провідником в напружених точках соціального простору, які виникають в процесі самореалізації індивідів та груп людей, здійснювати практичну, організаційно-управлінську, консультативну, наукову та педагогічну діяльність в студентському колі. Для того, щоб його робота була ефективною, вона має ґрунтуватися на потужній економічній та адміністративній базі.

Лише в тому випадку, коли соціальна робота зі студентами буде розглядатися як один з основних напрямків роботи вузу, а не як додаток до навчального та наукового процесу, вона взагалі матиме сенс та значення. Крім того, вона отримає здатність бути важелем формування гідних громадян держави і бути ланкою політичної діяльності як місцевої, так і центральної влади. Одним з конкретних завдань соціальної роботи, які забезпечують досягнення стратегічної мети є соціалізація студентської молоді до сучасних суспільних умов.

Успішність соціалізації молодого покоління в складних умовах сьогодення залежить від того, що пропонується йому в якості соціального та культурного «меню», які картини світу, настанови, стереотипи, цінності формуються у молоді, тобто, залежить від змісту процесів соціалізації та тих умов на основі яких ці процеси відбуваються.

Важливим фактором, що забезпечує успішну соціалізацію, під якою розуміється процес поступового становлення соціальної сутності людини і включення її в систему суспільних відносин, є формування молодої людини в якості суб'єкта суспільного життя. Дійсне ж засвоєння індивідом соціального досвіду, включає в свою структуру момент активного пристосування до оточуючого світу не тільки в колі сім'ю чи в стінах школи, а в першу чергу поза їх межами, адаптацію як «автоматичне» виховання визначених соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіду у

визначеному соціальному середовищі зі своїми цінностями, нормами, взірцями. Тому кроки соціалізаційної діяльності мають узгоджувати «базисний світ», набутий завдяки первинній соціалізації, з конструктами оточуючого суспільного світу через соціалізацію вторинну. В умовах же сучасного українського суспільства засвоєння стереотипів поведінки відбувається через інститути соціалізації, які відокремлені один від одного і виступають як конкуруючі, не пов'язані між собою утворення, і які до того ж знаходяться у нерівних умовах для розповсюдження свого впливу. Як наслідок, у свідомості молоді формується і співіснує велика кількість «окремих світів»: «родинного» і «суспільного», «власного» і «чужого», «теоретичного» і «реального». Тому, оцінюючи відношення молоді до основних агентів соціалізації та ступінь їх впливу на процеси її соціального становлення, доречно буде поставити як проблему і висунути як гіпотезу для подальших емпіричних досліджень положення про можливі зміни у співвідношенні двох форм соціалізації в перехідний період розвитку українського суспільства.

Саме на ці проблеми і повинна бути зорієнтована соціальна робота серед молоді.

Закладаючи такі ціннісні орієнтації у свідомості сучасної студентської молоді, як сім'я, сумлінна професійна праця та саморозвиток, спеціалісти з соціальної роботи створюють стабільний середній клас людей, які знають, чого бажають, знають свої перспективи, відчувають соціальну захищеність, передбачувані у політичній діяльності та довіряють політичній владі і ніколи не погодяться на різкі зміни. Це якраз ті люди, на яких може опертися демократична влада не використовуючи екстраординарних дій. Що і означає легітимність даної влади. Отже, відповідальність за виховання нової генерації таких громадян лягає і на систему соціальної роботи як провідника соціальної політики влади.

Таким чином, соціальна робота включається до підсистеми, що виконує функцію адаптації системи до навколишнього середовища, тобто базову функцію в ієрархічній піраміді функціональних імперативів.

Місце соціальної роботи в організації визначається в рамках основної функціональної системи та системи особистості, тобто стосується засвоєння, розвитку в процесі життєвого циклу адекватної мотивації для участі в соціально бажаних зразках дії. Організація, в свою чергу, повинна також адекватно задовольняти та винагороджувати своїх членів через такі зразки дії, якщо вона бажає відтворюватися як система.

Соціальна робота в організації може розглядатися як чинник включення індивіда до процесу підвищення міри організованості, ролі його активності не тільки в підтримці того чи того рівня організованості, а особливо в процесі переходу до якісно нового стану.

Соціальна робота може розглядатися як один з інструментів встановлення соціального порядку в організації; або як засіб комунікації, який здатен задовольнити спільний пошук реалізації соціальних потреб і обміну ідеями.

Визначення місця соціальної роботи в організації пов'язане з аналізом соціальних відносин, які лежать в основі взаємодії людей в цій організації. Об'єктом соціальної роботи є соціальні відносини, що виникають з приводу можливостей, які мають різні суб'єкти щодо задоволення своїх життєвих потреб. Стратегічною задачею соціальної роботи в організації має стати забезпечення подібних можливостей з тим, щоб відносини об'єднували людей. Піклування організації про працівників означає практично діяльність з покращання умов їх життя, внаслідок чого розширюються можливості задоволення працівниками своїх життєвих потреб. Ефективність соціальної роботи базується на тому, що вона є організованим, ціле направленим і професійним піклуванням про людину в організації, виступає інтеграційним фактором щодо узгодженості основних цілей, цінностей, інтересів людей.

В процесі соціально-трудо­вих відносин в організації проявляється загальна соціальна закономірність: кожна організація зацікавлена в тому, щоб працівники дотримувалися певного образу життя в професійній сфері, щоб характер їх життєдіяльності в цій сфері відповідав основним цілям і задачам, які вирішує організація; в свою чергу працівники зацікавлені в піклуванні керівництва організації про створення умов для реалізації своїх життєвих потреб. У зв'язку з цим соціальна робота виступає тут як один з важливих факторів забезпечення ситуації та предмету продуктивного, взаємовигідного обміну між організацією та працівниками.

Соціальну роботу як додатковий фактор стимулювання процесів обміну найбільш потрібно використовувати в організаціях з бюрократичною структурою, чіткою ієрархією, де суттєво обмежений простір для процесу обміну. Дослідження основних концепцій теорії обміну дозволяють окреслити окремі напрямки соціальної роботи в організації: створення ситуації успіху для працівників; створення системи «вартості» професійної поведінки працівників у відповідності до цілей організації та підтримання необхідного балансу між заохоченнями і покараннями; забезпечення збалансованості обмінних стосунків між керівниками і підлеглими з метою попередження конфліктних ситуацій.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНА РОБОТА ТА СОЦІАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ШЛЯХИ ВЗАЄМОДІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Один із чинників успішного функціонування вищої школи є якомога повніше врахування нею суспільних запитів, досягнень науки, власного й зарубіжного досвіду, тенденцій і перспектив соціального розвитку. В процесі формування багатокладної економіки й ринкових відносин, національно-культурного відродження відбуваються докорінні зміни в поглядах, умовах і способі життя, в соціальній структурі, системі цінностей, у психології, моральних нормах, правосвідомості українського народу. За цих умов закономірно й природно мають оновлюватися зміст, форми й методика підготовки спеціалістів у вузах.

Виявом творчих пошуків у цьому напрямку є відкриття в кількох вузах України останнім часом спеціальності «соціальна робота». Це зумовлено нагальними потребами правового захисту населення при переході до ринкової економіки, загостренням соціальних проблем, іншими об'єктивними змінами.

«Соціальна робота» – прийняте у всьому світі словосполучення, що означає вияв гуманного ставлення людини до людини. Вона виникла ще в біблійні часи як благодійність, релігійний обов'язок віруючого, як система гуманітарних послуг нужденним. Проте лише в минулому столітті цю роботу визнано як професію, що потребує спеціальної підготовки. Соціальна робота відрізняється від філантропії, благодійності, меценатства та подібних різновидів діяльності орієнтацією не лише на допомогу людині в розв'язанні повсякденних проблем (зайнятості, побуту, здоров'я, стосунків з іншими членами соціуму), а й на розвиток у неї, за необхідністю, техніки подолання труднощів, навичок самоорганізації. Світовий досвід засвідчує ефективність тієї допомоги, яку надають не розрізнені одинаки, а могутні професійні

об'єднання, які підтримують держава і громадськість. На Заході поступово сформувалася думка про те, що допомога людям, котрі вибилися з життєвої колії, або через об'єктивні причини не можуть увійти в неї (інваліди, старі, самотні, безробітні, бідні та інші соціальні аутсайтери), – це показник високої культури й цивілізованості суспільства.

Утвердження соціальної роботи сталося на початковому етапі індустріального суспільства не випадково, адже XIX століття супроводжувалося бурхливим зростанням міст, посиленням експлуатації, соціальної диференціації й пауперизацією населення, розвитком злочинності, безробіття, аморалізму й бездуховності. Поступово завдяки цілеспрямованим зусиллям соціальних реформаторів і прогресивної громадськості у Великій Британії, Нідерландах, США, Швеції, Японії та інших розвинених країнах сформувалася розгалужена система теоретичних знань і правових, етичних, дидактичних, організаційних засад соціальної роботи. У своєму розвитку вона спирається на біологію, медицину, статистику, соціологію, педагогіку, антропологію, психологію, економіку, право та інші науки, на власний досвід, здобутки інформатизації, сучасні технології. Це дозволяє їй успішно розв'язувати головну триєдину задачу: вивчення, діагноз і лікування соціальних виразок суспільного організму.

Масштаби соціальної роботи, наприклад, у США красномовно розкривають такі цифри: з 1960 до 1982 року витрати на соціальні програми тут зросли з 23, 5 млрд. доларів до 592, 5, або з 0, 3% до 18, 7% внутрішнього національного продукту; 12% найманих працівників у цій країні зайняті в системі соціальних послуг; близько 200 тисяч американців здобули звання соціального працівника; окрім них 460 тисяч осіб допоміжного персоналу та адміністраторів займаються соціальною роботою [10].

Зарубіжний досвід показує, що потреба в комплексній соціальній роботі особливо зростає в кризові періоди, коли погіршується доля мільйонів людей. Саме таке становище склалося в нашій країні в 1990-х роках і, схоже, набуло системного, затяжного характеру. Водночас має місце істотне

погіршення морального здоров'я українського суспільства, викликане поглибленням соціальної нерівності, кримінальним розподілом народного добра. Дослідники вважають, що межа доцільного коефіцієнта (співвідношення доходів 10% найзабезпеченішого і 10% найбіднішого населення), після якої суспільство не може вважатися соціально стабільним, дорівнює 10:1. В Україні він сьогодні – 50:1, тобто в п'ять разів перевищив критичний рівень.

За таких умов природно зростає значення та необхідність здійснення ефективної соціальної роботи, що є одним із дієвих інструментів забезпечення суспільної стабілізації та безпеки. Її значення, звісно, не обмежується кризовими явищами чи іншими тимчасовими чинниками, а має закономірний, усталений характер. Активна модернізація суспільства, що триває у світі з ХІХ сторіччя, супроводжується прискоренням соціокультурного розвитку, ускладненням життєвого середовища людей, політичним динамізмом, змінами людських цінностей, уподобань тощо. За таких мінливих умов утруднюється соціалізація поколінь, ширшає й диференціюється соціокультурний простір, відбувається інтенсивна маргіналізація населення. Саме це диктує необхідність соціальної роботи як професії. Ця діяльність орієнтована не тільки і не стільки на поліпшення матеріального добробуту нужденних, тобто на благодійність, як на розширення сфери їх соціальної взаємодії, на пристосування до життєвих реалій, активну, повноцінну роль у суспільстві. Е. Орлова, наприклад, слушно пропонує характеризувати соціальну роботу як раціональний альтруїзм культурно компетентних громадян стосовно неадаптованих членів суспільства через організацію їхньої соціальної праці [6, с. 4].

В Україні соціальна робота перебуває у стадії становлення. Офіційне її запровадження як навчальної дисципліни припадає на весну 1991 року й пов'язане з діяльністю Тимчасового науково-дослідницького колективу (ТНДК) «Школа – мікрорайон» (створений 1989 року Академією педагогічних наук і Державним комітетом народної освіти СРСР). Поступово

були створені та продовжують створюватися державні центри соціальних служб для молоді у великих містах. Змінилися функції органів соціального захисту населення, розроблена нормативна база для введення в навчальних закладах спеціальностей «соціальна робота» та «соціальна педагогіка», організована відповідна асоціація, вивчається зарубіжний досвід. Водночас, слід враховувати, що перехід України до ринкової економіки не усуває істотних відмінностей між нею та країнами Заходу. Тому існуючі там моделі соціальної роботи не можуть бути механічно перенесені в наші умови. Вітчизняна модель, очевидно, повинна будуватися на базі свого історичного досвіду, бути науково й економічно обґрунтованою, законодавчо підкріпленою, методично досконалою, творчою, спиратися на кращі зарубіжні взірці, враховувати найближчі й віддалені перспективи українського суспільства.

Враховуючи специфіку багатонаціонального складу населення України, складних проблем, породжених особливістю її геополітичного становища, у здійсненні соціальної роботи доцільно особливу увагу приділяти питанням, пов'язаним з розумінням етнічних, національних параметрів вітчизняного соціокультурного середовища, чому може сприяти формулювання низки принципів соціальної роботи, серед яких можна, як зазначає Н. Ахмерова, виокремити, по-перше, принцип етнічного детермінізму соціального впливу, який передбачає опертя на такі заходи, які були б зрозумілими представникам даної національної спільноти, відповідали б її історично усталеним традиціям, звичкам та враховували б вплив на цей процес національно-психологічних особливостей, що склалися під впливом специфіки соціально-політичного, економічного та культурного розвитку; по-друге, принцип єдності національної свідомості й національно своєрідної соціальної діяльності, що передбачає врахування моральних цінностей та специфіки світосприйняття клієнта, котрі склалися під впливом національної самосвідомості представників даної етнічної спільноти; по-третє, принцип роботи в умовах специфіки національної ментальності та

національного ідеалу, що вимагає здійснення комплексу соціальних заходів у відповідності з національними традиціями; по-четверте, принцип індивідуального та диференційованого підходу до роботи з представниками кожної нації, що передбачає врахування не лише загальнонаціональних особливостей особистості, а й суто індивідуальних характеристик, властивих конкретним людям та їх групам [1, с. 168]. З огляду на це можна сформулювати й основну мету підготовки соціального працівника – формування фахівців, котрі володіють культурою толерантності, спроможні розв’язувати різноманітні соціально-психологічні конфлікти, консолідувати людей в повсякденному та професійному житті.

Отже, центром уваги є громадянин, котрий стає клієнтом соціального працівника за власною ініціативою або на пропозицію останнього.

Сучасний соціальний працівник – це передусім фахівець у галузі соціальної інженерії і технології. Як соціолог і педагог, він має глибоко розумітися на правових, моральних, психологічних регулятивах життєдіяльності людей, має бути здатним та готовим прийти їм на допомогу, надати їй кваліфіковано й доброзичливо.

Відомо, що соціальна робота покликана сприяти зміцненню стабільності й безпеки суспільства. Конституція України визначає нашу державу як соціальну [7]. Проте соціальні проблеми й деформації можуть завадити економічному відродженню, політичній стабільності країни. В подоланні їх важлива роль належить саме соціальній роботі.

Підготовка спеціалістів з соціальної роботи здійснюється в Україні на трьох рівнях: базовому, середньому та вищому – університетському. В різних навчальних закладах існують різні підходи до цієї справи. У ліцєях, коледжах готують соціальних асистентів (помічників) і молодших спеціалістів, в інститутах – бакалаврів, в університетах – менеджерів і магістрів соціальної роботи та соціальної політики, у вузах педагогічного профілю – переважно соціальних педагогів, у юридичних – правознавців і соціальних працівників. Удосконалюється також навчання тих, хто працює у соціальній сфері. В

Житомирській області, наприклад, відпрацьовують модель підготовки соціальних працівників базового рівня. Перепідготовка фахівців системи соціального захисту населення здійснюється на базі Харківського філіалу Академії державного управління. Загалом більше ніж в тридцяти вузах країни організовано вивчення соціальної роботи та педагогіки. Перспективою тут є домогтися, як у розвинутих країнах, такої кількості соціальних працівників різних рівнів, яка відповідає б кількості педагогів і перевищувала кількість лікарів.

Соціальна робота становить цілісну систему, що складається з декількох залежних один від одного елементів. Це – суб'єкт, зміст, управління, об'єкт і зв'язуючи їх в єдине ціле засоби, функції та цілі. Послідовність означених компонентів тут не випадкова: будь-яка діяльність здійснюється від суб'єкта до об'єкта. Соціальна робота як система виділяє в собі підсистеми нижчого рівня: 1) соціальна робота як наука; 2) соціальна робота як навчальна дисципліна; 3) соціальна робота як вид діяльності. В свою чергу кожний із цих компонентів може характеризуватися як окрема система. Однак, в цілісному вигляді соціальна робота реалізується насамперед в умовах вузу. Соціальна робота як наука виступає системою на основі: міждисциплінарного характеру, що об'єднує знання інших наук (суспільних, природничих, технічних), наявності наукових дисциплін, професійних журналів, навчальних кафедр, навчальних посібників, системи підготовки професійних кадрів, наявності невід'ємних елементів науки (закономірностей, принципів, методів), наявності органічно взаємопов'язаних складових частин: теоретичної і прикладної (емпіричної).

Соціальна робота як навчальна дисципліна розглядається як система на тій самій основі, що і соціальна робота як наука. Проте відмінність між цими двома підсистемами полягає в тому, що як наука, соціальна робота покликана розробляти і теоретично систематизувати знання про цей вид діяльності, а як навчальна дисципліна – сформулювати цілісне уявлення про зміст соціальної роботи, її основні напрямки, інструментарій, методику, організацію.

В якості системи розглядається соціальна робота як специфічний вид діяльності, яка включає такі взаємопов'язані елементи, як суб'єкт, об'єкт, зміст, засоби, функції, цілі та управління.

Соціально-педагогічна робота вбирає в себе два надзвичайно важливі елементи, без яких вона не може відбуватися – це об'єкт і суб'єкт. Об'єктом соціальної роботи є люди, які потребують постійної допомоги: діти, пенсіонери, інваліди, тяжко хворі, люди, що потрапили у важку життєву ситуацію тощо. Об'єктом соціальної роботи може бути будь-яка людина, яка добровільно звернулася за допомогою і потребує її. В ролі об'єкта може виступати одна особа, група людей, сім'я та ін.

За характером потреб об'єкти соціальної роботи можна розділити на три групи: 1) соціально незахищені люди; 2) маргінальні люди; 3) особи з відхиленням у поведінці.

Всі функції із надання допомоги потребуючим виконує суб'єкт соціальної роботи. До суб'єктів соціальної роботи відносяться всі ті люди і організації, які проводять соціальну роботу й управляють нею. Фахівець, який здійснює роботу з клієнтами, належить до певного соціально-виховного інституту, що спеціалізується з надання того чи іншого виду допомоги і організовує свою діяльність на основі законів і законодавчих актів, визначених державою. До суб'єктів відносять й окремі установи, які діють в ієрархічній системі різних сфер життя суспільства (школи-інтернати, притулки, лікарні та ін.), а також велику кількість добровільних фондів, добровільних організацій, об'єднань. За всього розмаїття головною складовою виступає соціальний працівник.

Для реалізації основних функцій соціальної роботи соціальний працівник повинен: а) бути достатньо професійно підготовленим, володіти знаннями з різних галузей науки: психології, педагогіки, фізіології, економіки, законодавства, статистики; б) володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні й економічні процеси в суспільстві та адекватно оцінювати їх; в) уміло контактувати і взаємодіяти з різними типами клієнтів;

г) володіти професійним тактом, намагатися викликати симпатію і довіру в клієнта, зберігати професійну таємницю, проявляти делікатність у всіх питаннях, що стосуються сторонньої людини; д) вміти оперативно приймати потрібне рішення навіть в екстремальних ситуаціях.

Таким чином, завдання соціального працівника – допомогти клієнту знайти себе, своє місце в житті, зорієнтуватися в нових соціальних умовах і відносинах. Особливої актуальності це завдання набуває стосовно соціальної роботи з молоддю, зокрема студентською, тим паче, коли йдеться про підготовку майбутніх фахівців з соціальної роботи.

Як зазначає В. Поліщук, навчання соціальній роботі, так як і вона сама, мають базуватися на адекватній концептуальній моделі. Стосовно України така модель поки що не вироблена. Існує декілька точок зору на цю проблему. Однак, не викликає сумніву та обставина, що, йдучи в розвитку соціальної роботи та освіти за країнами, які вже подолали багаторічний шлях в цьому напрямку, Україна не може і не повинна копіювати їх моделі. Проте світовий досвід повинен стати одним з найважливіших джерел росту і розвитку цієї роботи у нашій країні. Подальше плідне удосконалення соціальної роботи в Україні можливе лише на шляху конструктивного злиття вітчизняного досвіду і світової практики на шляху втілення інноваційних ідей, на основі удосконалення методології й методики соціальної роботи з врахуванням місцевих умов і можливостей [92, с. 4-5].

На пошуках конструктивних шляхів створення оптимальної моделі соціальної освіти у її взаємозв'язку з практикою та соціальною політикою зосереджена робота професорсько-викладацьких колективів багатьох вищих навчальних закладів України, які готують відповідних фахівців (деякі з них вже називались).

Як свідчить аналіз підготовки соціально-педагогічних кадрів в вищих закладах освіти України не все у нас гаразд у цій сфері. З одного боку, добре, що в країні збільшується кількість освітніх структур – вищих закладів освіти, мережа курсового навчання. З іншого боку, насторожує розрізненість в

діяльності державних і недержавних закладів, відсутність продуманої системи до вузівської підготовки і системи післядипломного навчання. Багато вищих закладів освіти, не повністю орієнтуючись у світовому контексті чи недостатньо задумуючись над адаптованістю тієї чи іншої зарубіжної моделі до наших умов, виявляють нерозбірливість у використанні навчальних планів, програм, нерідко система підготовки спеціалістів базується на позиціях вчорашнього дня. Не викликають особливого захоплення у практиків зволікання Міністерством освіти та науки України процесу прийняття документів, які б слугували стандартом у навчанні соціальної і соціально-педагогічній роботі. Освітні концепції, що пропонуються і використовуються нашими вищими закладами освіти, є традиційними, багато методик і технологій навчання є застарілими. Офіційна схема, державна система освіти, що має багато сильних сторін і за багатьма параметрами не має рівних собі у світі, не може і не повинна претендувати на «істину в останній інстанції» у навчанні цієї нової для нашої країни професії. Необхідно розумно, зважено і достатньо глибоко проаналізувати досвід країн, в яких інститут підготовки спеціалістів для соціалістів для соціальної сфери формувалася протягом десятиліть.

У всьому світі сучасна система соціальної освіти вимагає суттєвих змін і потребує удосконалення. Сьогодні питання стоїть так: навчання соціальної роботи не може тільки пасивно відображати соціальний розвиток, воно повинно вести активний пошук шляхів вирішення соціальних проблем, що з'являються. Професіоналів для соціальної сфери потрібно готувати таким чином, щоб вони були здатні змінити, усунути і відкоригувати негативні соціальні прояви у суспільстві. А це можливо лише у закладах освіти, які будують навчання на нових позиціях і враховують тенденції розвитку соціальної політики в країні. Тому зміст підготовки спеціалістів повинен включати наступні компоненти: 1) глибокий аналіз сучасного соціального розвитку і формування вміння дати об'єктивну оцінку соціальній політиці, запропонувати альтернативні варіанти; 2) чітке уявлення і класифікацію

сучасних моделей, форм і методів самої практики соціальної роботи; 3) власне педагогічний процес підготовки соціальних працівників; 4) розробку теорій, концепцій, моделей і технологій, спрямованих на ефективне функціонування соціального працівника, і 5) розробку і реалізацію програм, що підвищують компетентність соціального працівника.

Більшість провідних спеціалістів різних країн світу виступають сьогодні за уточнення поняття «соціальна робота» – в тому розумінні, що забезпечення гарантованої соціальної допомоги людині, задоволення її мінімальних потреб і благодійна допомога тим, хто знаходиться за межею бідності – це не соціальна робота. Соціальна робота повинна полягати в тому, щоб навчити клієнтів активно долучатися до процесу вирішення своїх проблем; саме в цьому, очевидно, має полягати основна функція соціальної роботи як професійного виду діяльності.

У підготовці соціальних працівників в різних країнах існує багато відмінностей: за кількістю шкіл соціальної роботи, кількістю студентів на кожного викладача, термінами навчання, за професорсько-викладацьким складом, за навчальними програмами. Існує немало й спільних рис: позитивних і негативних. До позитивних ознак варто віднести етику соціальної роботи: ідеали, відданість своїй справі, служіння людям. Це об'єднує соціальних працівників усього світу.

На основі аналізу досвіду підготовки фахівців для соціальної сфери зарубіжні дослідники Д. Кокс (Австралія), В. Бочарова (Росія), Ч. Казетта (США), М. Пейн (Велика Британія), Т. Його (Японія), Л. Герье (Франція) та ін. наводять наступні проблеми, чи точніше сказати, недоліки у процесі підготовки:

- недостатньо уваги приділяється проблемам, що є джерелом людських страждань;

- процес підготовки здійснюється поза економічними, політичними і соціальними інститутами, які в цілому визначають розвиток соціальної політики, а значить і соціальної роботи;

- навчальні заклади, які готують фахівців для соціальної сфери, досить часто виключають себе і студентів із проблем соціальної сфери на місцевому рівні і не беруть участі в їх вирішенні;

- система освіти не дає можливості усім здібним і бажаючим із місцевої громади отримати підготовку в галузі соціальної роботи, не віддає перевагу цим людям;

- практика і навчання соціальній роботі часто відображають «статус кво» і не направлені на її зміни і розвиток;

- у багатьох країнах гострою залишається проблема взаємовідносин між державною системою і неурядовими організаціями;

- у процесі підготовки фахівців для соціальної сфери акцент робить на міське середовище, на середній клас, а це означає, що соціальна освіта далека від життя переважної більшості бідних і нещасних людей і не може їм надати суттєвої допомоги у поліпшенні їх добробуту;

- більша частина випускників все ще в основному працює в державних структурах по наданню соціальної допомоги.

Як було зазначено вище, сьогодні існує три рівні підготовки соціальних працівників. Перший, базовий рівень навчання потрібен тим, хто буде виконувати роль каталізатора на «передовій лінії фронту», на рівні особистості, сім'ї, громади. Як підкреслює Д. Кокс, «ми повинні спеціально готувати людей для виконання цієї надзвичайно важкої роботи, і таке навчання за змістом і формою повинне відображати реальні життєві ситуації [157, с. 54]». Сім'я, громада, сімейно-сусідська спільність як пріоритетна сфера соціальної роботи, проблема спеціальної, особливо ґрунтовної підготовки соціальних педагогів, соціальних працівників для роботи із сім'єю – одна із головних ідей всіх останніх світових форумів, які об'єднують провідних спеціалістів більшості країн світу.

Другий рівень покликаний дати випускникам знання і вміння, необхідні для того, щоб ввести, провести, знайти витоки фінансування для різноманітних соціальних послуг, які вимагаються даним соціумом, тобто

для профільних соціальних служб, спеціально орієнтованих на ті чи інші групи, категорії клієнтів. Що потребують нагальної допомоги.

На третьому рівні студенти одержують знання та вміння, які необхідні для того, щоб брати участь в управлінні, плануванні і розробці стратегічних напрямків соціальної роботи.

Кожен рівень повинен мати свого абітурієнта, всі три рівні пов'язані між собою. Кожен рівень важливий і унікальний по-своєму, і жоден з них не може досягти своєї мети без двох інших [157, с. 50-59].

З іншого боку, як свідчить досвід більшості країн світу, що входять у Міжнародну асоціацію шкіл соціальної роботи, до претендентів навчатися соціальній роботі висувається ціла система вимог. Найбільш поширеними серед них є певні вікові обмеження (у Швейцарії, Німеччині, Фінляндії, США, Канаді, Індонезії) та певний освітній рівень (у США, Канаді, Австралії, Коста-Ріці). В Австралії, наприклад, до претендентів навчатися соціальній роботі висувається вимога мати завершену університетську освіту, або спеціальність типу «людина – людина»; у Коста-Ріці – один рік навчання на гуманітарному факультеті. У таких країнах, як Австралія, Індонезія, Канада, Німеччина, Нова Гвінея, США, Швейцарія абітурієнти повинні мати досвід практичної соціальної роботи. Окрім того в багатьох країнах існують й інші вимоги до претендентів: тести, наявність сертифікату поліції, належний фізичний стан тощо. У сусідній Польщі, наприклад, претендент повинен бути врівноваженою людиною, добре ставитися до інших людей, цікавитися їхніми проблемами і бути здатним працювати з ними, володіти здатністю незалежно мислити і адекватно оцінювати ситуацію, приймати вірне рішення і бути посередником у вирішенні соціальних проблем, мати відповідні моральні якості і бути чесним, мати програму-направлення і характеристику-рекомендацію від своїх роботодавців. В Австрії при всіх школах соціальної роботи діють підготовчі курси, обов'язковим тут є також психологічний допуск.

У підготовці соціальних працівників в Україні поки що відсутнє цілісне бачення наявності не тільки необхідних для майбутніх соціальних працівників інтелектуальних, морально-психологічних та практичних якостей, а й загальна його (соціального працівника) модель. Попри це в кожному із вузів, де вже здійснюється підготовка студентів за спеціальністю «соціальна робота», практикується своя методика професійного відбору та подальшого навчання. У деяких вузах особливу увагу під час навчання приділяють виробничій практиці, яка служить органічним доповненням до теоретичних курсів і допомагає студентам краще усвідомити суть своєї майбутньої професії, знайти своє місце в ній, дає можливість студентам краще ознайомитися із сучасним станом соціально-педагогічної роботи як в закладах різного типу, так і в службах соціальної допомоги різним категоріям населення (Київський національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Запорізький державний університет, Тернопільський державний педагогічний університет ім. В.Гнатюка, Ужгородський державний університет).

Водночас дуже негативно на процесі підготовки фахівців з соціальної роботи позначається відсутність єдиного державного стандарту та навчальних планів. Як правило, навчання соціальній роботі будується на застарілих планах, в яких практично немає місця вирішенню сучасних найгостріших соціальних проблем – і особливо проблемі боротьби з бідністю, безробіттям. Очевидно, істотну допомогу може в цьому відношенні надати знайомство із принципами формування навчальних планів в зарубіжних країнах. У багатьох із них враховуються чинники наступних чотирьох рівнів: рівень держави (освітній стандарт); професорсько-викладацького колективу конкретної Школи соціальної роботи; наявність замовлення «знизу» (від соціуму, громади) і, нарешті, залучення клієнтів до прогнозування та організації навчального процесу.

Цікавим та повчальним, на нашу думку, є британський досвід підготовки спеціалістів в галузі соціальної роботи, що бере свій початок ще в 1845 році.

Структура підготовки соціальних працівників у Великій Британії визначається Центральною радою з питань навчання та підготовки у соціальній роботі (Central Council for Education and Training in Social Work), створеною у 1983 році. Зазначимо, що в Україні подібного органу немає, хоч, можливо, доцільно було б створити подібну структуру в системі освіти. Рада розробляє національні освітні стандарти, ліцензує факультети соціальної роботи, яких на сьогодні у Великій Британії налічується понад сто. Ради видає дипломи про присудження кваліфікації випускникам. Вона розподіляє державні замовлення і гранти на науково-дослідну діяльність в галузі соціальної роботи, вона визначає компетентність, яку кандидат має продемонструвати до того, як отримає кваліфікацію в соціальній роботі. Ця компетентність складається з демонстрування знань, вмінь та розуміння цінностей соціальної роботи. Їх можна навчитися або отримати різними шляхами. Зазвичай, в традиційних освітніх закладах абітурієнтам пропонують дворічні денні програми. Існує також можливість пройти дистанційний курс підготовки, модульний курс, навчитися через систему отримання кредитів-балів.

Підкреслимо, що на відміну від української системи підготовки соціальних працівників основна увага у Великій Британії звертається не стільки на теоретичну підготовку, скільки на оволодіння практичними навичками соціальної роботи. Значна увага звертається також на формування професійної етики і особистісний розвиток та ріст студентів.

На нашу думку, такий підхід є цілком правомірним та актуальним, адже програми підготовки фахівців з соціальної роботи в Україні, як правило, занадто перевантажені теоретичними курсами, великою кількістю аудиторних занять.

Підготовка соціальних працівників організовується та забезпечується університетами або коледжами у співпраці з різними типами соціальних агентств. Саме вони беруть на себе спільну відповідальність за відбір студентів, їх навчання й оцінювання, а також підтримку їх підготовки на сучасному рівні. Для того, щоб отримати спеціальність соціального працівника, кандидати повинні довести, що вони підходять для цієї роботи. На додаток до академічної придатності їм потрібне відчуття зрілості, співчуття і здорового глузду, які можна отримати лише з власного життєвого досвіду і від роботи з людьми, тому часто трапляється, що багато студентів вже мають попередній досвід роботи в соціальних агентствах, деякі як добровольці, інші – в різних видах соціальної роботи [9].

В Україні, як правило, на денні відділення приходять випускники середніх шкіл, які й гадки не мають про складність і багатогранність соціальної роботи і, звичайно, не мають практичного досвіду. Ще одна цікава деталь: у Великій Британії диплом в галузі соціальної освіти не видається випускникам, якщо їх вік нижче 22 років, і як вже зазначалося, дипломи вручаються Центральною радою з питань і підготовки у соціальній роботі, а не університетами.

З кінця 2001 року розпочалася реформа британської системи освіти в галузі соціальної роботи: замість дворічного терміну навчання започатковується трирічний, який передбачає обов'язкове отримання ступеня в соціальній роботі. Це створить передумови для надання усій сфері соціальної роботи принципово нового соціального та освітнього статусу.

Характеризуючи сучасний стан освіти у сфері соціальної роботи, слід підкреслити, що провідною тут є тенденція до зростання кількості освітніх програм із соціальної роботи. Показовим тут може бути приклад США. Так, за останні 25 років в США кількість освітніх програм зросла більш ніж удвічі. За статистичними даними, оприлюдненими на спільній конференції Міжнародної федерації соціальних працівників та Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи (2000 р.) [13], у 1988 році в США діяло 297

акредитованих програм підготовки бакалаврів, 96 – магістрів та 46 програм підготовки соціальних працівників на рівні докторантури. Станом на 2000 рік, кількість програм на рівні бакалаврату зросла до 418. Ще 35 програм діяли у статусі кандидата, який є першим кроком на шляху до отримання акредитації. На рівні магістратури ці цифри становили: 137 акредитованих програм та 17 із кандидатським статусом. За даними 1998 року, кількість програм підготовки докторів соціальної роботи зросла до 62.

В умовах зростання кількості програм, вони змушені вести між собою боротьбу за абітурієнтів, кількість яких постійно зменшується.

Іншою тенденцією є поступове переміщення соціальної освіти із державного у недержавний сектор. Так, у 1992 році 50% акредитованих програм підготовки бакалаврів діяли у державних коледжах та університетах, у 1996 році цей відсоток зменшився. Із 39 програм підготовки бакалаврів із кандидатським статусом приблизно 2/3 діяли у приватному секторі і майже половина у релігійних коледжах та університетах.

Процес переміщення освітніх програм із соціальної роботи є менш характерним для підготовки на рівні магістратури. Лише 2 із 14 програм, що прагнули отримати акредитацію у 1996 році, функціонували не в державних закладах. Серед акредитованих програм станом на цей же рік приблизно 27% розміщувались у приватному секторі, 14% – у релігійному.

На думку переважної кількості вчених та практиків у сфері соціальної роботи, причини такої ситуації слід шукати у кризі ідеї держави всезагального добробуту, яку переживає більшість промислово розвинутих країн Заходу, а також у глобалізації економіки. Сучасна ситуація, на їх думку, вимагає від соціальної роботи та освіти у цій сфері переходу із місцевого на міжнародний рівень.

На нашу думку, для України, де система підготовки спеціалістів для соціальної сфери перебуває на складному та суперечливому етапі свого становлення, надзвичайно важливо врахувати тенденції у розвитку

соціальної роботи та освіти як у Великій Британії, в США, так і в інших країнах з різним рівнем розвитку економіки. Це допоможе уникнути багатьох помилок та спрямувати процес розвитку соціальної роботи та системи підготовки відповідних кадрів у правильному напрямку.

Соціальна робота та соціальна освіта сьогодні – це порівняно нова сфера знань та практичної професійної діяльності. В ній ще відсутній належний порядок і однією з причин цього є передусім брак необхідного науково-педагогічного забезпечення. На жаль, багато вітчизняних вчених, які розробляють теорію соціального обслуговування населення та його законодавчо-правове забезпечення, і навіть державні службовці недооцінюють потенціальних можливостей саме педагогіки (особливо соціальної педагогіки, теорії виховання) при вирішенні соціальних задач. Виховне значення соціальної допомоги часто-густо цілком ігнорується.

Як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, державні закони та нормативні положення, які покликані сприяти добробуту людей, а також соціальні, освітні, культурні, медичні заклади та центри, діяльність яких спрямована на задоволення потреб населення, лише тоді будуть відповідати своєму призначенню, коли в них трудяться спеціалісти, котрі володіють педагогічною компетентністю та професійними навичками. Як зазначає М.П. Гур'янова, «соціальна робота значною мірою є роботою педагогічною [38, с. 49]». Педагогічна сутність соціальної роботи полягає в тому, щоб надати допомогу тій людині, яка її потребує, включивши її в діяльність та спілкування. Останні дозволяють їй впоратися зі своїми проблемами, звільнитися від внутрішнього психологічного дискомфорту. Один із педагогічних принципів соціальної роботи можна сформулювати так: діяти разом з людиною, яку спіткало лихо, адже ніхто не може допомогти їй стати на ноги, якщо вона цього сама не захоче.

Розглядаючи соціальну роботу як сукупність соціально-педагогічних технологій, які використовуються з метою надання допомоги тим, хто її потребує, можна виділити чотири етапи послідовних дій:

- 1) визначення потреб, мотивів людини, що звернулася до соціальної служби;
- 2) з'ясування сутності конфліктної ситуації, скрутного становища чи аномальної поведінки людини, котра потребує допомоги; з'ясування причин, які викликали тяжкий медико-соціальний стан;
- 3) визначення конкретних засобів виводу підопічного із цього стресового стану;
- 4) спостереження за ним, корекція його життєдіяльності та поведінки, вияв турботи про нього.

Кожній професійній дії соціальних працівників передують педагогічна робота, пов'язана з визначенням мети та постановкою виховних задач. Вони у своїй практиці керуються принципами виховання, спираючись на його зміст, використовуючи такі методи як залучення до дії, закріплення та збагачення позитивного досвіду, заохочення, особистий приклад тощо.

Конкретні педагогічні цілі досягаються лише в процесі комплексної соціальної роботи, за умов її системності, що передбачає єдність всіх різновидів допомоги: психологічної, матеріальної, правової, медичної. Успіх приходить в результаті взаємодії соціальних та педагогічних факторів всіх соціальних служб. Як переконливо доводить практика, успішному вирішенню виховних задач значною мірою сприяють відносини взаємоповаги та довіри між соціальним працівником та його підопічним. Саме вони і становлять педагогічну сутність соціальної роботи як професії.

На наш погляд, глибоко й влучно зміст соціальної роботи як професії, сутність виховних відносин розкриті в книзі доктора медицини Ричарда Кейбота «Соціальна служба та мистецтво зцілення», написаній ще в 1915 році. Він стверджував, що благочинність та милосердя є бідними, проте чесними родичами соціальної роботи. Благочинність – це стадія росту, що залишилася позаду, однак не слід її повністю виключати із теорії та практики, адже «істина полягає у всебічній допомозі соціальному страждальцю». На його думку, пропонуючи гроші, їжу, одяг, ми легко

можемо нашкодити. А даючи дружню пораду, проявляючи співчуття до людини чи морально підтримуючи її або просто протягуючи їй руку допомоги, ми без сумніву приносимо користь.

Цілком слушно тут може виникнути запитання, яка може бути користь від такого роду відносин? І наскільки актуальною сьогодні є ідея Р. Кейбота будувати нашу соціальну роботу за принципом «не милостині, а дружби»? Де знайти духовне опертя, на базі якого соціальний працівник може без певної зверхності у ставленні свого підопічного надавати йому допомогу? Як встановити приємні, здорові, гуманні стосунки між людьми різного рівня освіченості, віросповідання, із різного середовища існування, між багатими та бідними, освіченими та неосвіченими, культурними та безкультурними. Р. Кейбот шукав відповіді на ці запитання в концепції соціальної роботи, де, як він висловлюється, «ми знаходимо ідеальну основу для взаємовідносин». Її сутність – в сусідських стосунках або, звертаючись до православного менталітету, у втіленні ідей соборності, спільнотності. Р. Кейбот стверджував, що соціальній роботі відповідає концепція кваліфікованого обслуговування. Перевага соціального працівника й справді є і має бути, однак це перевага експерта-спеціаліста. Ми можемо дивитися з благоговінням на експерта, визнаючи його перевагу. І тут не має місця для почуття сорому та меншовартості.

На думку вченого, найбільш гармонійні стосунки складаються в сім'ї, між сусідами, в колективах, пов'язаних спільними інтересами (фінансовими, науковими, художніми, спортивними), між екпертом та замовником, між вчителем та учнем, між друзями. Соціальний працівник не може бути професійним «другом», «дядечком», «сусідом» чи просто «хорошою людиною». Він повинен відстоювати свою позицію і викликати почуття поваги у своїх підопічних як експерт, професіонал-вихователь.

В соціальній роботі провідна роль належить вихованню, яке допомагає людині вижити, адаптуватися в постійно змінному світі, реалізувати свої здібності та можливості, включитися до повноцінної діяльності та

міжособових стосунків. Можна згадати слова А. Макаренка про те, що «результат нашої педагогічної діяльності – це реальні риси людей, які виходять з наших педагогічних рук». А виховання – це завжди цілеспрямований процес формування свідомості, поведінки, переконань, ідеалів, звичок, навичок, почуттів, волі, характеру, моральних якостей, тобто стрижень для побудови ефективної соціальної роботи.

Очевидно сьогодні цілком доречним є питання про самостійну наукову дисципліну – педагогіку соціальної роботи. Адже вже чітко окреслився притаманний лише їй предмет дослідження – процес надання соціально-виховної допомоги тому, хто її потребує. Об'єктом дослідження стає соціальна проблема конкретної людини. Функціональне поле соціальної роботи охоплює такі сфери як міжособові стосунки, асоціальну деструктивну поведінку, депресивний, стресовий стан людини, міжетнічні відносини, реабілітація та соціалізація особистості. Призначення педагогіки соціальної роботи полягає не лише у вивченні широкого кола соціальних проблем повсякденного життя людей. Вона здійснює пошук педагогічних засобів їх вирішення, а також компетентну виховну допомогу людині в ситуації виникнення кризи.

Таким чином, соціальна робота – це насамперед педагогічна діяльність в соціальній сфері з тими, у кого виникли проблеми. Це проблеми не лише так званого переднього плану (безпритульність, алкоголізм, наркоманія, інвалідність, старість тощо), але й ті, які пов'язані з формуванням якостей особистості, котрі вимагають істотної педагогічної корекції (завищена самооцінка, лінощі, жорстокість, агресивність, заздрість). Соціальний працівник повинен враховувати всі фактори, які впливають на підопічного: сім'ю, сусідів, родичів, колег по роботі.

Відомо, що здорове навколишнє середовище – важливий чинник оздоровлення людини. На жаль, марними є сьогодні спроби змінити соціальні умови, які викликають критичні стани: депресію, турботу, тривогу. Ці умови стають все гіршими. Превентивний характер соціальної роботи

забезпечується психолого-педагогічними засобами – серед них спонукання до самостійних прагнень особистості, таких, як інтерес до праці, фізичних вправ, читання, прикладної творчості; підтримка вольових зусиль людини, спрямованих на подолання деяких рис характеру, особливостей темпераменту, підтриманню духовного начала.

Часто-густо проблема клієнта, який потребує соціальних послуг, пов'язана з відсутністю у нього знань в тій чи іншій сфері (право, екологія, культура, медицина, педагогіка, психологія). Чим більше освіченою є людина, тим менше вона потребує послуг соціального працівника, тим вищими є її потенційні можливості самостійно відкрити «друге дихання», стати особистістю, перебороти себе, вирішити свої проблеми. В цілому соціальна робота є специфічною формою державної та суспільної виховної допомоги людині в духовному, моральному, фізичному розвитку, в подоланні життєвих труднощів, в підвищенні якості життя.

Педагогіка соціальної роботи – поняття вельми широке. Воно включає, з одного боку, педагогічний вплив на людину з метою підвищення культурного, соціального рівня, матеріального добробуту. З іншого – безпосередню педагогічну діяльність соціальних працівників щодо надання соціальної допомоги тим, хто її потребує. Суворе сьогоденне життя спонукає українську педагогічну науку включитися у вивчення складних соціальних процесів та явищ.

Розвиток інтеграційних процесів є однією з найважливіших характеристик сучасного світового господарства й міжнародних економічних відносин. Необхідно пам'ятати, що інтеграція (від лат. *integratio* – відновлення, заповнення) – це об'єднання у ціле яких-небудь частин; процес взаємного пристосування, розширення економічного та виробничого співробітництва, об'єднання національних господарств двох і більше держав, форма інтернаціоналізації господарського життя.

Процеси міжнародної економічної інтеграції стрімко активізуються. Це не тільки свідомі спільні дії суб'єктів інтеграційного процесу в посиленні

економічної взаємозалежності, а й діяльність наднаціональних органів управління та регулювання. Міжнародній економічній інтеграції притаманний регіональний характер, вона об'єднує переважно сусідні держави. Зазначимо, що попри зростання кількості правових актів, які регулюють забезпечення соціального захисту як на міжнародному, так і на регіональному рівні, а також принципів, яких дотримуються європейські соціальні держави, все ж вони зберігають свої особливості, зумовлені відмінними соціальними, політичними та економічними традиціями.

Міжнародно-правове регулювання соціальної сфери націлене на забезпечення мінімальних соціальних стандартів, а також на координацію (а не на стандартизацію) соціальної політики різних держав, передусім, у тому, що стосується гарантування соціальної допомоги в умовах посилення міграційних процесів, зумовлених впливом глобалізації. Уніфікації моделей соціальних держав не проводять навіть у межах Європейського Союзу, держави-члени якого і надалі визначають методи реалізації соціальних програм і пріоритетні напрями соціальної політики на внутрішньодержавному рівні.

Незважаючи на корисність вивчення зарубіжного досвіду соціальної політики й використання його під час розробки реформ у вітчизняній соціальній сфері, потрібно усвідомлювати, що Україна і держави Європейського Союзу стоять на різних щаблях вирішення соціальних проблем. Україні, яка проголосила стратегічний курс на євроінтеграцію, ще належить розв'язати ті економічні і соціальні проблеми, які для Західної Європи вже давно втратили гостроту, однак, переймаючи кращий досвід і орієнтуючись на європейські стандарти, слід пам'ятати про власну специфіку. Тому ми спробуємо проаналізувати шляхи адаптації соціальної політики та її складової – соціальної роботи України до стандартів Європейського Союзу та визначити етапи зближення національної та європейської систем соціальної роботи. Для цього застосуємо теоретичний та практичний підходи.

Теоретичний рівень розробки проблеми знаходить свій прояв через концептуалізацію досліджуваної проблеми, соціальне прогнозування, розробку сучасної ідеології розвитку системи, обґрунтування принципів її реформування, а також через аналіз логіки розвитку змісту проблеми й побудову імітаційних моделей.

Отже, розробки проблем інтеграції національної та європейської систем соціальної роботи можуть визначатися через концептуалізацію соціальної роботи, тобто, через визначення рівня формування та функціонування теорії соціальної роботи.

Наукові теорії не можуть з'явитися у готовому вигляді. Вони виникають спочатку у вигляді гіпотез, тобто припущень, і, пройшовши певну перевірку, перетворюються в достовірні знання. Утвердження соціальної роботи сталося на початковому етапі індустріального суспільства (XIX ст.) завдяки усвідомленню політиками, церковними діячами, добровольцями з числа лікарів, вчителів, вчених необхідності наукового аналізу соціального розвитку та спеціалізованої підготовки людей, які можуть допомагати зубожілим і знедоленим. У Великобританії, Нідерландах, США, Швеції, Японії та інших розвинених країнах сформувалася розгалужена система теоретичних знань і правових, етичних, дидактичних, організаційних засад соціальної роботи.

Перетворення гіпотези або розгалуженої системи теоретичних знань у наукову теорію відбувається тоді, коли її доводиться підтверджувати не окремими фактами, а сукупністю практичних результатів. Соціальна робота передбачає, як ми зазначали вище, вивчення соціовітальних потреб кризової людини та виявлення потенціалу соціальної сфери, який міг би задовольнити ці потреби відповідно до науково обґрунтованих нормативів. Вихідною базою для збирання, аналізу різноманітного за змістом емпіричного матеріалу, різних спостережень, з'ясування суті конкретних соціальних процесів, ситуацій, фактів суспільного буття є практика. Саме вона дозволяє

акумулювати, осмислити досвід соціальної роботи, теоретично її узагальнити й обґрунтувати, тобто надати форму системи наукових знань.

Логічним узагальненням досвіду, суспільної практики, що відображає об'єктивні закономірності розвитку природи й суспільства, системою узагальнених знань у тій чи іншій галузі є теорія (від грець. *theoria* – спостереження, дослідження). З погляду українських дослідників, теорія соціальної роботи – це «система поглядів та уявлень щодо використання чи пояснення соціальних явищ, процесів, відносин, пов'язаних з діяльністю відповідних органів і служб соціального захисту й допомоги населенню, ...це вища форма організації наукового знання про найістотніші зв'язки і стосунки, що виникають під впливом діяльності агентів (суб'єктів) соціальної роботи [114, с. 36]». Як наука, соціальна роботи має свій об'єкт, предмет, методи дослідження та науково-категоріальний апарат, що знайшло відображення у багатьох вітчизняних дослідженнях.

Таким чином, враховуючи вітчизняний та закордонний досвід, ми можемо констатувати факт перетворення гіпотетичного знання соціальної роботи на окрему наукову галузь, яка отримала в Україні ґрунтовну концептуалізацію. «Обґрунтування основного закону життєдіяльності системи соціальної роботи як видового (антропогенного) органу функціонального походження у складі соціального організму країни є свідченням того, що теоретичне освоєння цього явища доведено до логічного завершення [114, с. 8]». Можна констатувати, що теоретичні розробки національної теорії соціальної роботи перебувають значно вище європейської.

Крім концептуалізації соціальної роботи, її теоретичний рівень знаходить своє відображення у створенні методів розробки соціального прогнозування, тобто визначення основних тенденцій розвитку суспільства загалом та його окремих сфер зокрема. В якості методології соціального прогнозування постає ідеологія – своєрідна платформа, з позицій якої тенденції суспільного розвитку проглядаються не лише як відповідні

можливості, але й у поєднанні з обґрунтуванням основних практичних кроків щодо їх наближення або нейтралізації.

Тому наступним теоретичним кроком щодо інтеграції національної системи соціальної роботи до євростандартів є розробка ідеології розвитку системи, яка може трансформуватися під впливом багатьох чинників. Серед них варто назвати експансію техногенної цивілізації, що спричиняє новий поділ праці та модернізацію традиційних суспільств, переростаючи в процеси глобалізації. При цьому може відбуватися процес зближення ідеологій на філософсько-концептуальному рівні або процес виникнення альтернативних ідеологій.

«Загалом не можна, безперечно, висловлювати якусь однозначну думку щодо домінуючих політичних течій у Європі, бо вони великою мірою залежать від кон'юнктурних факторів. У той чи інший період Європа схиляється то вліво, то вправо, а то навіть, як почали віднедавна повторювати, й до нових популістських ідеологій. Правдою, однак, залишається те, що вже понад два десятиліття, і незалежно від змін кольору влади, висловлювання протесту проти розширення ринку помітно стихли і ліберальна ідеологія дедалі більше просочується у сам процес розбудови європейського дому [145, с. 63]».

В той же час в Україні зберігається патерналізм стосовно людини. З нашої точки зору, одним із шляхів теоретичного обґрунтування інтеграції (адаптації) соціальної політики та її складової – соціальної роботи України до стандартів Європейського Союзу є відмова від ідеологічно заангажованого голого патерналізму та розробка нової альтернативної ідеології початку XXI століття з урахуванням та прогнозуванням світових тенденцій.

Саме тому для зближення національної та європейської систем соціальної роботи, постає необхідність на теоретичному рівні реформувати вітчизняну ідеологію цієї галузі. Отже, постає питання про визначення принципів її реформування. Ми лише коротко окреслимо такі найбільш важливі принципи, як законність, відкритість, визнання пріоритету

загальнолюдських цінностей, тобто дотримання основних прав людини, визнання ментальних особливостей українців, а також принцип взаємодії національних інтересів та інтересів світової спільноти та інші.

Ще одним рівнем теоретичної розробки проблеми, крім концептуалізації, соціального прогнозування та розробки ідеології розвитку системи соціальної роботи, є розгляд логіки розвитку її змісту.

Зміст соціальної роботи сучасні українські дослідники пропонують розглядати як сукупність процесів, що характеризують взаємодію елементів системи соціальної роботи між собою та з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну [114, с. 143]. Тобто, головною ознакою соціальної роботи є системність. Відповідно до цього, як будь-яка система, соціальна робота, будучи процесуальною, постійно змінюється. Змінюється і її зміст. В цьому випадку є сенс говорити про зміни внутрішні та зовнішні.

Про зміни всередині системи ми вже говорили вище, але ще раз наголосимо, що світові процеси не обминають і систему соціальної роботи, її інфраструктуру. Якщо до кінця ХХ століття пріоритет у визначенні останньої мала речовинна складова, то сьогодні ми акцентуємо увагу на інформаційному аспекті. Можемо прогнозувати, що згодом енергетична складова буде визначати зміст інфраструктури, а відповідно, і самої системи соціальної роботи, оскільки це відносини цілого й частини, що обумовлюють своє взаємне існування.

Зовнішні зміни, тобто відносини системи соціальної роботи з середовищем, можемо спостерігати через сучасний підвищений інтерес громадського загалу до соціальних проблем, який знаходить своє висвітлення у наукових виданнях та публіцистиці, радіопрограмах (радіо «Культура», третій державний канал). Такого висновку ми дійшли, аналізуючи, наприклад, публікації щотижневика «Дзеркало тижня» та газети «День» за останні три роки, радіо- та телевізійні програми.

Крім цього, розвиток людства засвідчує появу нових потреб людини, серед яких варто назвати альтруїстичні настрої в суспільстві, що все частіше

проникають у саму систему, дозволяючи їй постійно трансформуватися. В Україні спостерігається активний розвиток неурядових організацій, основною метою заснування яких є можливість вплинути на розвиток суспільства. Збільшується чисельність волонтерів (альтруїстично налаштованих людей). Наприклад, в Україні в 2005 році їх кількість становила більше 204 тисяч осіб, які обслуговують більше півмільйона потребуючих [97, с. 9].

Для теоретичного вдосконалення розбудови системи соціальної роботи найбільш ефективним уявляється шлях побудови її імітаційної моделі, що сьогодні, на жаль, не використовується ні в Європі, ні в Україні. Інтеграція теоретичного знання і практичної дії досягається через проміжну проектно-конструкторську діяльність, яка складається з кількох елементів, а саме: комплексу вихідних умов її здійснення; концептуальної, тобто системної основи, що є її організаційним стрижнем; технології моделювання соціального об'єкту; варіативного поля можливих шляхів реалізації проекту; нарешті, бази критеріїв для оцінки якості трансформації теоретичного в практичне.

Як зазначають вітчизняні дослідники, «... нині, у зв'язку з настанням інформаційної фази, ми все гостріше відчуваємо вихід на передній план актів реалізації гіпотез, різних смислових схем і теоретичних моделей, методологічного знання взагалі [11, с. 60]».

Для поглиблення теоретичного обґрунтування соціальної роботи шлях побудови імітаційної моделі уявляється нам перспективним, оскільки сучасний етап інформатизації та комп'ютеризації світу змусить науковців будувати моделі різних соціальних об'єктів. Створення, апробація та використання імітаційної моделі системи соціальної роботи є вагомим інструментом підвищення якості її управління, оскільки побудова імітаційної моделі завжди пов'язана з практикою.

Отже, враховуючи все сказане вище, зробимо висновок про те, що проблема існування та функціонування системи соціальної роботи має свій

теоретичний прояв через концептуалізацію, соціальне прогнозування, розробку сучасної ідеології, аналіз логіки розвитку змісту соціальної роботи, можливості побудови імітаційних моделей.

Практичний рівень розробки проблеми функціонування системи соціальної роботи знаходить свій прояв через нормативно-правове забезпечення, створення умов для реалізації прав людини, удосконалення управління системою соціальної роботи та її інфраструктурним забезпеченням, вивчення та розповсюдження передового досвіду реформування системи соціальної роботи. Тут важливими є підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють системою, створення експертних бюро, проведення експертизи соціальних проєктів, обмін проєктами та кадрами, паспортизація існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи.

Коротко прокоментуємо кожен окреслений нами шлях.

Нормативно-правове забезпечення. В Україні тривають пошуки власної моделі соціального захисту населення, формується мережа соціальних служб, які б відповідали сучасним уявленням про соціальні послуги, лише визначаються правові можливості для партнерства між державними й недержавними організаціями. Однією зі складових розвитку в нашій державі соціальної роботи як професії має стати розробка відповідного законодавства, яке б регулювало питання соціальної роботи як професійної діяльності, науки та академічної підготовки.

На думку І. Миговича та Т. Семигіної, доречною та своєчасною видається розробка законопроекту «Про соціальну роботу», який би врахував український контекст діяльності соціальних працівників, а також зарубіжний досвід правового регулювання та вимоги Європейського Союзу щодо забезпечення соціальних прав. Такий комплексний закон допоможе здолати відомчі, бюрократичні бар'єри між різними установами та організаціями, відповідальними за соціальну роботу з різними групами клієнтів, навчальними закладами, між державними та громадськими утвореннями [78].

Важливим кроком до громадянського суспільства в Україні є прийнятий Закон України Про благодійництво та благодійні організації, який визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму й милосердя, гарантує державну підтримку її учасникам, створює умови для діяльності благодійних організацій відповідно до законодавства України.

Нормативно-правове забезпечення – це форма, в яку згодом вміщується розвиток будь-якої структури. Форма є продуктом інтелектуальної праці, але, вона наповнюється змістом завдяки практичному застосуванню. Норми законодавства можуть бути очевидні, беззаперечні. Наприклад, пенсійний вік чоловіка в Україні настає по досягненню ним 60 років. Певні норми є неоднозначними, суперечливими і вимагають тлумачення. Наприклад, Закон України «Про психіатричну допомогу» обмежує право родичів людини з проблемами психічного здоров'я примусово її госпіталізувати. Отже дотримується право хворої людини на свободу, але при цьому порушується конституційне право родичів на безпечне буття.

Отже, наступний важливий практичний шлях – це створення умов для реалізації прав людини. Як зазначалося вище, головними правами людини є права на добробут – житло, працю, соціальне забезпечення, отримання освіти, медичне обслуговування тощо.

Останнім часом у країнах Заходу, передусім у Великобританії та у США, набуло поширення представництво в соціальній сфері як метод соціальної роботи. Представництво (англ. *advocacy*) – процес захисту прав окремих індивідів та груп населення уповноваженими представниками з метою отримання доступу до послуг установ, на які клієнт має право, але не в змозі їх отримати [145].

Наступним практичним шляхом, що вимагає забезпечення інтелектуальними та кадровими ресурсами процесу суспільної трансформації, є вдосконалення управління системою соціальної роботи та її

інфраструктурним забезпеченням [145]. Здійснити це можна лише через запровадження комунікативної моделі управління суспільними змінами, що передбачає широку підтримку в суспільстві, а також впровадження системи постійних консультацій з усіма учасниками соціальних процесів: державних службовців, політиків, вчених, підприємців, неурядових громадських інституцій та інших.

Постає необхідність розробки системи ліцензування соціальних послуг, оскільки нині на ринок поряд із державними структурами виходять і недержавні організації, і фізичні особи, і комерційні підприємства. Чітка система ліцензування дасть змогу контролювати якість соціальних послуг, які вони надаватимуть. У Законі Про соціальні послуги закладено норму, згідно з якою має здійснюватися ліцензування соціальних служб, але чомусь тільки недержавних. Скидається на те, що розробники цієї норми не були надто впевнені чи відповідатимуть стандартам державні соціальні заклади. З тексту закону не зовсім зрозуміло, хто й відповідно до яких критеріїв видаватиме ліцензії, що може бути підставою для втрати ліцензії. Знову ж таки йдеться про соціальні служби, а не про певну відповідальність конкретного соціального працівника. Отже, Закон Про соціальні послуги є певною мірою рамковим, а щоб реалізувати його, потрібна низка підзаконних актів – постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових документів.

Сьогодні для національної системи соціальної роботи актуальним завданням є підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють системою. Ми вже зазначали, що сучасні світові процеси висувають на перше місце окремих особистостей та властиву їм мобільність та комунікабельність. Вирішальним також стають рівень безпосередньої кваліфікації людини та здатність до постійного самовдосконалення. Від державних службовців час вимагає гнучкої системи кадрового забезпечення соціальної роботи.

Наразі постає необхідність у наступному практичному кроці, зокрема створення експертизи соціальних проектів. Йдеться, наприклад, про

дотримання норм інфраструктурного забезпечення під час розбудови мікрорайонів. Ми вже зазначали, що сьогодні в Україні реалізуються заходи щодо створення безбар'єрного архітектурного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Тобто, на рівні теорії прийняті конкретні норми, які дозволяють об'єктам соціальної інфраструктури (житловим будинкам, громадському транспорту, місцям відпочинку, культурно-видовищним розважальним та іншим закладам) мати певні параметри. При розробці й затвердженні проектної документації на їх будівництво і реконструкцію повинен діяти документ, що дозволить регламентувати взаємодію учасників інвестиційного процесу в галузі проектування, будівництва і реконструкції об'єктів соціальної інфраструктури з урахуванням їх доступності для мало мобільних груп населення. На практиці, без дотримання норм, об'єкт інфраструктури не може бути прийнятий в експлуатацію, що і повинна визначити експертиза соціальних проектів.

Далі. Постає практичне завдання здійснити паспортизацію існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи. Паспортизація необхідна для того, щоб проревізувати рівень роботи об'єктів соціальної інфраструктури різних форм власності, їх географію, матеріально-технічну оснащеність, зайнятість наявних місць, відповідність визначеному профілю роботи, зв'язки з іншими об'єктами інфраструктури, механізми впровадження інноваційних технологій в процесі їх діяльності, якість надання послуг, професійний рівень працівників соціальної сфери тощо. На основі результатів необхідно зробити належні висновки, внести пропозиції щодо оптимізації функціонування об'єктів соціальної інфраструктури.

Останнім часом виникає потреба в інформатизації соціальної роботи. Вона вимагає створення електронних інформаційних баз галузевого спрямування, об'єднаних у загальнонаціональну інформаційну мережу, доступ фахівців до вітчизняних та світових глобальних мереж науково-

технічної інформації, створення сучасних державних соціальних дослідницьких центрів і лабораторій тощо.

Важливим практичним кроком також є вивчення і розповсюдження передового досвіду функціонування системи соціальної роботи. Це інновації у галузі соціальних послуг – створення ефективних моделей соціальних послуг і розвитку стратегії їх адресності, підтримка альтернативних видів послуг, впровадження комплексних програм, націлених на розвиток потенціалу всіх учасників і причетних до процесу надання соціальних послуг, розвиток потенціалу громад у розв'язанні гострих соціальних проблем на місцевому рівні.

Необхідно зазначити, що українська людина з її менталітетом завжди комфортніше себе почуває в малій групі, ніж у великій. Саме мала група дає їй натхнення й енергію для роботи. В малій групі вона здатна зрозуміти і сприйняти себе як повнокровну частку цілого, що унікально виконує свою конкретну роль, реалізуючи себе.

Як зазначає О. Донченко, «управління через малі групи за рахунок реалізації людиною свого психологічного потенціалу може дати колосальний економічний ефект, значно прискорити ріст добробуту українського народу при збереженні українського духу. Люди, які відчують свою природу, своє єство, свою правду, психологічно (не матеріально!) легко переживають будь-які катаклізми. Ті ж, хто перебуває під впливом штучних, дистресових установок, часто стають жертвами глибоких неврозів, психічної інфляції (дефляції) та інших фізичних і психічних патологій [145, с. 256]».

Наголосимо при цьому, що завдяки діяльності Українського фонду соціальних інвестицій все викладене вище впроваджується у національну систему соціальної роботи. Крім зазначеного, необхідним завданням є відбудова соціальної та комунальної інфраструктури, придбання сучасного обладнання, розробка та апробація нових методик надання соціальних послуг, здійснення цільових навчальних заходів. Цінним є для нас західноєвропейський досвід, про який ми згадували вище (наприклад,

геронтотехнології у Фінляндії). Тому важливим практичним завданням для успішного функціонування системи соціальної роботи є обмін проектами та кадрами.

І теоретичний, і практичний рівні розробки проблеми інтеграції національної та європейської систем соціальної роботи доповнюють один одного, перебуваючи при цьому в діалектичному протиріччі. Останнє змушує системи соціальної роботи швидше адаптуватися до сучасних умов та наближатися через здійснення спільної діяльності – дискутування, ліквідації пагубних наслідків, розвитку нових напрямів вирішення соціальних проблем. Якщо, скажімо, для нашої держави сьогодні одним із найгостріших соціальних питань є боротьба із загальною бідністю населення, зумовленою надзвичайно низьким рівнем заробітної плати та пенсій, то для країн Європейського Союзу ця проблема в минулому, і забезпечення справедливої оплати праці та гідних пенсій уже давно сприймають як реалію. Звичайно, боротьба з бідністю все ще фігурує на порядку денному ЄС, але уявлення про бідність тут дещо інше, ніж в Україні: бідними вважають тих, хто отримує менше 60% середньої заробітної плати.

Діалектичне протиріччя дозволяє нам говорити про потребу формування єдиної соціальної інфраструктури, яка може мати вигляд мережі. В перспективі завдяки спільній діяльності країн Євросоюзу та України стане реальністю створення умов, середовища для розвитку людини. В кінцевому рахунку, це головна мета функціонування всієї системи соціальної роботи.

З нашої точки зору, інтеграція національної системи соціальної роботи в європейську систему стане можливою за умов проходження нею головних трьох етапів. Перший, вкрай необхідний етап зближення національної та європейської систем соціальної роботи за напрямками дотримання соціальних прав людини. Це той мінімум, який є необхідним для вступу України до Європейського Союзу.

Другий етап розбудови системи соціальної роботи – за поділом праці, – здійснюється разом з Європою, і несе нові форми інфраструктурного

забезпечення. І третій етап – за тенденціями розвитку особистості, який буде можливий тоді, коли два перших етапи буде пройдено, а особистість набуде навичок ефективного використання власних можливостей і толерантного ставлення до можливостей і прагнень інших людей.

Перший етап інтеграції системи соціальної роботи – за напрямками дотримання соціальних прав людини. Це гарантія вступу України до Європейського Союзу.

Найголовнішою складовою євроінтеграції є «соціальна інтеграція», тобто необхідність здійснення політики, спрямованої на досягнення певних міжнародних стандартів у заробітній платі, пенсії, соціальній допомозі, соціальному страхуванні, медичному обслуговуванні, підтримці працівників з родинними обов'язками та трудових мігрантів.

2 травня 1996 року у Страсбурзі Україна підписала Європейську соціальну хартію (1961 р.), а 7 травня 1999 року переглянула Європейську соціальну хартію, положеннями якої передбачено значно більший обсяг соціальних прав і досконаліший механізм контролю за їх дотриманням державами-учасницями.

Слід зазначити, що Рада Європи у своїй діяльності спирається на два базових документа – Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод і Європейську соціальну хартію. Європейська конвенція про права людини – найстаріша міжнародна угода країн континенту, що діє з вересня 1953 року. Її ратифікація державою веде до обов'язку приведення законодавства та його практичного виконання у відповідність до міжнародних правових норм. У цьому разі держава не несе значних додаткових фінансових витрат.

Після ратифікації Європейської соціальної хартії (переглянутої), держава бере на себе обов'язки розглядати першу частину документа як декларацію цілей, до досягнення яких вона буде прагнути усіма необхідними засобами. Це зобов'язання носить політичний характер, тоді як частина друга – юридичний. Щоб стати стороною хартії, держава повинна взяти на

себе всі зобов'язання за 16 статтями із 31 або у відношенні, принаймні, шести з дев'яти конкретних зазначених статей. Такими є: Ст. 1 право на працю; Ст. 5 право на об'єднання; Ст. 6 право на укладання колективних договорів; Ст. 7 право дітей та молоді на захист; Ст. 12 право на соціальне забезпечення; Ст. 13 право на соціальну та медичну допомогу; Ст. 16 право родини на соціальну, правову та економічну допомогу; Ст. 19 право трудових мігрантів та їх родин на захист і допомогу.

Ст. 1 Додатковий протокол 1998 року: право на рівні можливості та рівний режим незалежно від статі в питаннях найму та вибору занять. При цьому для країн з низьким рівнем життя населення, що бажають стати стороною Хартії, потрібно знайти додаткові ресурси на соціальні витрати. Що стосується України, то для досягнення мінімальних державних соціальних стандартів необхідно значно збільшити витрати на соціальні потреби до 30,0% від ВВП (тільки на подолання та запобігання бідності Україні потрібно щороку витратити близько 5 млрд. дол. (26,5 млрд. грн.) [145].

Сучасна Європейська соціальна хартія закріплює основні права людини заробляти собі на життя своєю працею за вільно обраним фахом, на її умови, що відповідають вимогам безпеки та гігієни, на справедливе винагородження, що є достатнім для підтримки нормального рівня життя працівника та його родини, на захист від бідності.

Мінімально допустима заробітна плата відповідно до Хартії має складати 68,0% від середньонаціонального показника. Вона має бути вищою, ніж національний поріг бідності (у той самий час у більшості країн СНД мінімальна заробітна плата не перевищує чверті прожиткового мінімуму). Тільки в Казахстані заробітна плата досягла прожитковою мінімуму. За даними Держкомстату України, в лютому 2004 році заробітна плата за одну оплачувану годину становила 3 грн. 55 коп. або 0,6 дол. США. Це в 27 разів менше, ніж в Італії і у 53 рази менше, ніж у Німеччині [145].

У червні 1993 року Європейська рада в Копенгагені визначила принцип, згідно з яким країни Центральної і Східної Європи можуть стати членами Європейського Союзу: прийняття може відбутися в разі, якщо країна з асоційованим членством готова взяти на себе зобов'язання членства і відповідатиме необхідним економічним та політичним вимогам, що включають наявність стабільних державних інституцій (які гарантують демократію, верховенство закону, повагу до прав людини і повагу та захист національних меншин), існування функціонуючої ринкової економіки (здатної витримати конкуренцію на єдиному ринку ЄС), дотримання цілей політичного, економічного і валютного союзу.

Членство України в Раді Європи, приєднання до багатьох міжнародних актів з прав людини дозволяє говорити про наше суспільство як цивілізований осередок людської спільноти. Разом з тим, це покладає на державу обов'язки відносно приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами щодо прав людини. Тут потрібна робота стосовно створення власного національного законодавства на основі міжнародних стандартів.

Здійснення другого етапу розбудови системи соціальної роботи – за поділом праці – для України є довготривалим процесом, можливим разом з Європою. Постає необхідність враховувати світові тенденції міжнародного поділу праці, оскільки відбувається пришвидшена глобалізація та модернізація ринку праці.

Ринок праці в інформаційному суспільстві вирізняється не лише тим, що переважна більшість зайнятого населення працює у структурах послуг, а й тим, що це галузь особливого сучасного типу. До неї належать збирання, аналіз і оброблення інформації, яка є предметом праці. А постійний технологічний прогрес поставляє дедалі нові інструменти «опрацювання» цього предмета, такі як комп'ютери, комп'ютерні програми нового покоління, інтернет. Тому постійно зростає той сектор ринку праці, де потрібні «переробники символів» – фахівці, котрі працюють з інформацією і

виробляють для цього інструменти. Ці фахівці становлять основну групу зайнятих у таких сучасних галузях, як телекомунікація, ринок капіталів, банківська справа, страхування, торгівля, що першими пройшли через фазу інформатизації, а їхня частка, за показниками зайнятості в освіті, охороні здоров'я, соціальному забезпеченні тощо, постійно зростає. Рівень інформатизації кожного суспільства дедалі частіше вимірюється пропорціями між роботою із даними, роботою з людьми і роботою з предметами.

Знання та інформація втілюються у виробництво миттєво, що позбавляє роботодавців можливості маніпулювати працею персоналу, як це було за умов інформаційної нестачі. Таке становище повинно привести до поліпшення умов праці та вироблення досконалішого механізму менеджменту, зменшивши кількість втраченого часу. Оскільки робоча сила стає більш індивідуальною, імовірно, з'являться «вільні робітники», віддані тільки самим собі.

Більша (якщо не вся) частина праці в інформаційному суспільстві за своєю суттю нагадує творчу працю. Працівники мають більше можливостей щодо контролю за власною працею, а тому отримуватимуть більше задоволення від її виконання. Творча праця приносить більше прибутків і потребує менше фізичних зусиль.

Нові комунікаційні технології значно зменшать важливість ієрархічно побудованих виробничих процесів, та водночас приведуть до нових, відкритих і взаємозалежних засобів праці. Така ситуація зрушить баланс у відносинах капіталу й робочої сили та надасть «творчим працівникам» можливість змінювати цей баланс на свою користь. Вони зможуть використовувати свободу дій на ринку праці задля отримання заробітної платні та належних умов праці, які їх задовольнять.

Слід зазначити, що основним стандартом соціального захисту працюючих повинна стати погодинна оплата праці з встановленням її нормальної ціни. Крім того цей стандарт позитивно вплине на процеси

стабілізації ринку праці, відновлення купівельної спроможності працюючих, а також підвищить якість робочої сили.

Типовим явищем сучасного етапу європейської інтеграції стала мобільність робочої сили в рамках ЄС. Підвищенню її масштабів сприяє забезпечення права на проживання, визнання професійних дипломів, урегулювання пенсійних прав, порядку оподаткування, вдосконалення положень щодо прав робітників-мігрантів тощо. Проте, незважаючи на вжиті заходи, реальний європейський ринок робочої сили поки що не створено.

Процеси глобалізації не тільки відкривають нові можливості зайнятості, а й спричиняють невпевненість. Безробіття призводить до тривалої соціальної маргіналізації та виключення з ринку праці. Чим старша людина, чим у меншому населеному пункті вона живе, тим більшою є імовірність такого виключення, причому жінок це стосується частіше ніж чоловіків. Наслідком високого рівня і тривалого характеру безробіття стає виникнення цілих спільнот, виключених із ринку праці, в яких починає розвиватися своєрідна культура бідності, що поширюється і на прийдешні покоління. Розвивається набута безпорадність або установки не на пошук роботи, а на одержання підтримки з державного бюджету. Тому зростає кількість реципієнтів соціальних виплат.

Водночас зростає неповна зайнятість, нерегулярна зайнятість та інші форми нетипової зайнятості. Слід додати, що неоплачувана продуктивна робота, наприклад, догляд за дітьми та літніми людьми, приготування їжі для сім'ї мають велике соціальне значення. В усьому світі таку роботу виконують здебільшого жінки, перед якими часто постає проблема оплачуваної та неоплачуваної роботи. Тож зусилля необхідно спрямовувати на те, щоб визнати таку роботу оплачуваною, так само як повинна бути однаковою оплата чоловіків та жінок за рівноцінну працю.

Загалом, характеризуючи цей етап, необхідно акцентувати увагу на тому, що для його успішного проходження потрібно діяти на випередження у застосуванні новітніх технологій загалом і соціальної роботи зокрема.

Для реалізації цієї мети Україні необхідно виконати такі завдання: створити сучасний ринок інтелектуальних послуг; забезпечити можливості громадян успішно працювати у конкурентному середовищі з використанням найсучасніших досягнень науки й техніки; забезпечити економічну незалежність вітчизняних наукових організацій та окремих дослідників, створити умови для їх власного розвитку; стимулювати розвиток вітчизняного науково-технічного потенціалу через участь у процесах міжнародної кооперації, у тому числі в європейському науковому просторі.

Успішне виконання цих завдань можливе через зміни стратегічних напрямів державної науково-технічної політики, визначальними з яких мають стати: перехід від політики збереження до політики відновлення науково-технологічного потенціалу; перехід від політики пасивного спостереження до політики активного здобуття передових позицій у світі на основі нових відкриттів, впровадженні «ноу-хау», наукових ідей щодо підтримку відповідних прикладних досліджень і розробок, промислових наукоємних новацій; перехід від моделі «витратної науки» до моделі реальної «комерціалізації наукових знань».

Визнання інтелектуальної власності як основи реального зростання економіки дозволить перейти від суто споживання до продажу продуктів інтелектуальної праці, ввести в господарчий обіг об'єкти інтелектуальної власності, створити підґрунтя сталого розвитку України у XXI столітті.

Головною проблемою сучасного етапу функціонування національної наукової системи є невідповідність наявного науково-технічного потенціалу цілям суспільно-економічного розвитку України.

Національний інтелектуальний потенціал є розпорошеним за багатьма напрямками науково-технологічної діяльності. Необхідність виживання (як фізичного, так й інтелектуального) змусили переважну частину науковців після 1991 року перейти до інших сфер діяльності, чи, взагалі, залишити батьківщину. Створений ними науковий доробок, який переважно був власністю державних наукових інститутів, без попиту з боку замовників,

морально та фізично застарів. Відсутність протягом останніх років чіткої, послідовної політики щодо збереження інтелектуального потенціалу країни, спричинило до поступової інтелектуальної деградації тих, хто залишився у науці. Деформованою є система наукових знань та досліджень: найбільша увага наділяється суспільно-гуманітарним напрямом, менша – технологічним та природничим. Досі невизначені напрями розвитку вітчизняних макротехнологій, які здатні відродити інтелектуальний потенціал нації, визначити технологічну нішу України на глобальному технологічному ринку.

Україна мусить трансформувати себе в мережеве суспільство і в економіку знань, щоб бути здатною існувати в ХХІ ст. Для цього необхідно розпочати реформи, використовуючи перспективи щодо інформаційних технологій, щоб активізувати економіку, відкрити суспільство й відстоювати соціальну справедливість.

Заключний етап розбудови системи соціальної роботи – за тенденціями розвитку особистості, буде можливий тоді, коли два перших етапи пройдено. Йдеться про зміну усвідомлення людиною самої себе у світі. Зрозуміло, що нова глобальна цивілізація повинна стати цивілізацією самообмеження для багатьох народів, і цивілізацією нової, не матеріальної, а духовної якості буття. У системі суспільних, міжлюдських відносин в сучасному суспільстві перевага надається матеріальним відносинам над духовними. «Користь», «матеріальний інтерес», «нові економічні відносини» – поняття, пов'язані з поширенням буржуазної цивілізації, – протиставляються «моральному самовдосконаленню», «вихованню красою», «духовному розвитку», оскільки останні нібито мало сприяють «прогресу». Вбачається, що саме у цьому підході полягає головна хиба та проблема в розумінні шляхів виходу з кризи сучасної людської спільноти. Більше машин, більше товарів, більше споживацьких здатностей – більше щастя для нужденного народу. В цих утилітарно-раціональних уявленнях духовне розуміння про щастя замінене поняттям матеріальним, споживацьким. З логічної схеми «машина – товар – гроші – щастя» парадоксальним чином випала людина з її індивідуальністю,

духовним світом і дійсно людськими потребами. Всі духовні турботи, як ті, що відносяться до сфери свідомості й нібито автоматично визначаються рівнем досягнутого матеріального прогресу, розглядаються як вторинні по значущості, що вирішуються людиною у вільний від праці та споживання час. Але на таких засадах ні особистість, ні саме суспільство не можуть бути самодостатніми, повноцінними і надійними. Ще Ф. Достоєвський переконував, що суспільство міцне та гуманне тоді, коли ґрунтується не на економічних відносинах, а на моральних зв'язках. Щодо необхідності матеріального виробництва, економічного зростання в суспільстві, то воно являє собою цінність лише тоді, коли слугує основою для розвитку кожної особистості, а не спрямоване на її деформацію чи порушення [12].

З нашої точки зору, для проходження заключного етапу розбудови системи соціальної роботи потрібно наступне.

Перше. Необхідною є адаптація всієї системи культури до глобального інформаційного простору. Активність інформаційних процесів є настільки високою, що підкорює собі традиційні елементи культури та змінює традиційну систему культурної комунікації. Відбувається становлення загального комунікаційного простору, що пронизує всі культури, нав'язуючи їм загальноприйнятні стереотипи комунікації. Запобігти зміні культури неможливо – людство відходить від одних традицій і виробляє нові.

Друге. Спостерігаємо інтегративні мовні тенденції, результатом чого є підкорення всіх мов тій, яка в найбільшій мірі здатна розповсюдити себе в силу політичних, науково-технічних та інших умов.

Третє. Постіндустріальне суспільство потребує 100% грамотності населення, яка необхідна для креативного розвитку особистості. В Україні, грамотність необхідна для прочитання і безумовного виконання директивних вказівок згори, вивчення і дотримання інструкцій тощо. Тому є потреба в зміні акцентів, бо в світі існує інноваційна тенденція, яка спирається на творчий дар людини.

Четверте. Сучасна людина, перевантажена раціонально-прагматичним світоглядом, відмовляється від розвитку в собі таких необхідних ірраціональних функцій, як інтуїція, прозорливість, любов, почуття тощо. Вона має побоювання всього цього як того, що асоціюється зі слабкістю. А рятуючись так від зовнішніх ворогів, вона і не підозрює, що в глибинній структурі її власної психіки однаково працює потужний хижак, що прагне до влади над іншими й тим самим формує в людині щось на зразок психічної інфляції (слабості) – або манію величності, або депресивний комплекс неповноцінності.

У періоди різких соціальних змін (перебудови) від людей потребуються такі якості як ірраціональність (психічна, психологічна й соціальна гнучкість) і сенсорика (сила волі, здатність до конкуренції, інтриги й т.п.). Особистості з розвинутою інтуїцією (здатні до генерації ідей) і раціональністю (здатні до доведення цих ідей до реалізації, впровадження в практику, визнання) у сьогоdnішній Україні стали по суті маргіналами. Здебільшого це вчені й «самородки», здатні до інновацій. При цьому вони не мають засобів для їхнього впровадження. Відсутність ділової хватки й надзвичайна інтроверсивність стають перешкодою на шляху довгострокової експансивної активності. Як відомо, творчість не терпить суєти.

П'яте. Постає потреба змінити світогляд людини у бік толерантності, привчити її до більше реального тлумачення суспільно-політичних проблем, навчити людину аналізувати й будувати відносини в собі й навколо себе, підказати людині простий спосіб зберегти себе й навколишнє середовище, визнати себе «мислячою тростиною» (Б. Паскаль), тобто природною істотою, буття і смерть якої безпосередньо пов'язані з іншими істотами й елементами світу.

Для цього досить інсталювати в освітній консенсус базові поняття, опорні розумові змісти й поведінкові установки, які здатні об'єднати прагнення людини до усвідомлення себе, здатність протистояти чужій волі й поважати подібне в іншій людині.

Отже, аналізуючи досвід європейських країн у сфері соціального забезпечення, можна переконатися, що по-перше, будь-яке механічне запозичення моделей соціального захисту населення, навіть таких, які добре себе зарекомендували в інших країнах, без урахування власних соціально-економічних і політичних умов, небажане і неможливе. Якщо навіть в країнах ЄС з їхнім величезним досвідом функціонування соціальних держав сьогодні виникають труднощі в соціальній сфері, але вони, попри стабільну економічну ситуацію і розвинену інфраструктуру, вважають поспішне реформування соціальних систем неприйнятним для себе, то тим зваженішими і обережнішими мають бути кроки української влади під час розробки власної соціальної політики.

По-друге, проблему інтеграції національної в європейські системи соціальної роботи ми розглядаємо на теоретичному та практичному рівнях. Теоретичний рівень розробки проблеми знаходить свій прояв через: концептуалізацію досліджуваної проблеми; соціальне прогнозування; розробку сучасної ідеології розвитку системи; аналіз логіки розвитку змісту проблеми; побудову імітаційних моделей. Практичний рівень розглядаємо через: нормативно-правове забезпечення; створення умов для реалізації прав людини; удосконалення управління системою соціальної роботи та її інфраструктурним забезпеченням; вивчення та розповсюдження передового досвіду реформування системи соціальної роботи; підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють системою; створення бюро експертизи, організація вивчення соціальних проєктів; обмін проєктами та кадрами; паспортизація існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи.

По-третє, крім реалізації поставлених завдань теоретичного та практичного змісту, інтеграція національної системи соціальної роботи в європейську систему стане можливою за умов проходження нею трьох головних етапів, тобто дотримання соціальних прав людини, врахування особливостей міжнародного поділу праці та тенденцій розвитку особистості.

Четверте. Сьогодні стає зрозумілим, що нова глобальна цивілізація повинна стати цивілізацією самообмеження для багатьох народів, і цивілізацією нової, не матеріальної, а духовної якості існування. Адже духовне буття суспільства є надзвичайно важливим елементом його життєдіяльності, від оптимального процесу розвитку якого залежить загальний прогрес людства.

П'яте. Оскільки відбуваються зміни з самою людиною, є потреба змінювати інфраструктуру, адже сьогодні вона не завжди відповідає запитам. XXI століття ставить завдання більшого забезпечення людини об'єктами соціальної інфраструктури, головними компонентами якої будуть інформація та енергія.

ВИСНОВКИ

Посилення інтересу людства до соціальної проблематики зумовлене значущістю і драматизмом соціальної сфери. Якщо характерною ознакою минулого століття було нестримне прагнення людства до забезпечення свого економічного і технологічного розвитку, то сьогодні все частіше спостерігається переакцентування уваги на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зниження інтенсивності конфліктів. Людина стає не об'єктом, а суб'єктом розвитку, а соціальна філософія – теоретичною основою осмислення багатоаспектності суспільної буттєвості.

Підтримка стабільності, морального здоров'я людини й суспільства, зміцнення гуманістичних основ держави, пріоритету особистості та її прав у державній політиці – це ті завдання, які покликана вирішити соціальна робота, що посіла гідне місце в сучасному світі і має чітко окреслене гуманістичне призначення.

У дисертаційному дослідженні створена цілісна авторська концепція забезпечення соціальної роботи в умовах формування та розбудови соціально-орієнтованої держави. Доведено, що головною метою розвитку й функціонування соціальної роботи є створення інформаційно-речовинних та енергетичних засобів для забезпечення життєдіяльності кризової людини через творення та відтворення її сутнісних сил.

Методологією наукового дослідження теорії соціальної роботи виступають філософські ідеї та принципи, ідеали та нормативи, загальні наукові засади.

Соціальна робота є продуктивною діяльністю, оскільки вона накопичує соціальний капітал, який ми можемо вважати певним прибутком людини та закономірним результатом її життєдіяльності. Крім того, соціальний капітал є одним із чинників формування громадянського суспільства та соціальної

роботи, яка сьогодні інтенсивно розгортається в українському просторі. Сучасні зміни в політиці, економіці, соціальній сфері країни вимагають постановки питання про формування нової системи соціальної роботи, як одного з напрямів теоретичних досліджень соціальних відносин, зміст якого визначається процесами, що відбуваються в житті суспільства як єдиної системи.

Механізм впливу соціальної роботи на формування світоглядної культури студента має фазу прямої дії, яка ґрунтується на підтримці засобами соціальної роботи особистості, родини та відтворення трудових колективів державних підприємств і приватних фірм, та фазу зворотної дії, яка полягає у впливі економічних форм організації суспільного виробництва, зусиль верств, насамперед, середнього класу та національної еліти, на матеріальне та духовно-нормативне забезпечення певного рівня родового життя в межах соціального організму країни.

Застосування системного підходу до розгляду соціальної роботи дозволило визначити останню як формальну систему, створену фізичною та розумовою працею людини, складну (за кількістю елементів), цілісну, універсальну, інтегровану, здатну до сталого функціонування і динамічного розвитку в залежності від різноманітності потреб населення країни. Системоутворюючим критерієм соціальної роботи виступають соціовітальні потреби людини, тобто конгломерат вітальних та соціальних потреб, задоволення яких відбувається лише через соціум. Найважливішою ознакою системи є її цілісність.

Критерієм оцінки результату управління соціальної роботи можна вважати рівень суспільної активності кризової особистості та показники її благополуччя. Від рівня благополуччя окремої людини залежить її творчий розвиток як особистості. Звідси й починається вирішення головного завдання – побудова громадянського суспільства.

Зроблено висновок про те, що в умовах ринкової економіки недостатньо однієї лише системи гарантій підтримки й соціального

захисту нужденних та малозабезпечених верств населення. Паралельно потрібно створювати гарантії, що дозволять людині реалізувати себе в трудовій діяльності й одержувати за це матеріальну винагороду, достатню для підтримки високого життєвого рівня кожному дієздатному члену суспільства.

Здійснено всебічне дослідження процесу формування соціальної роботи в Україні, розроблено пропозиції щодо об'єднання національної системи соціальної роботи з системами соціальної роботи країн Європейського Союзу. При цьому, аналізуючи досвід європейських країн у сфері соціального забезпечення, можна переконатися, що по-перше, будь-яке механічне запозичення моделей соціального захисту населення, навіть таких, які добре себе зарекомендували в інших країнах, без урахування власних соціально-економічних і політичних умов, небажане і неможливе. Якщо навіть в країнах ЄС з їхнім величезним досвідом функціонування соціальних держав сьогодні виникають труднощі в соціальній сфері, але вони, попри стабільну економічну ситуацію і розвинену інфраструктуру, вважають поспішне реформування соціальних систем неприйнятним для себе, то тим зваженішими і обережнішими мають бути кроки української влади під час розробки власної соціальної політики.

Крім реалізації поставлених завдань теоретичного та практичного змісту, інтеграція систем соціальної роботи стане можливою за умов проходження трьох головних етапів, а саме створення умов для реалізації та дотримання соціальних прав людини, врахування особливостей міжнародного поділу праці та тенденцій розвитку особистості.

Таким чином, після здійснення ґрунтовного теоретичного аналізу постає необхідність інтегрувати отримані знання і здобутки у загально філософську систему наукових знань.

Існує потреба подальшого, більш детального вивчення такого соціального явища, як інфраструктура соціальної роботи, особливо в частині

поглиблення наших уявлень про Європейський Союз. Здійснення перекладів зарубіжних наукових джерел, опанування європейськими мовами дозволить знайомство з системами соціальної роботи Західної Європи. Крім того позитивними практичними діями є вивчення та розповсюдження передового досвіду реформування системи соціальної роботи, розробка та реалізація спільних проєктів, підвищення рівня професійної кваліфікації фахівців соціальної сфери; обмін спеціалістами та соціальними проєктами тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аитов Н. А. Социальное развитие регионов / Н. А. Аитов. – М. : «Мысль», 1985. – 220 с.
2. Аитов Н. А. Управление развитием социальной структуры советского общества / Н. А. Аитов, Ф. Р. Филиппов. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
3. Актуальні проблеми теорії та практики соціальної роботи на межі тисячоліть : [монографія] // Соціальна робота. Книга 1. – К. : УДЦССМ, 2001. – 344 с.
4. Андреев С. С. Информационность – критерий содержательности духовных ценностей / С. С. Андреев // Социально-политический журнал. – 1998. – № 3. – С. 58-71.
5. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія. Курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : «Генеза», 1993. – Том 1. – 255 с.
6. Барсуков А. В. Регіональна соціальна політика: інформаційне забезпечення її формування та реалізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.09.01 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / А. В. Барсуков. – Львів, 2006. – 20 с.
7. Бевзенко Л. Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций / Л. Д. Бевзенко. – К. : Институт социологии НАН Украины, 2002. – 437 с.
8. Березовець Л. В. Розвиток соціального капіталу / Л. В. Березовець // Інформаційне Суспільство. Шлях України. – К. : Фонд «Інформаційне Суспільство України», 2004. – С. 62-67.
9. Бергаланфи Л. фон. Общая теория систем / Людвиг фон Бергаланфи ; [перевод]. – Изд. 2-е. – М. : Мир, 1960. – 328 с.
10. Бех В. П. Генезис соціального організму країни : [монографія] / В. П. Бех. – 2-е вид. доп. – Запоріжжя : «Просвіта», 2000. – 288 с.

11. Бех В. П. Імітаційна модель соціального організму країни у дискурсі державного управління / В. П. Бех, М. П. Лукашевич // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї / ред. кол.: І. Ф. Курас, М. І. Михальченко, Ф. М. Рудич, В. П. Горбатенко, В. П. Андрущенко та ін. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003. – С. 57-68.
12. Бех В. П. Цілісність соціальної роботи: методологічні, теоретичні та праксеологічні аспекти / В. П. Бех // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2002. – № 1. – С. 25-40.
13. Бедная В. Б. Вдосконалення інфраструктури соціальної роботи України на етапі входження її в європейське співтовариство / В. Б. Бедная // Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії». – Запоріжжя: ЗДІА. 2006. – Випуск № 25. – С. 62-72.
14. Бедная В. Б. До питання про сутність, зміст та функції інфраструктури соціальної роботи / В. Б. Бедная // Нова парадигма. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. 38. – С. 112-120.
15. Бедная В. Б. Ідеологія формування інфраструктурного забезпечення системи соціальної роботи в сучасній Україні / В. Б. Бедная // Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії». – Запоріжжя, ЗДІА, 2006. – Випуск № 26. – С. 148-157.
16. Бедная В. Б. Соціальна робота як вид продуктивної діяльності людини / В. Б. Бедная // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2006. – Вип. 11. – Ч. 2. – С. 125-130.
17. Бедная В. Б. Управління розвитком інфраструктури соціальної роботи в соціальній державі / В. Б. Бедная // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наукових праць. – Випуск 9 (22). – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – С. 171-180.
18. Блауберг И. В. Становление и сущность системного подхода / И. В. Блауберг, Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1973. – 270 с.

19. Блумер Г. Коллективное поведение / Г. Блумер ; перевод // Американская социологическая мысль ; сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 166-212.
20. Большая советская энциклопедия : в 30-ти т. / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – Изд-во 30-е. – М. : «Советская энциклопедия», 1975. – Т. 21. – 640 с.
21. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азрилияна]. – М. : Ин-т новой экономики, 1999. – 1248 с.
22. Теория социальной работы : учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Социальная работа» / [Бурлака Г. Ю., Григорьев С. И., Гусякова Л. Г., Демина Л. Д., Зимняя И. А.] ; под ред. Е. И. Холостова. – М. : Юристъ, 1999. – 334 с.
23. Введення у соціальну роботу : навч. посібн. / [Т. В. Семигіна, І. М. Грига, О. С. Шевчук та ін.] – К. : Фенікс, 2001. – 285 с.
24. Витаньи И. Общество, культура, социология / В. Витаньи ; [пер.с венг.]. – М. : «Прогресс», 1984. – 287 с.
25. Витренко Н. М. Социальная инфраструктура Украины: оценка уровня и перспектив развития / Н. М. Витренко. – К. : Наукова думка, 1993. – 144 с.
26. Вища освіта України: Методологічні та соціально-виховні проблеми модернізації : [монографія] / [під загальною редакцією Андрущенко В. П., Михальченка М. І., Кременя В. Г.]. – К. : ДЦССМ, Запоріжжя, ЗДУ, 2002. – 440 с.
27. Волков Ю. Г. Социология : учебн. для вузов / Ю. Г. Волков, И. В. Мостовая ; под ред. В. И. Добренькова. – М. : Гадарика, 1999. – 432 с.
28. Воронкова В. Г. Менеджмент у державних організаціях : навчальний посібник / В. Г. Воронкова. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 256 с.

29. Ганслі Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / Теренс М. Ганслі ; [пер. з англ. О. Перепадя]. – К. : Основи, 1995. – 237 с.
30. Гвишиани Д. Н. Организация и управление / Д. Н. Гвишиани. – 2-е доп. изд. – М. : Наука, 1972. – 536 с.
31. Гегель Г. В. Ф. Система наук. Часть первая. Феноменология духа. / Г. В.Ф. Гегель ; [перевод с нем.]. – СПб. : «Наука», 1999. – 441 с.
32. Герріт Й. С. Європейський досвід децентралізації системи надання соціальних послуг / Йан Схеп Герріт // Соціальна політика і соціальна робота. – 2001. – № 4. – С. 34-41.
33. Голиков Н. Ф. География инфраструктуры : [монография] / Н. Ф. Голиков. – К. : Вища школа, 1984. – 124 с.
34. Грига І. М. Соціальна робота в охороні здоров'я : методичні рекомендації по проведенню навч. курсу / І. М. Грига. – К. : КМАкадемія, 2001. – 80 с.
35. Теории социальной работы на пути к самоопределению, образованию и практике : кн. для социального работника и социального педагога / [Григорьев С. И., Григорьев И. И., Гусякова Л. Г., Демина Л. Д., Ельчанинов В. А.; под ред. С. И. Григорьева] / Российская Академия образования. Центр социальной педагогики. – М. : Изд-во АСОПиР, 1994. – 136 с.
36. Гриненко А. М. Соціальна політика : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисципліни / А. М. Гриненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 309 с.
37. Гуров В. Н. Ставрополье: опыт подготовки семейных педагогов / В. Н. Гуров // Педагогика. – 1998. – № 6. – С. 57-60.
38. Гурьянова М. П. Воспитательная направленность социальной работы / М. П. Гурьянова // Педагогика. – 1997. – № 6. – С. 15-26.
39. Динамика ценностей в социальной работе / [под ред. С. Шардлоу]. – Амстердам ; К. : Асоціація психіатрів України, 1996. – 206 с.

40. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К. : Либідь, 1990. – 149 с.
41. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; [пер. с фр., А. Б. Гофмана]. – М. : Канон, 1995. – 352 с.
42. Енгельс Ф. Походження сім'ї, приватної власності і держави / Ф. Енгельс, К. Маркс // Твори. – пер. з 2-го рос. вид. – К. : Політвидав України, 1983. – Т. 21. – С. 23-171.
43. Энциклопедия профессионального образования : в 3-х т. / [под ред. С. Я. Батышева]. – М. : АПО, 1998. – Т. 1. – 568 с.
44. Єременко В. Г. Основи соціальної економіки : популяр. курс / В. Г. Єременко. – К. : МАУП, 1997. – 168 с.
45. Европейский Союз. Словник-довідник / [под ред. М. Марченко]. – К. : «К.І.С.», 2006. – 140 с.
46. Жамин В. А. Инфраструктура при социализме / В. А. Жамин // Вопросы экономики. – 1977. – № 2. – С. 14-15.
47. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (від 05.10.2000 № 201) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
48. Закон України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 № 966–IV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
49. Закон України Про соціальну роботу з дітьми та молоддю (від 21.06.2001 № 2558–III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
50. Згуровський М. З. Системний аналіз: проблеми, методологія, застосування / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова. – К. : Наукова думка, 2005. – 743 с.
51. Згуровський М. З. Україна у глобальних вимірах сталого розвитку / М. З. Згуровський // Дзеркало тижня. – 2006. – № 19. – С. 14.

52. Здійснення соціальної роботи центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у 2004 році : Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді / [за заг. ред. С. В. Толстоухової]. – К. : Держсоцслужба, 2005. – 58 с.

53. Злобіна О. І. Особистість сьогодні: адаптація до суспільної нестабільності / О. І. Злобіна, В.О. Тихонович; НАН України, Ін-т соціології. – К. : ІС НАНУ, 1996. – 100 с.

54. Іванова О. Л. Соціальна політика: теоретичні аспекти: Курс лекцій / О. Л. Іванова ; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Школа соціальної роботи. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2003. – 107 с.

55. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для молоді за підсумками 2002 року / [за ред. Толстоухової С. В., Яременко О. О.]. – К. : ДЦССМ, 2003. – 199 с.

56. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність центрів соціальних служб для молоді у 2003 році / [за заг. ред. С. В. Толстоухової]. – К. : ДЦССМ, 2004. – 144 с.

57. Казаков Ю. Н. Развитие социальной инфраструктуры экономических районов / Ю. Н. Казаков, Б. С. Мовчан ; АН СССР, Дальневост. отд-ние, Ин-т экон. и междунар. пробл. освоения океана. – М. : Наука, 1991. – 141 с.

58. Каменева Н. М. Соціальна інфраструктура в умовах ринкової економіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.01.01. / Н. М. Каменева. – Харків, 1995. – 22 с.

59. Капська А. Й. Соціальна робота: навчальний посібник / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.

60. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ.]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 607 с.

61. Кастельс М. Інформаційне суспільство та держава добробуту. Фінська модель / М. Кастельс, П. Хіманен ; [пер. с англ.]. – К. : Видавництво «Ваклер» у формі ТОВ, 2006. – 256 с.
62. Карташев В. А. Система систем. Очерки общей теории и методологии / В. А. Карташев. – М. : «Прогресс – академія», 1995. – 325 с.
63. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган. – М. : Мысль, 1984. – 252 с.
64. Колодний А. Становлення національних церков як складової національного відродження / А. Колодний, С. Здіорук // Релігійна свобода : науковий щорічник. – №2. – К., 1998. – С. 43-49.
65. Коломієць І. Ф. Соціальна інфраструктура регіону в умовах розвитку ринкових відносин : дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Коломієць І. Ф. – Львів, 1993. – 128 с.
66. Кравченко А. И. Социология: Справочное пособие для студ. и преподавателей / А. И. Кравченко. – М. : Московский Лицей, 1996. – 368 с.
67. Кравченко А. И. Социальная работа как профессия (аналитический обзор) / А. И. Кравченко // Социс. – 1993. – № 10. – С. 90-100.
68. Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз. / Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. – 2-е вид. – К. : Знання України, 2005. – 580 с.
69. Кушерець В. І. Знання як стратегічний ресурс суспільних трансформацій / В. І. Кушерець. – К. : Знання України, 2004. – 248 с.
70. Лукашевич М. П. Теорія і методи соціальної роботи : навч. посіб. / М. П. Лукашевич, І. І. Мигович. – 2-е вид., доп. і випр. – К. : МАУП, 2003. – 168 с.
71. Лукашевич М. П. Спеціальні та галузеві соціологічні теорії / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : МАУП, 1999. – 344 с.
72. Лукашевич Н. П. Социология воспитания : краткий курс лекцій / Н. П. Лукашевич. – К. : МАУП, 1996. – 180 с.

73. Малколм П. Сучасна теорія соціальної роботи / П. Малколм ; [пер. з англ. П. Майнзюк]. – К. : [б.в.], 2000. – 456 с.
74. Мамардашвили М. К. Как я понимаю философию / М. К. Мамардашвили. – М. : Прогресс, 1990. – 386 с.
75. Мамардашвілі М. К. Картезіанські роздуми / М. К. Мамардашвілі. – К. : Стилос, 2000. – 311 с.
76. Маркс К. Социология. Сборник / К. Маркс ; [пер. с нем. вступит. статья Ю. Н. Давыдова]. – М. : «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2000. – 432 с.
77. Мельник С. В. Реформування соціальної сфери країни в євроінтеграційному руслі / С. В. Мельник // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 18. Економіка і право. Зб. наукових праць – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – Вип. 2. – С. 34-44.
78. Мигович І. І. Чому Україні потрібен Закон «Про соціальну роботу» / І. І. Мигович, Т. В. Семигіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 5-12.
79. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / М. І. Михальченко. – Дрогобич : ВФ «Відродження», 2004. – 488 с.
80. Морозов Т. Б. Об оценке экономической эффективности затрат на развитие социальной инфраструктуры / Т. Б. Морозов // Социальная инфраструктура в народнохозяйственном комплексе региона. – Свердловск, 1990. – С. 70-80.
81. Москаленко В. В. Теоретико-методологічні засади організації соціально-психологічних служб / В. В. Москаленко // Соціальна служба в Україні: соціально-психологічні засади формування й ефективного функціонування. Матеріали науково-практичної конференції. 12 травня 2005, м. Черкаси / ред. кол. : В. В. Москаленко, Н. І. Кривоконь, Н. М. Дембицька. – К. : Фенікс, 2005. – С. 7-13.

82. Мосов С. П. Функціональні системи. Теорія та практика дослідження / С. П. Мосов, О. Р. Охрименко. – К. : [б.в.], 2005. – 118 с.
83. Нормативно-правове забезпечення діяльності центрів соціальних служб для молоді : збірник / Державний центр соціальних служб для молоді Державного комітету України у справах сім'ї та молоді ; упорядник С. В. Толстоухова. – К. : ДЦССМ, 2002. – 760 с.
84. Обучение социальной работе: состояние и перспективы : материалы Международных Конгрессов Школ социальной работы / Ассоциация соц. педагогов и соц. работников РФ ; науч. ред. В. Г. Бочарова. – М. : 1997. – 283 с.
85. Основы социальной работы : учебник / [отв. ред. П. Д. Павленок]. – М. : ИНФРА-М, 2003. – 395 с.
86. Пазенок В. С. Інформаційне суспільство, культура, особистість / В. С. Пазенок // Нова парадигма: Журнал наукових праць. – Вип. 50. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. – С. 21-36.
87. Перебенесюк В. П. Соціальні конфлікти і молодь: потенціал, сфери розгортання, проблеми розв'язання / В. П. Перебенесюк, В. П. Павлов, В. П. Любчик // Збірник наукових публікацій УкрНДІ проблем молоді. – Вип.5. – К., 1996. – С. 94.
88. Подготовка социальных педагогов в системе высшего образования. Основные требования к развитию теории в области социальной педагогики и социальной работы : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 2002) / [редкол. : Ф. Прюс и др.]. – Тюмень : Изд-во Тюмен. гос. ун-та, 2003. – 155 с.
89. Політологічний енциклопедичний словник / [упорядник В. П. Горбатенко ; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка]. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.
90. Поліщук В. А. Концептуальні засади моделі підготовки соціально-педагогічних кадрів в Україні / В. А. Поліщук // Соціальна робота в Україні. – Ч. 4. – К., 2003. – С. 15-26.

91. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід : [посібник] / В. А. Поліщук. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. – 184 с.
92. Поліщук В. А. Соціальна освіта в Україні: проблеми становлення і розвитку / В. А. Поліщук // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – № 6. – С. 31-42.
93. Поль С. Соціальна політика. Теми та підходи / Спікер Поль ; [пер. з англ. Д. Полтавець]. – К. : Фенікс, 2000. – 400 с.
94. Попович Г. М. Умови інституціоналізації соціальної роботи в Україні : дис. ... канд. соц. наук: 22.00.03. / Попович Ганна Михайлівна. – Ужгород, 2004. – 184 с.
95. Практика социальной работы / [ред. : К. Ханвей, Т. Филпот]. – Амстердам ; К. : Асоціація психіатрів України, 1996. – 240 с.
96. Принципы организации социальных систем: Теория и практика / [под ред. М. И. Сетрова]. – К., Одесса : Выща шк. Головное изд-во, 1988. – 242 с.
97. Проблемні питання праці та соціальної політики / [за ред. М. М. Папієва, к.е.н., професора Т. М. Кір'ян] / НАН України ; НДІ праці і зайнятості населення. – К. : Соцінформ, 2003. – 512 с.
98. Прокопа І. В. Соціальна інфраструктура села: формування нового механізму розвитку / І. В. Прокопа. – К. : Ін-т економіки НАН України, 1996. – 172 с.
99. Романовский А. Г. Общее представление об управлении социальными системами / А. Г. Романовский. – Харьков : НТУ «ХПИ», 2000. – 52 с.
100. Скиннер Б. Технология поведения / Б. Скиннер ; перевод // Американская социологическая мысль ; сост. Е. И. Кравченко ; под ред. В. И. Добренкова. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – С. 30-48.
101. Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників / [за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової] /

Український держ. центр соціальних служб для молоді України. – К., 2000. – 260 с.

102. Словник соціологічних і політологічних термінів : довідкове видання / [укл. : В. І. Астахова, В. І. Даниленко, А. І. Панов та ін.]. – К. : Вища школа, 1993. – 141 с.

103. Смелзер Н. Социология : [учеб. пособие для студ. вузов] / Нейл Смелзер ; [пер.с англ. ; науч. ред. изд. на рус. яз. В. Ядов]. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.

104. Современная философия : словарь и хрестоматия / [отв. ред. В. П. Кохановский]. – Ростов-н/Д. : Феникс, – 1995. – 511 с.

105. Социальная работа: теория и практика : [учебн. пособие] / [отв. ред. д.и.н., проф. Е. И. Холостова, д.и.н., проф. А. С. Совина]. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 427 с.

106. Социальная теория. Социальная политика. Социальная работа : сб. науч. ст. / [отв. ред. : Е. В. Жижко]. – Красноярск, 2000. – 156 с.

107. Социальная философия : Словарь / [сост. и ред. В. Е. Кемеров, Т. Х. Керимов]. – М. : Академический Проект, 2003. – 560 с.

108. Социальное обеспечение: вопросы, задачи и перспективы : доклад VI. – Женева : МБТ, 2001. – 101 с.

109. Социальное управление : Словарь / [под ред. В. И. Добренькова, М. Слепенкова]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 208 с.

110. Социальные технологии: вопросы теории и практики. По материалам международного симпозиума : в 2-х кн. / [ред кол. : Бабосов Е. М., Бойко Н. Л. и др.]. – К., 1994. – Кн. 1. – 126 с.

111. Социальные технологии: вопросы теории и практики. По материалам международного симпозиума: в 2-х кн. / [ред кол. : Бабосов Е. М., Бойко Н. Л. и др.]. – К., 1994. – Кн. 2.– 169 с.

112. Соціальна робота. Менеджмент соціальної роботи : [навчальний посібник] // Соціальна робота. Книга 7. – К. : ДЦССМ, 2003. – 276 с.

113. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / [І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін ; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової]. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
114. Соціальна робота : [навчальний посібник] // Соціальна робота. Книга II. – К. : ДЦССМ, 2002. – 440 с.
115. Соціальна робота в Україні: перші кроки / [під ред. В. Полтавця]. – К. : Вид. дім «КМ Academia», 2000. – 236 с.
116. Соціальна робота в Україні. Теорія і практика : посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді : у 2-х ч. / [за заг. ред. А. Я. Ходорчук]. – К. : УДЦССМ, 2001 – 296 с.
117. Соціальна робота : [хрестоматія] // Соціальна робота. Книга 3. – К. : ДЦССМ, 2001. – 396 с.
118. Соціогуманітарні проблеми глобалізації / [відповід. ред. Н. А. Шип]. – В. : Вид-во УАЗТ, 2003. – 103 с.
119. Социология: Энциклопедия / [сост. : А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евельнин]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
120. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / [уклад. : В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; під заг. ред. В. І. Воловича]. – К. : Укр. центр духовної культури, 1998. – 736 с.
121. Справочное пособие по социальной работе / [Алексеева Л. С., Бобкова П. В., Бурлака Г. Ю., Григорьев С. И., Гусякова Л. Г. ; отв. ред. : А. М. Панов, Е. И. Холостова]. – М. : Юристъ, 1997. – 168 с.
122. Сурмин Ю. П. Теория социальных технологий : учеб. Пособие / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. – К. : МАУП, 2004. – 608 с.
123. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями: Хрестоматія / Міжнародний фонд «Відродження» / [ред. С. Л. Удовік, упорядники : В. В. Лях, В. С. Пазенок]. – К. : Ваклер, 1996. – 428 с.
124. Тард Г. Социальная логика / Г. Тард ; [пер. М. Цейтлин]. – СПб. : Социально-психологический центр, 1996. – 553 с.

125. Технологии социальной работы : учеб. для студ. вузов, обуч. по направлению и спец. «Социальная работа» / [Шеляг Т. В., Павленок П. Д., Худовердян В. Ц., Холостова Е. И., Гусякова Л. Г. ; общ. ред. Е. И. Холостова] ; Московский гос. ун-т социальной работы; Социально-технологический ин-т. – М. : Инфра–М, 2003. – 399 с.
126. Технології соціально-педагогічної роботи: навч. посібник / [Капська А. Й., Барахтян М. М., Безпалько О. В., Вайнола Р. Х., Зайцева З. Г.; за заг. ред. А. Й. Капської] / Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова; Український держ. центр соціальних служб для молоді. – К., 2000. – 372 с.
127. Тоффлер А. Футурошок / А. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – СПб. : Лань, 1997. – 464 с.
128. Тощенко Ж. Т. О понятийном аппарате социологии / Ж. Т. Тощенко // Социс. – 2002. – № 9. – С. 3-16.
129. Тощенко Ж. Т. Предмет и структура социологии труда / Ж. Т. Тощенко // Социс. – 2003. – № 3. – С. 48-58.
130. Тощенко Ж. Т. Социальная инфраструктура: сущность и пути развития / Ж. Т. Тощенко. – М. : Мысль, 1980. – 206 с.
131. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 278 с.
132. Уэбстер Ф. Теории информационного общества / Ф. Уэбстер ; [пер. с англ. : М. В. Арапова, Н. В. Малыхиной ; под ред. Е. Л. Вартановой]. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 400 с.
133. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / [редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – Т. 1. – 760 с.
134. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / [редкол. : Л. В. Губерський (голова) та ін.]. – К. : Знання України, 2004. – Т. 2. – 812 с.
135. Уолтер Л. Социальная работа в изменяющейся Европе / Л. Уолтер. – Амстердам ; К. : Асоціація психіатрів України, 1997. – 200 с.

136. Управлінські аспекти соціальної роботи : курс лекцій / [Головатий М. Ф., Лукашевич М. П., Дмитренко Г. А., Петрова І. Л., Панасюк М. Б.]. – К. : МАУП, 2002. – 376 с.
137. Фесенко М. Нові тенденції та глобальні проблеми сучасних світових процесів / М. Фесенко // Дослідження світової політики : зб. наук. праць. – Вип. 32. – К. : Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2005. – С. 79-95.
138. Философский словарь / [под ред. И. Т. Фролова]. – М. : Республика, 2001. – 719 с.
139. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред. Ильичев Л.Ф., Федосеев П.Н. и др.]. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
140. Фирсов М. В. Введение в теоретические основы социальной работы : историко-понятийный аспект / М. В. Фирсов / Академия педагогических и социальных наук ; Московский психолого-социальный ин-т. – М. : Институт практической психологии, 1997. – 192 с.
141. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений / М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
142. Філософський енциклопедичний словник / [гол. ред. Шинкарук В. І.]. – К. : «Абрис», 2002. – 742 с.
143. Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді / [за заг. ред. С. В. Толстоухової, І. М. Пінчук]. – К. : УДЦССМ, 2000. – 128 с.
144. Халамендик В. Б. Інтеграція національної та європейської систем соціальної роботи: проблеми і перспективи / В. Б. Халамендик // Гілея (науковий вісник) : збірник наукових праць ; гол. ред. В. М. Вашкевич. – Випуск № 6. – К., 2006. – С. 182-192.

145. Халамендик В. Б. Інфраструктура соціальної роботи: теоретико-методологічний аналіз : [монографія] / В. Б. Халамендик. – Запоріжжя : Дике поле, 2006. – 262 с.
146. Холостова Е. И. Социальная политика : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 204 с.
147. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – 2-е изд. – М. : Издат. торгов. корпорации «Данилов и Ко», 2003. – 296 с.
148. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; [пер. с англ., ред. В. А. Ядов] ; / Институт «Открытое общество». – М. : Аспект Пресс, 1996. – 416 с.
149. Щекин Г. В. Социальная теория и кадровая политика : [монография] / Г. В. Щекин. – К. : МАУП, 2000. – 576 с.
150. Щудло С. Проблеми соціальної адаптації молоді в перехідному суспільстві / С. Щудло // Соціальні виміри суспільства. – Вип.2. – К., 1998. – С. 326-328.
151. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Изд-во «Наука», 1978. – 391 с.
152. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика / А. Г. Ягодка. – К. : КНЕУ, 2002. – 232 с.
153. Яроцький П. Релігійний плюралізм – основа свободи совісті / П. Яроцький // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст) / за ред.: Колодного А., Сагана О. – К., 2000. – С. 19-24.
154. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы / А. И. Яценко. – К. : Наукова думка, 1977. – 275 с.
155. Bales R. F. Role differentiation in small decision-making group / R. F. Bales, F. P. Slater. – In. : Family, Socialization and Interaction. – Glencoe, 1955. – P. 24-37.

156. Veit-Wilson J. States of Welfare: A Conceptual Challenge / J. Veit-Wilson // *Social Policy and Administration*. – 2000. – Vol. 34. – № 1. – P. 1–25.
157. Naisbitt Y. *Megatrends: Ten new directions transforming our lives* / Y. Naisbitt. – New York, 1982. – 380 p.
158. Pogge T. W. Priorities of global justice. In T.W.Pogge(ed.). – *Global justice* / T. W. Pogge. – Oxford: Blackwell Publishers, 2001. – P. 6-23.
159. Reich R. *The Work of Nations* / R. Reich. – New York, 1991. – P. 162-163.
160. Silverstone R. Finding a voice: minorities, media and global commons / R. Silverstone // *Emergences*. – Volume 11. – № 1. – 2001. – P. 6-11.